

Konwersatorium Wiedzy o Mieście

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Konwersatorium Wiedzy o Mieście

 WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2018

nr 3 (31) 2018
ISSN 2543-9421

Siedziba Redakcji
Instytut Geografii Miast i Turystyki, Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
tel./faks +48 42 635 45 50, tel. +48 42 635 45 52

REDAKTOR
Ewa Szafrńska

SEKRETARZ NAUKOWY
Joanna Kowalczyk-Anioł

RADA NAUKOWA

Mariusz Czepczyński	Uniwersytet Gdański
Annegret Haase	Helmholtz Centre for Environmental Research, Niemcy
Jolanta Jakóbczyk-Gryszkiewicz	Uniwersytet Łódzki
Tomasz Kaczmarek	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Szymon Marcińczak	Uniwersytet Łódzki
René Matlovič	University of Presov, Słowacja
Joseph Salukvadze	Tbilisi State University, Gruzja
Dariusz Sokołowski	Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
Zdeněk Szczyrba	Palacký University of Olomouc, Czechy
Przemysław Śleszyński	Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
Petra Špačková	Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy
Tiit Tammaru	University of Tartu, Estonia
Grzegorz Węclawowicz	Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
Andrzej Zborowski	Uniwersytet Jagielloński

Czasopismo jest objęte patronatem Komisji Geografii Osadnictwa i Ludności PTG

RECENZENCI

Ali Afshar, Iwona Jażdżewska, Włodzimierz Kurek, Tomasz Napierała, Robert Pawlusiński
Agnieszka Rochmińska, Robert Szmytkie, Bernadetta Zawilińska

REDAKCJA JĘZYKOWA, KOREKTA
Elżbieta Paradowska

MAPY I RYSUNKI
Anna Wosiak

KOREKTA TECHNICZNA
Elżbieta Rzymkowska

SKŁAD KOMPUTEROWY
Beata Bednarek

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska, Agencja Reklamowa efektoro.pl
Zdjęcie wykorzystane na okładce: <https://commons.wikimedia.org/Łódź w 1853>

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Authors, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09891.20.0.C
Ark. druk. 9,5

ISSN 2543-9421
e-ISSN: 2544-1221

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8, tel. +48 42 665 58 63, faks +48 42 665 58 62
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl, e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

SPIS TREŚCI

Artykuły

MONA ERFANIAN SALIM – Improving quality of life through the place branding of the Lashkar Abad Neighborhood in Ahwaz (Iran)	7
JOANNA KOWALCZYK-ANIOŁ, ROBERT PAWLUSIŃSKI – <i>Sharing economy</i> w przestrzeni polskich metropolii i miast turystycznych na przykładzie Airbnb	15
JUSTYNA ADAMUS, TOMASZ KĘPSKI, MIROŚLAW MIKA – Aglomeracja a park narodowy. Trudna relacja w warunkach afrykańskich – przypadek Nairobi i Parku Narodowego Nairobi	23
DARIUSZ SOKOŁOWSKI – Miasta zdegradowane w województwie łódzkim w końcu I dekady XXI wieku	31
AGNIESZKA SAWIŃSKA – Kształtowanie przestrzeni rekreacyjnej Szczecina w działaniach podejmowanych przez władze miasta	43
ŁUKASZ QUIRINI-POPŁAWSKI, SORIANA LUKOMSKA – Przemiany funkcjonalno-przestrzenne uzdrowiska Truskawiec po 1945 roku.....	51
ANGELIKA JASION – Przemiany demograficzne w gminach miejskich i wiejskich powiatu opoczyńskiego w latach 1995–2018	63
 Recenzja	
Maciej Kowalewski, <i>Protest miejski. Przestrzenie, tożsamości i praktyki niezadowolonych mieszkańców miast</i> . Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2016, ss. 371 – PATRYCJA GRZYŚ	73

Mona Erfanian Salim

 <https://orcid.org/0000-0002-8012-2205>

Faculty of Architecture and Urban Planning

Institute of Higher Education of Eqbal Lahoori, Mashhad, Iran

monaerfanian@gmail.com

IMPROVING QUALITY OF LIFE THROUGH THE PLACE BRANDING OF THE LASHKAR ABAD NEIGHBORHOOD IN AHWAZ (IRAN)

Abstract: Iran has many tourism assets in its cities which can be developed by place branding and destination marketing. Anousheh Street in the Lashkar Abad neighborhood of Ahwaz shows good practice in this field. It is a dynamic and active public space in a tourism context that has become well-known in spite of its inappropriate economic and social background. This article describes the process of change. For this purpose, it uses the analysis based on interviews with stakeholders. It indicates features modeled on the principles of place branding. The results show how urban development can be enhanced relying on tourism assets.

Keywords: quality of life, place branding, tourism assets, Ahwaz (Iran).

POPRAWA JAKOŚCI ŻYCIA POPRZEZ BRANDING MIEJSCA NA PRZYKŁADZIE DZIELNICY LASHKAR ABAD W AHWAZ (IRAN)

Abstrakt: Miasta współczesnego Iranu posiadają wiele walorów turystycznych, w oparciu o które można budować markę miejsca. Ulica Anousheh w dzielnicy Lashkar Abad w Ahwaz reprezentuje dobre praktyki w tym zakresie. Jest to dziś dynamiczna przestrzeń publiczna w kontekście turystyki, która stała się znana pomimo nieodpowiedniego zaplecza gospodarczego i społecznego. Autorka artykułu, wykorzystując m.in. analizę wywiadów z interesariuszami, przedstawia proces zmian i eksponuje aspekty oparte na zasadach brandingu miejsca. Wyniki pokazują, w jaki sposób można poprawić rozwój obszarów miejskich w oparciu o walory turystyczne.

Słowa kluczowe: jakość życia, branding miejsca, walory turystyczne, Ahwaz (Iran).

1. INTRODUCTION

Ashworth (2009), based on one definition of place branding, considered it created “a sense of place that can for example legitimate those in power, facilitate a sense of belonging and local pride among the residents and attract identified target groups in pursuit of economic growth” (Hass, 2013). However, Anholt (2010) defines place branding as “the practice of applying brand strategy and other techniques and disciplines – some deriving from commercial practice and others newly developed – to the economic, social, political and cultural development” of places, emphasizing the tools used in the process. This paper attempts to show how a community can establish place branding in a way that consequently leads to the enhancement of the quality of life and urban development. It is in two parts: the first part reviews the literature to show the relationship between place branding and quality of life in the context of urban development. The findings help to specify the experience of Lashkar Abad neighborhood in Ahwaz (a city in Iran). In the second, parts of a large research

project that investigates urban regeneration practices in Iran by concentrating on the quality of life were applied. It was carried out in Anousheh St in the Lashkar Abad neighborhood of the city of Ahwaz.

Considering the issues discussed, and knowledge of the importance of the quality of life in the development of societies, the Iranian Urban Regeneration Corporation developed a biannual event to identify and recognize the experiences that have brought a sustainable sense of quality to the people and practical guidelines for local governments. It directly confronts the urban regeneration approach and the quality of urban life. In fact, “The National Quality Award for Urban Regeneration Practices in Iran” has been organized to sensitize professional and academic communities about the concept of quality and the necessity of operational attention to this concept. To compile evaluation criteria, three main steps were taken. The first involved systematic identification and analysis of documents containing information related to the concept of the quality of life

---

with respect to urban regeneration. The second step was interviewing a group of 25 selected urban experts whose ideas and suggestions were gathered and analyzed by using the focus group method. At the third step, criteria were revised and indicators were extracted, and then three consultation meetings were held in order to verify the extracted indicators and sub-indicators according to a project typology.

In order to assess the status of the evaluation criteria in the case study, which were directly effective in improving the quality of urban life, the next step focused on 'Data Collection' and 'Analysis and Interpretation of Collected Data' about the case. The data collection process included revision of written documents and all available data in local organizations about Anousheh Street and checking of the documents provided (according to compiled criteria). Consequently, by using the 'Participant Observation Method', the author tried to get first-hand understanding of the practice. Finally, the author interviewed local people at a defined distance from an activity center in order to find agreement or to deny the effectiveness on improving the quality of life. It indicates the features of this practice based on place branding principles. The results show how urban development can be enhanced based on tourism assets. Moreover, other tourism destinations with similar conditions could conduct them.

2. PLACE BRANDING AND LOCAL DEVELOPMENT

Over the past 20 years, place branding has been increasingly considered as a basic part of local and regional development strategies (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016). Place branding contains a series of place-based elements including place marketing, place expressions, the actions and attitudes of the stakeholders, and local infrastructure quality (Hall, Hubbard, 1996; Kavatzis, 2004; Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016). Therefore, place-branding policy is a tool for attracting and retaining business to influence the development of a place (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016). In this regard, the notion of place branding has gained attention from policy makers and academics as well from governments that care about developing places (which could be countries, regions, towns or cities) by creating or discovering their individuality and identity (Hass, 2013). On this basis, the branding of places is increasingly applicable as a strategy for development, and the practices of place branding have grown during this time (Hass, 2013). It can also have an important role in the sustainable development of a place, while maintaining the momentum of progress (Maheshwari, Vendewalle, Bamber, 2016). In addition, Anholt (2010) believes that the majority of

countries and cities who claim to exercise 'branding', in fact actually produce just a "modest process of livery enhancement and coordination". Although, in the process of local development, local governments need to know their assets realistically and understand opportunities for future growth (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016). Dominiguez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez (2013) during a review of some cases indicated that "branding as a strategy for a territorial development strategy can be successful". The cases showed that balancing different aspects of sustainability, the development of products and services rooted in territorial capital and organization, and the alignment of stakeholders under a joint umbrella vision, are key ingredients of a branding process (Dominiguez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez, 2013). Therefore, the relation between place branding and local development can be studied in two ways: internal and external.

As Ornston (2014) and some other researchers have mentioned (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016) "In terms of, local economic development, a 'low-road' policy implies a narrow set of homogenized policy initiatives, characterized by low-end prescriptive activities that propagate and are mimicked among many places". Place branding acts as competition in the domain of economic development leading to the improvement of local attributes and resources towards the development of 'sticky places' and creating benefits for other markets (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016). Dominiguez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez, (2013), identifies three mutually reinforcing processes in the development of an internal brand:

- (i) increasing 'visibility' (referring to awareness and identification of cultural values and markers), (ii) the development of new products and services (i.e. place-based product innovation) and (iii) the reorganization of activities (including regional governance and cooperation).

These processes usually run parallel. The following will introduce how these three aspects play a role on Anousheh Street in the Lashkar Abad neighborhood.

From a sustainable development perspective, place branding provides an opportunity for local actors to play a role in sustainable territorial development (Dominiguez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez, 2013). They utilize and improve resources like food, water, nature, and leisure space instead of degrading them (Dominiguez García, Swagemakers, Bock, Simón Fernandez, 2012). This process of adaptation causes an improvement of building alliances and the development of networks of entrepreneurs and citizens who value local assets and are rooted in socio-cultural concepts of regional identity. Such place-based routes reveal an overhanging regional scenario that needs to be mobilized in the regional economy and society (Domini-

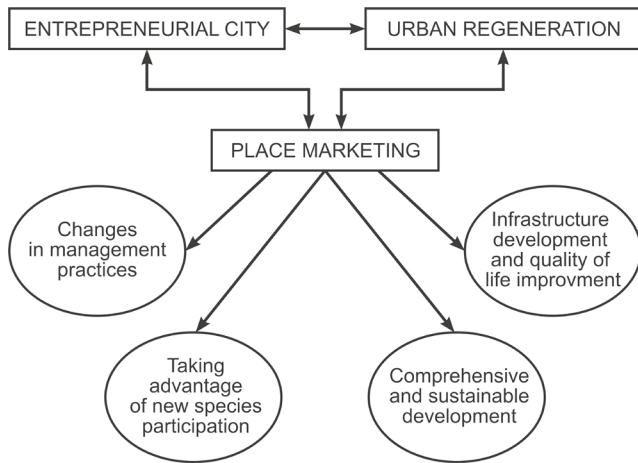

Figure 1. The proposed conceptual framework for urban regeneration and city entrepreneurship interaction in achieving place marketing
Source: Rafieyan and Mohammadi Aydaghmish (2017)

place marketing and branding are “strategic processes contributing to urban/regional development and urban/regional competitiveness” (Deffner, 2010; Oliveira, Henrique, 2016). Today, both marketing and urban planning can be considered as an effect of institutional political ideology and influence each other. Rafieyan and Mohammadi Aydaghmish (2016) through reviewing the literature propose a conceptual framework of urban regeneration and an entrepreneurial city in achieving place marketing (Figure 1). This study shows some changes based on urban regeneration that have brought about some changes in managerial systems, and corporate governance at the same level as market motivation and building capacity. It seems the beginning of a new type of participation which aims to improve infrastructure and increase the quality of life (Rafieyan, Mohammadi Aydaghmish, 2017).

guez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez, 2013). Oliveira and Henrique (2016) emphasizes that proper governance processes may lead to increased social and political cohesion by constructing a sustainable place-branding strategy that has been undertaken in response to comparable place brands elsewhere. This policy applies especially to areas where physical revitalization or urban regeneration or other forms of structural, socio-economic change is needed (Cleave, Aruk, Sadler, Gilliland, 2016; Oliveira, Henrique, 2016). On this basis, spatial planning strategies can contribute to marketing and branding as well as to urban regeneration (Oliveira, Henrique, 2016). Some academics believe that

3. PLACE BRANDING AND IMPROVING THE QUALITY OF LIFE

Since place branding and urban development can go in the same direction, urban development indicators can be considered in relation to place branding and marketing. Literature on the relationship between urban planning and place branding highlights quality as an indicator related to development (*Quality Indicator...*, 2011). Cusin and Damon (2010) point to many indexes assessing place that are indicators of the popularity and variety of current place marketing practices (Vuignier,

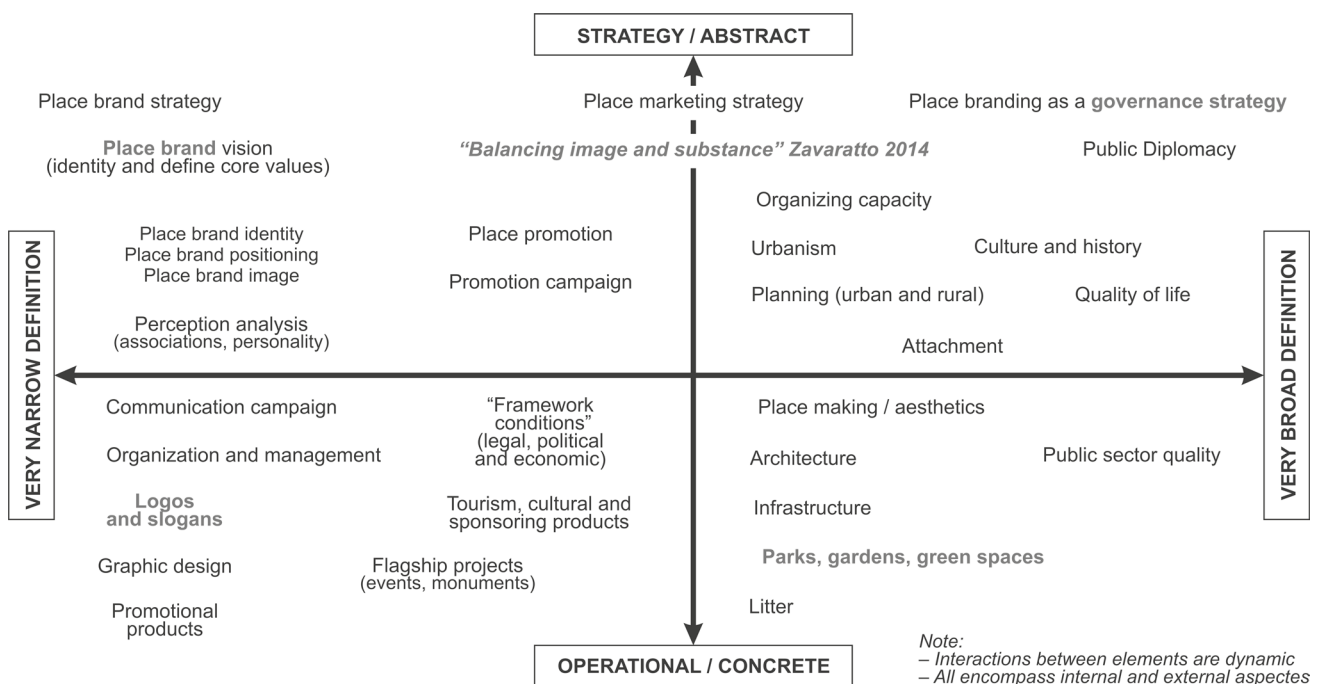

Figure 2. Diversity of place branding research
Source: Vuignier (2016)

2016). In fact, both branding and marketing activities by tools such as promotional campaigns, events and highlighting the places, support aims to improve the quality of a place (Vuignier, 2016).

Furthermore, Yazdanpanah Shahabadi, Sajadzadeh, Rafieyan (2019) indicate “brand strategy entered the field of urban development, regeneration and quality of life from the business world”. Vuignier (2016) refers to Florek and Insch (2011), Zenker and Rütter (2014) to illustrate that “the literature addresses very broad concepts of place branding, like culture and history, place attachment and quality of life (Figure 2)”. In tangible terms, it means the target groups’ perception of the quality of life and public sector quality is part of place branding.

Thus, place branding causes “increasing place prestige, added value, increasing investment in the place, attraction of creative social classes, economic, social, and cultural privileges for the inhabitants as a result of their involvement in the process of place branding, and enhancement of environmental qualities as well as functional refinement of the place” (Yazdanpanah Shahabadi, Sajadzadeh, Refiejan, 2019). Place branding is going to provide a good reputation for a place and increase residents’ place attachment. The place brand is “a set of thoughts and feelings while quality of life improvement so gives a ‘sense of attachment’ among residents and ‘sense of place’ among the external audiences of the place” (Yazdanpanah Shahabadi, Sajadzadeh, Refiejan, 2019).

4. THE LASHKAR ABAD NEIGHBORHOOD IN AHWAZ

Ahwaz is one of the eight metropolitan cities of Iran and is located in the south west of the country; the capital of Khuzestan province. This city is home to Persians, Arabs

and Lurs so different languages are spoken there such as Persian, Arabic, the Persian dialects of Lori (Bakhtiari), Dezfuli, Shushtari etc. The Karoun river, which is Iran’s only navigable river, passes through the middle of the city. At present, the city has eight municipal areas, each including of three or four districts. Lashkar Abad neighborhood is in the 4th district. Nowadays, Anousheh Street in this neighborhood is one of the main tourism attractions of the city.

According to statistics and information, Ahwaz has a special status in terms of its degraded urban fabric and informal settlement that make the city need to be considered for various reasons. Some depend on the historical background of Khuzestan province and others on issues related to the Iran-Iraq war and its situation near to the western border. Currently, about 20% of Khuzestan’s 4.5 million population live in areas lower than average urban quality. Ahwaz Municipality Renovation and Improvement Organization reveals that 30-35% of Ahwaz is known for its degraded fabric and informal settlement and so a housing empowerment plan has been prepared to control inappropriate economic and social effects and to make the public space of Anousheh Street more active in a tourism context.

5. THE POINTS OF DEPARTURE FOR DEVELOPING AN INTERNAL BRAND FOR THE LASHKAR ABAD NEIGHBORHOOD

In recent decades, some changes have happened in the Lashkar Abad neighborhood (Figure 3). The results of data collection (including current statistics, as well as field study with observations and interviews with stakeholders) illustrate that the changes initiated by the local community in this neighborhood have not only transformed it into a main tourism attraction of the

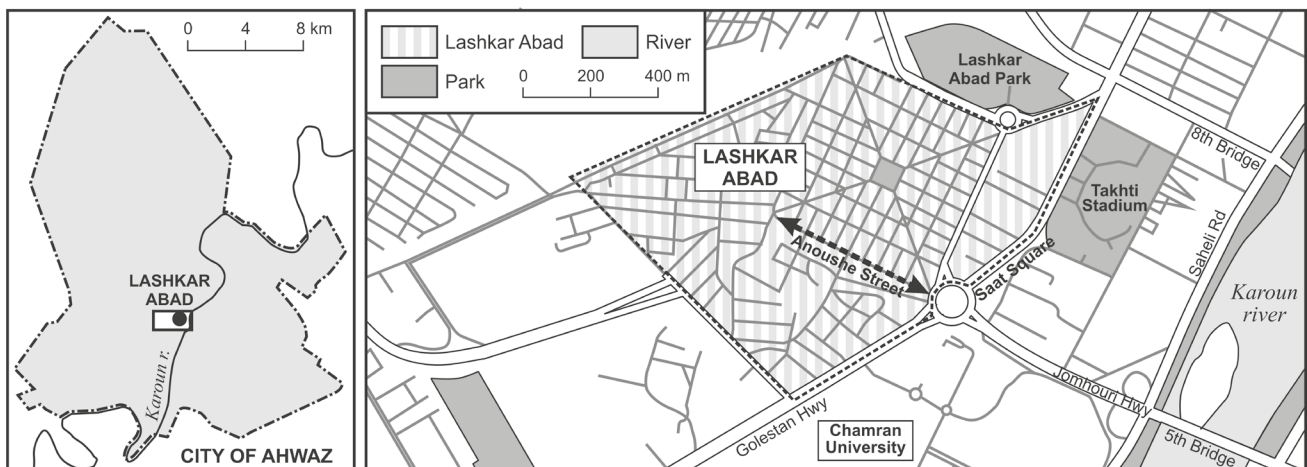

Figure 3. Location of Lashkar Abad

Source: Management of Planning and Statistics Development, Ahwaz Municipality (2017)

city but also initiated the process of urban regeneration. During this time, the local community have started to improve their lives by selling local foods, above all through small shops. Based on interviews with the people and local government, this process began with the establishment of a 'deli' by a local woman and it was followed by the opening of many other cheap fast food restaurants. They serve local food with a special type of buffet that lets people make 'sandwiches' by themselves and then they expanded and opened shops. This work proved profitable and they started using their houses as places for serving food and other services. People found this street much more satisfying than before and residents could make a good income; its face was changed from a place for criminals to a place that families visit, open 24 hours a day, to spend time and to eat. The street's structural and economic enhancement affected the lifestyle of the residents, and young people from the community could find work. On the other hand, the increase in the value of properties on this street and nearby is much more important for them. Another positive point is the increase in security that originates from communication between Lashkar Abad and adjacent districts.

As mentioned above by Dominiguez García, Horlings, Swagemaker, Simón Fernandez (2013), there are three mutually strengthening processes in the development

process of an internal brand. The process that happened in Lashkar Abad is investigated based on the following three items.

1. Increased 'visibility': refers to the awareness and identification of cultural values and markers. The results of the interviews highlight a number of changes in the cultural and social contexts of the neighborhood during recent years. Panbedaneh (Executive Director of the Municipality) mentions in 2016 that in Anousheh Street the change of cultural context (which is itself a social change) is the same as the physical context of Anousheh Street. However, "Nowadays, this pathway is a center for traditional vendors, food sellers, cafes, and restaurants and it is so much more entrepreneurial" (Pazhotan, 2018).
2. The development of new products and services, place-based product innovation: the first by a local woman on Anousheh Street was simple inexpensive food and then other foods such as samosas came along. Serving these dishes with a free buffet of a variety of pickles and delicacies is a specific style that is nowadays used in many Iranian cities. In addition, the residents established traditional cafes, serving tea and Arabic coffee. Based on the report of Ahwaz Municipality, about 2,500 people are currently directly involved in these activities and more interestingly,

Table 1. The results of field interviews with stakeholders about the quality of life

Macro criterion	Sub-criteria	Rank (order of importance from 10 to 1)
Enhancement of happiness and vitality	Ease of access (personal, public transport, pedestrian access).	6
	Social (age, gender, physical) and cultural inclusion.	7
	The variety of programs offered and the continued presence of people in the public arena.	9
	Improved safety.	5
	Improving social security and property security of the local community and citizens.	4
	Improving the mental image of the local community and citizens from space (with the aim of promoting the neighborhood's status to other citizens).	8
Economic prosperity and improving the livelihood of the local community (residents-users-business)	Desirable impact on the process of building improvements while preventing the forced migration of the local community.	10
Creative conceptualism	Considering the socio-cultural structures and behavior patterns of different citizen groups.	2
Participatory management	Active involvement of people at different stages of the program process (needs assessment, solution delivery, prioritization of action, implementation, operation).	3
Preserving and improving the environment	Maintain and enhance local ecosystems.	1
Conclusion		
Aligning the vision that governs the program and the goals set with its actions and achievements		
Programmatic creativity and innovation + application: innovation in service delivery		

Source: Pazhotan (2018).

another 2,500 support them. That is a figure of nearly 5,000 who, without much government investment, are experiencing significant economic growth.

3. The reorganization of activities (including regional governance and cooperation): in any region where economic growth is taking place, because of its balanced development, a number of others occur in parallel. Fortunately, municipal officials and urban planners have accepted this. That is to say, as Anousheh Street has spontaneously changed from its former form, urban planners will go along with this and will develop urban plans and programs in line with economic, cultural and urban development. That is why it has become a tourism axis, a place brand in the city for whole of the country.

In Anousheh Street when the work began, it was done by the people themselves and in a completely spontaneous and popular way based on their culture and belonging which led to prosperity followed by urban regeneration (Pazhotan, 2018). Urban plans for Ahwaz generally mention Lashkar Abad as a model gained from the experience and, therefore, the government has followed this model in some other cities.

As mentioned in the introduction, this study also gives some data that illustrate that the quality of life is improving in Lashkar Abad (Table 1).

Social cohesion is the most important factor in the formation and identification of the market and the tourism attraction index is the most important spatial consequence of the formation of Anousheh Street. It was also determined that economic, social and physical factors are elements influencing the sense of place in this neighborhood and in proportion to the increase and improvement of these indices, the sense of place in the market of Anousheh Street in Ahwaz has increased. In sum, the citizens have a very important role in creating markets, and consequently, these markets create economic impacts (businesses, attracting customers and tourists) with social and cultural influences. The project creates social solidarity and a sense of belonging, and also increases and changes the adverse perception of other citizens of the Ahwaz metropolitan area. Lastly, the market and the efforts of residents and businesses create and enhance a safe space for customers and tourists and the physical change of the market which emphasizes the role of the reconstruction of the city fabric that has happened in the Lashkar Abad neighborhood (Shaikh Aleepour, 2017).

6. CONCLUSION

This paper has illustrated the relation between place branding and economic development that can improve the quality of life in a neighborhood. The case study

with a qualitative approach to assessing the prosperity of an urban practice can develop a people-based evaluation system in order to achieve a set of actions compatible with public priorities and expectations. The process that will subsequently lead to a bilateral learning stream among people and experts. The emphasis lies on two issues: 1. Developing the concept of the quality of life when considering its informal perception among the local community and the common knowledge derived from it which can guide urban planning and design toward an improvement in the quality of urban life. 2. Developing some 'lessons learned', in order to create a more realistic understanding about the accomplishment of decision-makers. The investigation of Lashkar Abad practice shows that the local community has a key role in initiating the branding process rather than decision makers. It also proves that decision-makers and urban planners support the social and economic changes created by local community.

BIBLIOGRAPHY

- Anholt, S. (2010). Definitions of place branding: Working towards a resolution place branding and public diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6 (1), pp. 1-10.
- Ashworth, G. (2009). The instruments of place branding: how is it done? *European Spatial Research and Policy*, 16 (1), pp. 9-22.
- Cleave, E., Aruk, G., Sadler, R., Gilliland, J. (2016). The role of place branding in local and regional economic development: Bridging the gap between policy and practicality. *Regional Studies, Regional Science*, 3 (1), pp. 207-228.
- Deffner, A., Metaxas, T. (2010). Place marketing, local identity and branding cultural images in Southern Europe: Nea Ionia, Greece and Pafos, Cyprus. In: G. Ashworth, M. Kavatzis (eds.), *Towards effective place brand management. Branding European cities and regions*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dominguez Garcia, M.D., Swagemakers, P., Bock, B.B., Simón Fernández, X. (2012). Making a living: grassroots development initiatives, natural resource management and institutional support in Galicia, Spain, *European Countryside*, 4 (1).
- Dominiguez García, M., Horlings, L., Swagemakers, P., Simón Fernández, X. (2013). Place branding and endogenous rural development. Departure points for developing an inner brand of the River Minho estuary. *Place Branding and Public Diplomacy*, 9 (2), pp. 124-140.
- Florek, M., Insch, A. (2011). When fit matters: Leveraging destination and event image congruence. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20 (3-4), pp. 265-286.
- Hall, T., Hubbard, P. (1996). The entrepreneurial city: New urban politics, new urban geographies? *Progress in Human Geography*, 20 (2), pp. 153-174.
- Hass, L.D. (2013). *A review of the notions of place branding and place identity in literature*. Wageningen: Wageningen University.
- Kavatzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*, 1 (1), pp. 58-73.
- Maheshwari, V., Vandewalle, I., Bamber, D. (2016). Place branding's role in sustainable development. *Journal of Place*

- Management and Development* 4 (2), pp. 198-213, <https://doi.org/10.1108/17538331111153188>
- Oliveira, D.S., (2016). *Place branding in strategic spatial planning: An analysis at the regional scale with special reference to Northern Portugal*. Doctoral dissertation. Groningen: University of Groningen.
- Ornston, D. (2014). When the high road becomes the low road: The limits of high tech competition in Finland. *Review of Policy Research*, 31 (5), pp. 454-477.
- Pazhotan, E. (2018). Reports of the Event "The second National Award for Urban Regeneration Practices". *Haft Shahr*, 59&60. *Quality Indicator Measure Development, Implementation, Maintenance, and Retirement* (Prepared by Battelle, under Contract No. 290-04-0020). Rockville, MD: Agency for Healthcare Research and Quality (May 2011).
- Rafieiyan, M., Mohammadi Aydaghmish, F. (2017). Proposing a conceptual framework of urban regeneration interaction and entrepreneur city in achieving place marketing. *Journal of Urban Economics and Management*, 5, 2 (18), pp. 1-20.
- Shaikh Aleepour, R. (2017). *An evaluation into consequences of forming anoshe street arcade in Lashkar Abad neighbourhood of Ahwaz city*. Ahwaz: s.n.
- Vuignier, R. (2016). *Place marketing and place branding: A systematic (and tentatively exhaustive) literature review*. (Working Paper d l'IDHEAP, 5/2016), <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01340352/document>
- Yazdanpanah Shahabadi, M., Sajadzadeh, H., Rafieiyan, M. (2019). Developing a conceptual model for place branding: A review on theoretical literature. *Bagh-e Nazar*, 16 (71), pp. 19-34.
- Zenker, S., Rütter, N. (2014). Is satisfaction the key? The role of citizen satisfaction, place attachment and place brand attitude on positive citizenship behavior. *Cities*, 38, pp. 11-17.

Artykuł wpłynął:
16 czerwca 2018
Zaakceptowany do druku:
10 grudnia 2018

Joanna Kowalczyk-Anioł

 <https://orcid.org/0000-0002-1547-9304>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast i Turyzmu

joanna.kowalczyk@geo.uni.lodz.pl

Robert Pawlusiński

 <https://orcid.org/0000-0002-5924-0741>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

robert.pawlusinski@uj.edu.pl

SHARING ECONOMY W PRZESTRZENI POLSKICH METROPOLII I MIAST TURYSTYCZNYCH NA PRZYKŁADZIE AIRBNB

Abstrakt: Ekonomia współdzielenia (ang. *sharing economy*) stała się nieodłącznym elementem współczesnej gospodarki turystycznej. Jako alternatywny sposób oferowania dóbr i usług, poza tradycyjnym rynkiem, wywarła istotne zmiany zarówno w sferze funkcjonalnej, jak i przestrzennej turystyki. W artykule podjęto próbę przedstawienia – na przykładzie działalności amerykańskiego serwisu Airbnb – istoty zjawiska *sharing economy* w turystyce w przestrzeni polskich metropolii i miast turystycznych. Analizie poddano rozmiary tego zjawiska w Polsce, dynamikę jego rozwoju, specyfikę oferty dla turystów, a także kwestie przestrzennego zróżnicowania stopnia jego rozwoju. W badaniach wykorzystano dane źródłowe pozyskane z portalu AirDNA (stan na listopad 2017 r.).

Słowa kluczowe: ekonomia współdzielenia, Airbnb, gospodarka turystyczna, studia miejskie, najem krótkoterminowy.

THE SHARING ECONOMY IN THE SPACE OF POLISH CITIES ON THE EXAMPLE OF AIRBNB

Abstract: The sharing economy has become an inseparable element of the contemporary tourism economy. As an alternative way of offering goods and services, it has significantly changed the global tourism market. The paper attempts to present – on the example of the Airbnb – the phenomenon of sharing economy in tourism in Polish cities. The scale of Airbnb rentals in Poland, the dynamics of its development, the characteristic of the offers, as well as the issues of spatial diversification were analyzed. The study is based on data obtained from the AirDNA portal (as of November 2017).

Keywords: sharing economy, Airbnb, tourism economy, urban studies, short-term rental.

1. WSTĘP

Obserwowany w ostatnich latach dynamiczny rozwój ekonomii współdzielenia (*sharing economy*) oraz tocząca się wokół tych kwestii publiczna i naukowa debata skłania do refleksji nad polskim kontekstem tego zjawiska. Na szczególną uwagę zasługuje sektor turystyczny, w tym zwłaszcza rynek usług noclegowych, który na skutek działalności internetowych platform pośredniczących przechodzi istotne zmiany. Przeobrażenia te kształtują nowy w charakterze i skali społeczno-ekonomiczny wpływ turystyki na

miasto oraz jego mieszkańców. Celem artykułu jest przedstawienie – na przykładzie działalności amerykańskiego serwisu Airbnb – istoty zjawiska *sharing economy* w przestrzeni polskich metropolii i miast turystycznych oraz próba oceny dynamiki, skali i aktorów rozwoju tej turystycznej innowacji. Do realizacji postawionego celu wykorzystano kwerendę literatury i metodę *desk research*. Zasadnicze dane źródłowe pozyskano z portalu AirDNA (stan na listopad 2017 r.).

---

2. EKONOMIA WSPÓŁDZIELENIA W TURYSTYCE

Rozwój nowoczesnych technologii informatyczno-komunikacyjnych (ICT) wpłynął i wciąż wpływa na większość sfer życia społeczno-ekonomicznego. Globalna popularyzacja nowych rozwiązań technologicznych umożliwiła m.in. alternatywny sposób oferowania dóbr i usług (Guttentag, 2015), polegający na wymianie dóbr i usług poza tradycyjnym rynkiem. Idea współdzielenia znajduje zastosowanie w wielu sferach życia codziennego. W sposób szczególnie widoczny rewolucja internetowa przeobraża gospodarkę gościnności (Buhalis, 2003).

Zakres przedmiotowy zjawiska *sharing economy* pozostaje niejednoznaczny (Dredge, Gyimóthy, 2015; Sinclair, 2016). W literaturze przedmiotu można spotkać wielość jego ujęć (Botsman, 2013; Dredge, Gyimóthy, 2015; Habibi, Kim, Laroche, 2016; Hamari, Sjöklint, Ukkonen, 2016; Pawlusiński, 2017; Skalska, Markiewicz, Pędziński, 2016), co sprzyja „rozmyciu” tego konstruktów teoretycznego (Czernek, Wójcik, 2017). Dla przykładu, Czernek i Wójcik (2017, s. 68) ujmują go jako „model społeczno-gospodarczy oparty na oddolnych inicjatywach osób (relacje *peer to peer* – P2P), które odnoszą się do nie w pełni wykorzystanych zasobów, bazując na współdzieleniu realizowanym poprzez platformy technologiczne, za opłatą lub bezpłatnie”, jednocześnie nazywając mianem gospodarki współdzielenia. Inni autorzy postrzegają *sharing economy* nie przez pryzmat specyfiki oferty, ale określonych zachowań konsumpcyjnych, nazywając go mianem konsumpcji kolaboratywnej czy konsumpcji współdzielonej (m.in. Skalska, Markiewicz, Pędziński, 2016). W polskiej literaturze przedmiotu równie często używa się terminu „ekonomia współdzielenia”, który zakresem przedmiotowym jest zbliżony do gospodarki współdzielenia. Określenie to pojawiło się w polskiej literaturze przedmiotu jako pierwsze i jest już rozpoznawalne (por. Pawlusiński, 2017; Wyrwińska, Wyrwiński, 2018).

Turystyka jest jednym z tych sektorów, w którym rozwój ekonomii współdzielenia jest najszybszy (Pizam, 2014). Uwidocznia się to poprzez pryzmat platform technologicznych związanych z zakwaterowaniem oraz transportem (Airbnb, CouchSurfing i BlaBlaCar). Wpływ *sharing economy* na turystykę staje się coraz bardziej zauważalny zarówno w aspekcie pozytywnym, jak i negatywnym. Obserwowane przeobrażenia dotyczą zmian w strukturze rynku turystycznego, natury produktów i doświadczania turystycznego, rywalizacji między tradycyjnymi a nowymi turystycznymi graczami oraz procesu wytwarzania (społecznej) wartości w turystyce (Sigala, 2017). Ekonomia współdzielenia jest coraz silniej związana z turystyką „poza utartym szlakiem” (ang. *tourism off the beaten track* – m.in. Stors, Kagermeier, 2015) czy turystyką „w poszukiwaniu

codzienności” (ang. *living like a local* – np. Paulauskaite, Powell, Coca-Stefaniak, Morrison, 2017).

Współcześnie koncepcja ekonomii współdzielenia znajduje zastosowanie w większości sektorów rynku turystycznego. Najpopularniejsze rozwiązania opierające się na idei współdzielenia, odnoszące się do turystyki, (Majchrzak, 2016; Pawlusiński, 2017; Sigala, 2017) to:

- *short-term rental* – krótkoterminowy wynajem domów, mieszkań, pokoi przez ich gospodarzy zainteresowanym osobom za pośrednictwem platform internetowych, m.in.: CouchSurfing, Airbnb, HomeAway, HouseTrip czy Onefinestay;
- *home swapping* – krótkookresowa wymiana domów między ich gospodarzami, np.: HomeExchange, Love Home Swap;
- *ride-sharing* – np.: Uber, BlaBlaCar, GoCar Share;
- *meal-sharing* – np.: Eatwith.com, Localseat.com;
- *local-guiding* – np.: SpottedbyLocals, Trip4real, Vayable;
- *equipment sharing* – np. Rentoit;
- *parking sharing* – np. ParkingPanda.

Idea współdzielenia szczególnie szybko rozwija się w miastach, gdzie wolumen wolnych zasobów możliwych do oddania w użytkowanie jest największy, a mieszkańcy cechują się najniższym wskaźnikiem wykluczenia cyfrowego. Umożliwia im to podjęcie nowej aktywności – stają się mikroprzedsiębiorcami, oferując swój majątek rzeczowy i usługi różnym grupom nabywców. W efekcie zrodziło to dwubiegunowy model rynkowy w turystyce w miastach, z silną konkurencją ze strony mieszkańców w stosunku do tradycyjnych przedsiębiorstw funkcjonujących w różnych sektorach turystyki, w tym szczególnie sektora noclegowego (Pawlusiński, 2017).

3. AIRBNB

– POCZĄTKI I ROZWÓJ DZIAŁALNOŚCI

Praktycznym przykładem rozwoju ekonomii współdzielenia na polskim rynku turystycznym jest portal rezerwacyjny Airbnb. Nie jest to pierwszy mechanizm pośrednictwa w sieci pomiędzy usługodawcami noclegowymi i szeroko rozumianymi turystami (wcześniej był m.in. booking.com), ale jako pierwszy wyspecjalizował się w obsłudze nowego zasobu noclegowego, pozostającego dotychczas poza tradycyjnym rynkiem, tj. prywatnych mieszkań i domów. Jak zauważa Pawlusiński (2017) Airbnb zrodziło się jako próba wykorzystania luki podażowej na rynku usług noclegowych, typowej w pewnych okresach w ciągu roku dla dużych miast, w których lawinowo rósł popyt na noclegi do poziomu przekraczającego maksymalną zdolność recepcyjną miasta. Wśród cech modelu

biznesowego Airbnb na uwagę zasługuje przesunięcie większości opłaty prowizyjnej z gospodarza na gościa (wynajmującego) oraz umożliwienie członkom systemu odgrywania dwóch ról jednocześnie – najemcy i wynajmującego (system wręcz zachęcał, aby w trakcie odbywanej podróży udostępniać swoje mieszkanie innym podróżnym). W krótkim czasie portal Airbnb stał się nie tylko miejscem zawierania transakcji handlowych, ale także zbudował wśród użytkowników poczucie przynależności do globalnej społeczności osób podróżujących, którzy mogą poznać odwiedzone miejsce w sposób szczególny (nieдоступny dla turysty korzystającego z tradycyjnej bazy noclegowej), tzn. żyjąc tak, jak ludność miejscowa.

Początki działalności portalu datowane są na 2007 r. W ciągu kolejnych 10 lat z lokalnego przedsięwzięcia w San Francisco Airbnb przerodziło się w globalne przedsięwzięcie. Według oficjalnych danych Airbnb, w końcu 2017 r. na portalu było zarejestrowanych ponad 3 mln ofert z ponad 65 tys. miejsc w 191 krajach. Jak eksponuje portal, jego działalność daje szansę dodatkowego dochodu mieszkańcom, a znacząca część ofert jest zlokalizowana poza obszarami koncentracji tradycyjnego zakwaterowania. Airbnb wskazuje, że uczestnicy systemu cechują się szczególnymi preferencjami nabywczymi:

- 86% w czasie pobytu w odwiedzanym miejscu chce uczestniczyć w życiu lokalnej społeczności;
- 74% wybiera na miejsce noclegu lokalizację poza dzielnicami turystycznymi, gdzie znajdują się skupiska hoteli;
- 80% podkreśla, że ważna jest dla nich autentyczność miejsca, gdzie nocują i przebywają.

W skali Europy największa podaż ofert noclegowych na platformie Airbnb w miastach występuje w stolicach (Paryżu, Londynie, Rzymie, Berlinie) oraz w znanych destynacjach turystycznych (Wenecja, Split), gdzie wskaźnik liczby ofert przypadających na 1 tys. mieszkańców osiąga zwykle najwyższe wartości (Adamiak, 2018).

Globalny sukces platformy Airbnb wywołał dyskusję na temat wpływu współdzielenia na sektor turystyczny, zwłaszcza w ośrodkach miejskich, jak i wpływu na miasto oraz jego mieszkańców. Przykładowo, Sigala (2014) mówi o redefiniowaniu dotychczasowych modeli biznesowych, inni skupiają się na krytyce, zarzucając nieuczciwość nowej konkurencji (Czernek, Wójcik, 2017; Lyons, Wearing, 2015). Coraz częściej portal Airbnb pokazywany jest jako źródło presji turystycznej na obszary mieszkaniowe (Gutierrez, García-Palomares, Romanillos, Salas-Olmedo, 2017), przyczynek do debaty publicznej i medialnej nad konsekwencjami turystyki miejskiej (Kowalczyk-Anioł, Zmyślony, 2017), czy wręcz „maszyna gentryfikacji”, źródło „kolejnej fali gentryfikacji” (Freytag, Bauder, 2018; Kowalczyk-Anioł, 2018; Mermert, 2017; Stors, Kagermeier, 2017; Wachsmuth, Weisler, 2018).

Powstały też inicjatywy, które monitorują działalność Airbnb – zwłaszcza w relacjach z konsekwencjami, jakie odczuwają mieszkańcy, i mieszkalnictwo w miastach nasiąkniętych ofertą Airbnb. Najbardziej znaną jest Inside Airbnb, która gromadzi dane dotyczące kilkudziesięciu miast z całego świata. Dotychczas jednak Inside Airbnb nie generuje danych na temat miast polskich. Innym dostępnym źródłem jest serwis analityczny AirDNA (Airdna.co), który obejmuje też polskie lokalizacje. Zawiera on dane na temat charakterystyki podaży, popytu i cen usług hotelarskich oferowanych przez Airbnb (udostępniane odpłatnie i nieodpłatnie).

4. OFERTA AIRBNB W POLSCE ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM MIAST

Platforma Airbnb zainicjowała swoją działalność w Polsce przed Mistrzostwami Piłki Nożnej Euro 2012. Liczba obiektów zarejestrowana na platformie nie przekraczała wówczas 2 tys. W kolejnych latach obserwowano stopniowy wzrost zainteresowania wynajmem pokoi i mieszkań za pośrednictwem Airbnb. Dla przykładu, w Krakowie w 2014 r. na platformie zarejestrowanych było niewiele ponad 800 obiektów, w 2015 – 1,8 tys., a w 2016 r. już 3,8 tys. Podobną dynamikę przyrostu liczby lokali przeznaczonych do wynajmu krótkookresowego zaobserwowano także w Warszawie oraz Trójmieście.

W listopadzie 2017 r. w Polsce w ramach platformy Airbnb funkcjonowało ponad 21 tys. obiektów. Zakładając, że jeden obiekt może pomieścić średnio trzy osoby daje to łącznie ok. 60 tys. miejsc noclegowych. Dla porównania, obiekty rejestrowane w bazie GUS dysponowały 532 tys. całorocznych miejsc noclegowych. Tak więc relacja między szeroko definiowaną bazą hotelarską a bazą Airbnb wynosiła w 2017 r. w Polsce mniej niż 9 do 1. Uwzględniając wysokie tempo przyrostu tego typu obiektów można wnioskować, że w kolejnych latach relacja ta będzie zmieniać się na korzyść Airbnb.

W rozkładzie przestrzennym bazy Airbnb wyraźnie zaznaczają się duże miasta. Sześć największych ludnościowo miast Polski: Warszawa, Kraków, Łódź, Wrocław, Poznań, Gdańsk, skupia ok. 70% ogółu obiektów zarejestrowanych w ramach Airbnb. Na czele znajduje się Kraków – 5300 obiektów, a kolejno: Warszawa – 4438, Gdańsk – 2393, Wrocław – 1614. Z dużych miast ponad 200 obiektami dysponują także: Poznań (681), Szczecin (285), Łódź (270) i Katowice (227). Oprócz dużych ośrodków miejskich znaczącym udziałem wyróżniały się miasta typowo turystyczne, takie jak: Sopot (846 obiektów), Zakopane (776), Gdynia (693), Świnoujście (438), Kołobrzeg (340). Tabela 1 ujmuje te miasta zestawiając szacowaną liczbę miejsc

noclegowych w obiektach Airbnb z liczbą całorocznych miejsc noclegowych w obiektach rejestrowanych w bazie GUS. W dużych miastach z największą liczbą obiektów Airbnb – Krakowie, Warszawie, Gdańsku i Wrocławiu – relacja bazy hotelarskiej do bazy Airbnb wynosiła w 2017 r. nawet 2 do 1. W Gdyni, jako jedynym z analizowanych miast, przeważała baza Airbnb. Odwrotnie kształtowała się natomiast relacja w Kołobrzegu (wyposażonym w nowoczesne zakwaterowanie zbiorowe) – tu wynosiła poniżej średniej wartości dla Polski osiągając stosunek prawie 14 do 1.

Tabela 1. Miasta o największej liczbie obiektów Airbnb w Polsce w 2017 r.

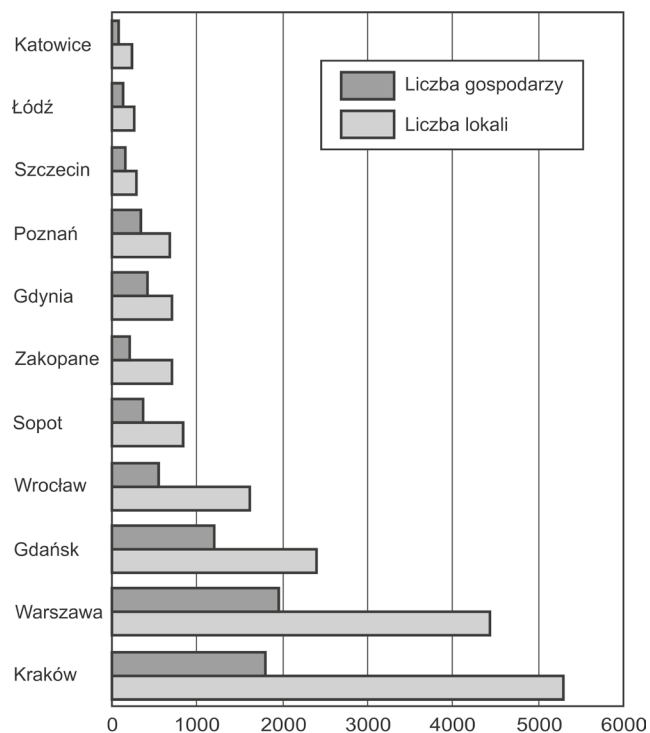
Miasto	Szacowana liczba miejsc noclegowych w obiektach Airbnb (w tys.)	Liczba miejsc noclegowych całorocznych w bazie rejestrowanej GUS (w tys.)
Kraków	15,90	27,8
Warszawa	13,30	30,7
Gdańsk	7,20	12,3
Wrocław	4,80	10,9
Sopot	2,50	3,6
Zakopane	2,30	12,1
Gdynia	2,10	1,8
Poznań	2,00	9,4
Świnoujście	1,30	8,6
Kołobrzeg	1,00	13,8
Szczecin	0,86	4,8
Łódź	0,81	7,1
Katowice	0,68	4,1

Źródło: GUS oraz szacunki autorów na podstawie AirDNA (listopad 2017).

Analizując wielkość bazy w ramach Airbnb w odniesieniu do głównych regionów turystycznych Polski należy wskazać wyraźną dominację pasa nadmorskiego (łącznie – 6,3 tys. obiektów; 152 obiekty/100 km²). Na obszarach górskich działało 2,3 tys. obiektów, w tym w Karpatach – 1,6 tys. (8/100 km²), a w Sudetach – 0,7 tys. (7,3/100 km²). Znacznie mniejsze znaczenie mają obszary pojezierne. Na całym Pojezierzu Mazurskim współpracowało z Airbnb mniej niż 800 obiektów, co daje średnio 1,6 obiekt na 100 km².

Ogółem w Polsce w ramach platformy Airbnb udostępnia lokale ok. 9 tys. osób (gospodarzy), z czego tylko w Krakowie, Warszawie i Gdańsku ich liczba wynosi blisko 5 tys. osób. Analiza danych za 2017 r. pokazuje zjawisko postępującej komercjalizacji ekonomii współdzielenia. O ile w okresie początkowym zakładano, że portal Airbnb będzie wspierał głównie właścicieli pojedynczych lokali mieszkalnych, o tyle obecnie wiadać, że znacząco wzrósł udział gestorów (gospodarzy)

dysponujących większą liczbą obiektów. Na rys. 1. przedstawiono wielkość oferty Airbnb w wybranych miastach Polski z uwzględnieniem liczby gospodarzy. Trzy przodujące pod względem stanu rozwoju bazy Airbnb miasta Polski: Kraków, Warszawa, Gdańsk, oferują 12 tys. obiektów, które – jak już wskazano – pozostają w gestii blisko 5 tys. osób, z których ok. 1,5 tys. posiada w dyspozycji więcej niż jeden lokal. Dla przykładu, w Krakowie 640 tzw. multigospodarzy kontroluje aż 4145 lokali.

Rys. 1. Wielkość oferty Airbnb w wybranych polskich miastach

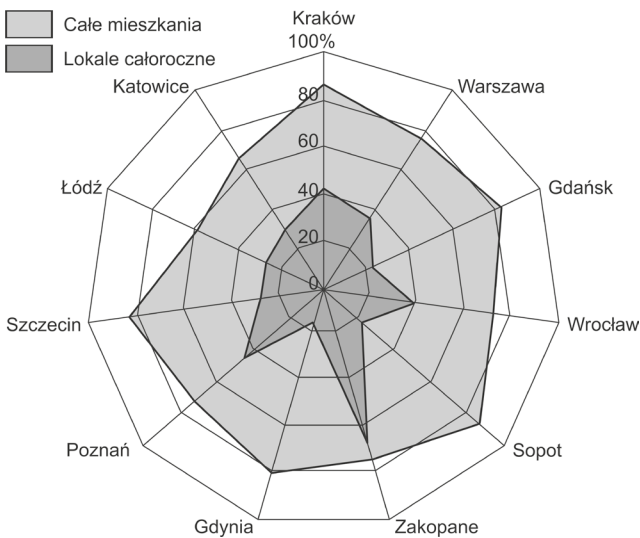
– liczba udostępnionych do wynajmu krótkookresowego lokali oraz liczba podmiotów wynajmujących (tzw. gospodarzy)

Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

Wysoki wskaźnik koncentracji oferty w ramach Airbnb staje się typowy dla większości ośrodków miejskich kraju: w Zakopanym 38% ogółu zarejestrowanych gospodarzy dysponuje 81% wszystkich obiektów, w Katowicach odpowiednio – 42% (80%), Krakowie – 36% (78%), we Wrocławiu – 33% (77%), w Sopocie – 31% (70%), a w Warszawie – 27% (67%). Jako przyczyny tego zjawiska możemy zidentyfikować dwa procesy. Pierwszy polega na przejmowaniu prawa własności do lokali poprzez umowę kupna-sprzedaży nieruchomości, a następnie ich udostępniania w ramach najmu krótkoterminowego. W tym przypadku zakup mieszkania traktuje się jako lokatę kapitału ze stosunkowo wysokim poziomem zwrotu z inwestycji. Drugi opiera się na działalności w imieniu i na zlecenie właściciela lokalu w zakresie jego udostępniania turystom. W tym przypadku gospodarzem obiektu

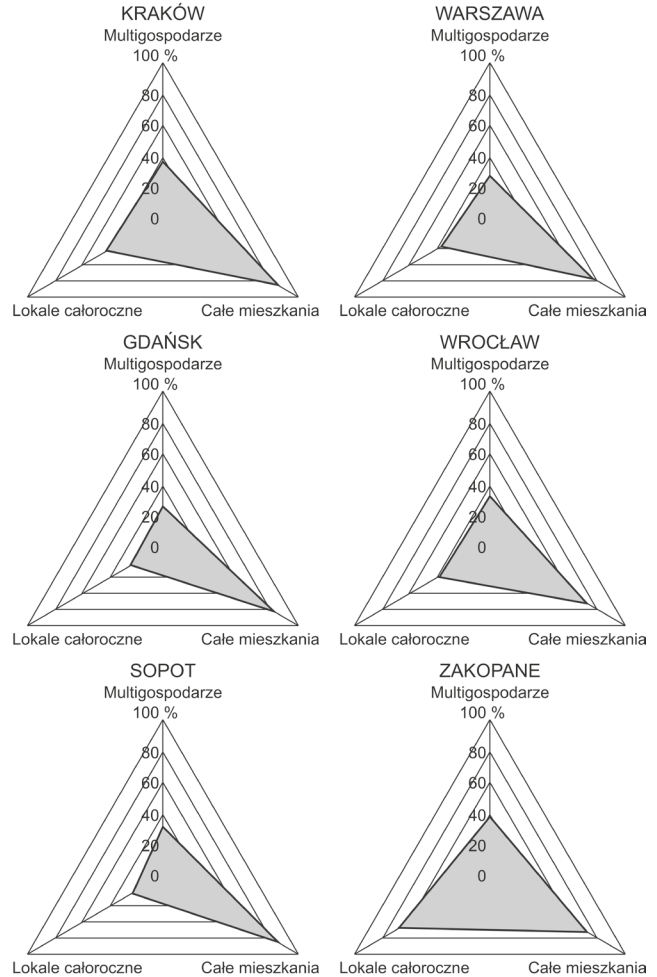
nie jest jego prawny właściciel, a jedynie osoba, która otrzymała lokal w użytkowanie, w zamian za określone świadczenia pieniężne należne właścicielowi. Oba wspomniane procesy bardzo istotnie mogą przebudowywać strukturę społeczną nie tylko pojedynczych budynków mieszkalnych, ale także całych kwartałów czy nawet dzielnic.

Przedmiotem oferty noclegowej w ramach Airbnb są przede wszystkim mieszkania i domy prywatne (ok. 75–80% ogółu obiektów) – rys. 2. Stosunkowo niewiele ofert dotyczy wynajmu krótkookresowego pokoi, zwłaszcza tzw. pokoi współdzielonych (ok. 1%). Lokale oferowane przez portal Airbnb charakteryzuje różna dostępność w skali roku. W środowiskach wielkomiejskich szczególną uwagę skupia się na zagrożeniu dostępności najmu długookresowego przez rosnącą podaż turystycznego najmu krótkoterminowego. Ich prostą miarą jest udział lokali całorocznych w ofercie Airbnb¹. Wśród uwzględnionych w badaniu miast najczęściej całych mieszkań oferują Kraków (86%) oraz miasta nadmorskie – Sopot (86%), Gdańsk i Szczecin (po 83%) oraz Gdynia (80%). Najmniejsza tego typu oferta występuje w Katowicach (66%) i Łodzi (59%). Pod względem dostępności najwięcej oferty całorocznej ma Zakopane (67%), a z pozostałych miast tylko Poznań i Kraków przekroczyły 40% (odpowiednio 44% i 42%). Strukturę oferty Airbnb w polskich miastach charakteryzuje zatem zarówno wspomniana znacząca jej koncentracja w gestii multigospodarzy, jak i dominacja propozycji najmu krótkoterminowego dla całych mieszkań, widoczna zwłaszcza w środowiskach wielkomiejskich atrakcyjnych turystycznie. Rysunek 3 ilustruje je na przykładzie czterech dużych miast z największą ofertą Airbnb zestawionych z Sopotem i Zakopanem – miejscowościami o dominującej funkcji turystycznej.

Rys. 2. Oferta Airbnb w wybranych polskich miastach – udział lokali udostępnianych całorocznie i oferty całych mieszkań

Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

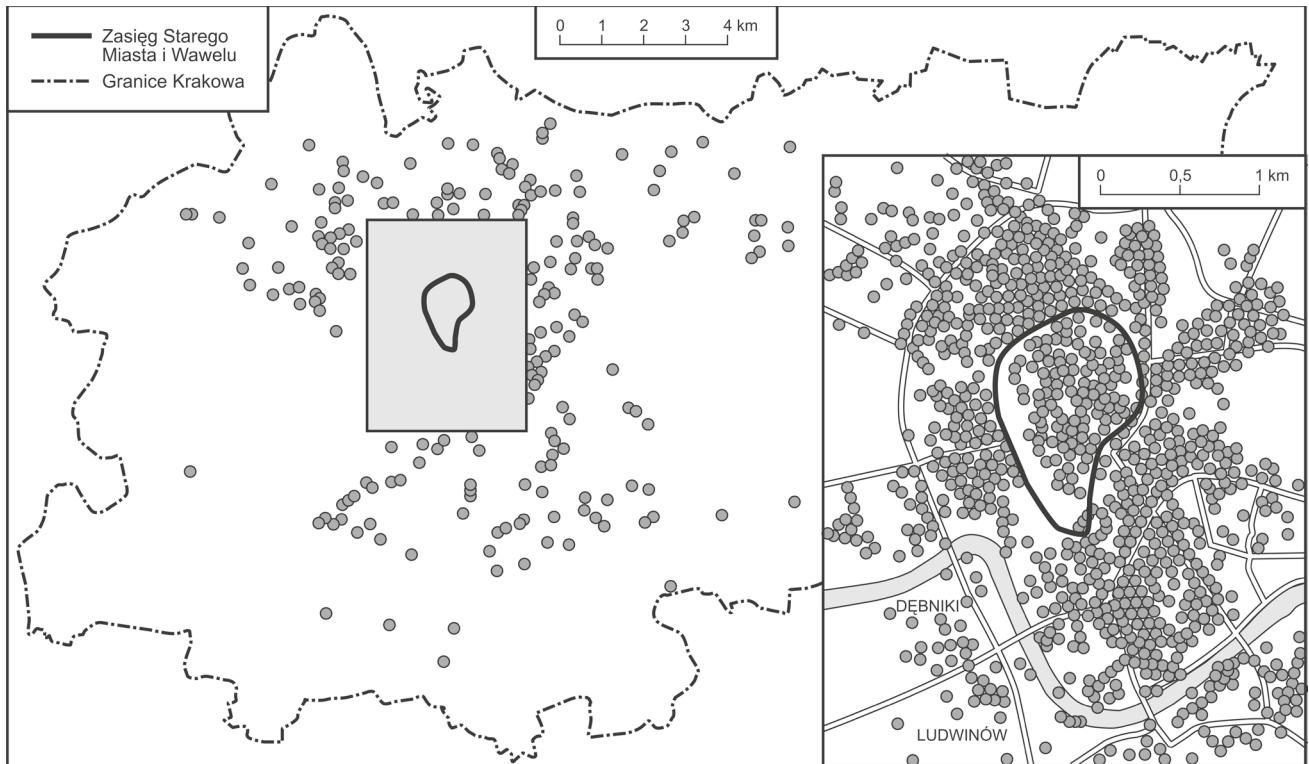

Rys. 3. Struktura oferty Airbnb w wybranych polskich miastach – udział oferty multigospodarzy, lokali całorocznych i całych mieszkań

Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

Baza Airbnb zlokalizowana w miastach cieszy się dużą popularnością wśród gości w ciągu całego roku. Z informacji udostępnianych przez portal wynika, że średni wskaźnik obłożenia miejsc w przypadku dużych miast kształtuje się na poziomie między 55% a 60%. Dla przykładu, w Warszawie i we Wrocławiu sięga on 70%, w Krakowie, Łodzi – ok. 60%, natomiast w Gdańsku, Poznaniu czy Szczecinie przekracza 55%. Wyższe wartości wskaźnika obłożenia miejsc w przypadku największych aglomeracji Polski świadczą o znacznym udziale w strukturze gości osób przyjeżdżających w celach biznesowych. Niższe wartości tego wskaźnika notuje się w miejscowościach wypoczynkowych – rzędu 30–35% – co potwierdza ich silne zależności z sezonowością ruchu turystycznego. Wyjątkiem wśród analizowanych miast jest Zakopane, które cechuje duży wzrost obłożenia miejsc zarówno w sezonie letnim, jak i zimowym.

Analiza lokalizacji w przestrzeni polskich miast obiektów z bazy Airbnb pokazuje, że większość oferty koncentruje się wokół głównych atrakcji turystycznych:

Rys. 4. Obiekty zarejestrowane na platformie Airbnb w przestrzeni Krakowa i historycznego centrum miasta (zaznaczono zasięg Starego Miasta i Wawelu)

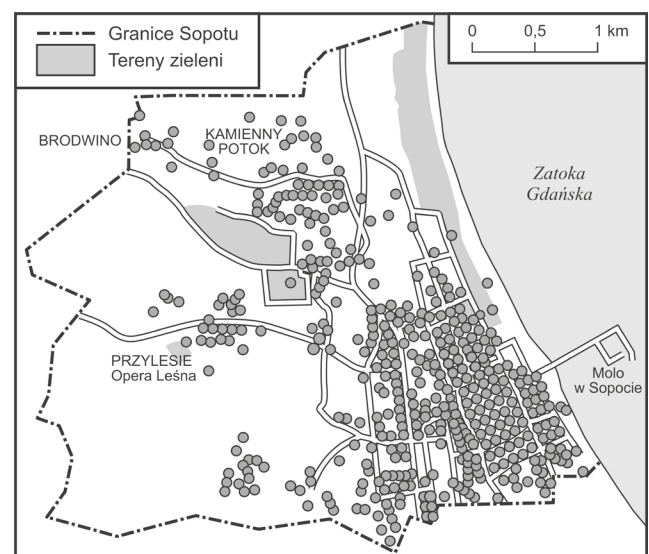
Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

- w przypadku miast historycznych w obrębie historycznego rdzenia (przykład Krakowa – rys. 4, w którym większość lokali skupia się w I dzielnicy, w bezpośrednim sąsiedztwie Starego Miasta i Wawelu);
- w przypadku ośrodków położonych w sąsiedztwie ważnego waloru przyrodniczego w najbliższym jego sąsiedztwie (przykład Sopotu – rys. 5, w którym obiekty oferty koncentrują się wokół najbardziej atrakcyjnego pasa nadmorskiego).

Przykład Gdańska potwierdza te wnioski. Rysunek 6 pokazuje wyraźne dwa skupienia obiektów Airbnb na obszarze miasta – pierwsze wokół historycznej starówki – zwłaszcza atrakcji Głównego Miasta, drugie wokół gdańskiego Jelitkowa (kąpieliska morskiego).

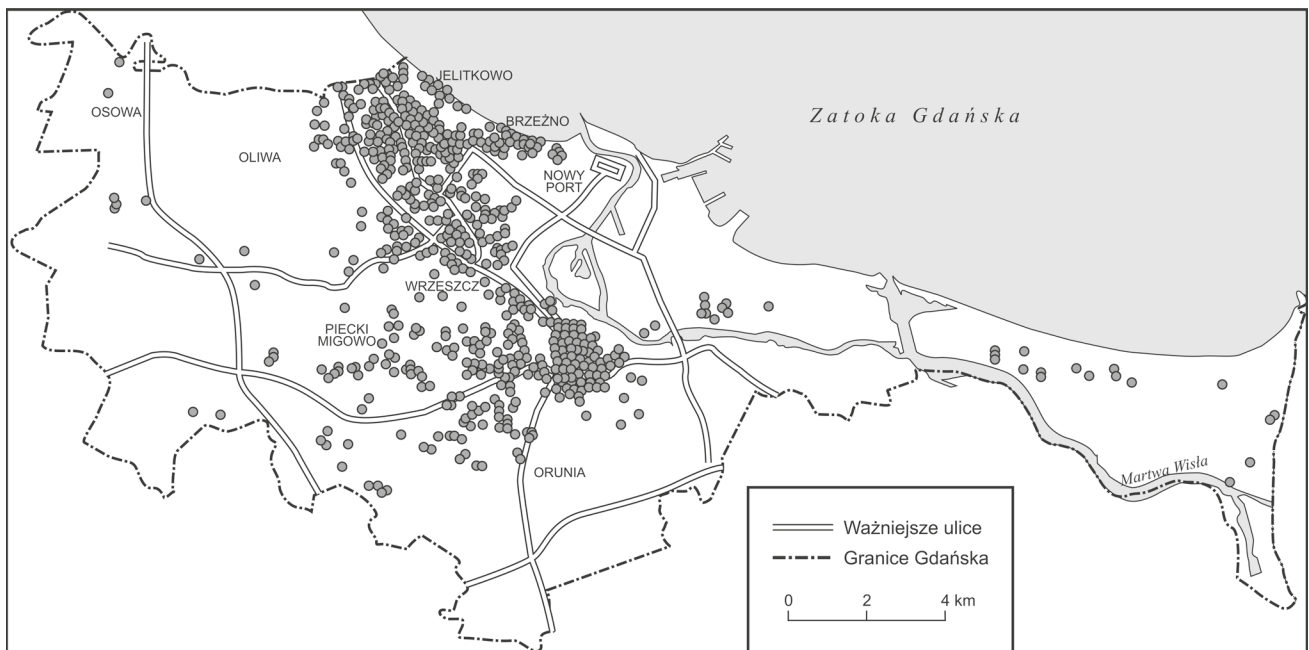
Wyniki te korespondują z wnioskami Sans i Domínguez (2016), według których tradycyjne atrakcje turystyczne są nadal kluczowymi czynnikami promującymi rynek Airbnb. Jednocześnie, wbrew deklaracjom platformy, w większości polskich miast widać koncentrację oferty w przestrzeni nasyconej tradycyjną bazą noclegową, co potwierdzili również w kontekście hiszpańskim Gutiérrez, García-Palomares, Romanillos i Salas-Olmedo (2017), zaś na przykładzie Warszawy Gyódi (2018). Zauważył on jednak, że Airbnb przyczynia się do bardziej równomiernego rozpowszechnienia turystyki w Warszawie. Osobliwym przykładem jest w tym kontekście Łódź, gdzie być może z racji

braku jednoznacznie rozpoznawalnego przez turystów centrum miasta i rozproszenie atrakcji turystycznych w mieście rozmieszczenie przestrzenne oferty Airbnb również nie wykazuje skupień, zaś struktura gospodarzy pokazuje znaczący udział indywidualnych gospodarzy.

Rys. 5. Obiekty zarejestrowane na platformie Airbnb na terenie Sopotu

Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

Rys. 6. Obiekty zarejestrowane na platformie Airbnb na obszarze Gdańska
Źródło: opracowanie własne na podstawie AirDNA (15.11.2017)

5. PODSUMOWANIE

Platforma Airbnb prezentuje w ostatnich latach bardzo dużą dynamikę przyrostu oferty krótkoterminowego najmu lokali mieszkalnych w polskich miastach. Zjawisko to można postrzegać wielowymiarowo. Z jednej strony po części rozwiązuje problem typowy dla wielu polskich miast, tj. niedorozwoju infrastruktury noclegowej. Działania te nie tylko zwiększają potencjał recepcyjny miasta, ale także aktywizują lokalną społeczność w zakresie świadczenia usług turystycznych. W efekcie Airbnb może nie tylko generować dodatkowe źródła dochodów, ale także rodzić liczne korzyści natury społecznej, takie jak: otwartość na innych, tolerancję, poczucie bycia potrzebnym czy chociażby poprawę umiejętności posługiwania się językami obcymi. Z drugiej strony jest dostrzegalny już obecnie coraz wyraźniej negatywny wpływ najmu krótkoterminowego na sytuację w miastach. Po pierwsze uwidacznia się to w niekorzystnej strukturze gospodarzy obiektów, wśród których przeważają tzw. multigospodarze, udostępniający wiele ofert, co świadczy o zaawansowanej profesjonalizacji oferentów. Gyódi (2018) na przykładzie Warszawy stwierdził, że tylko niewielka część tej oferty może być określana z tego względu jako *sharing economy*. Po drugie najem krótkoterminowy staje się silną konkurencją dla tradycyjnej bazy noclegowej. Przewaga najmu krótkoterminowego wiąże się przede wszystkim z niższymi cenami oferowanymi na rynku, których przyczyn można doszukać się w niższych kosztach działalności, stosunkowo dużej skłonności do unikania przez gospodarzy Airbnb wszelkich opłat

fiskalnych – nie tylko podatku dochodowego, ale także chociażby opłaty miejscowej czy opłaty za wywóz śmieci, co w efekcie finalnym obniża wpływy do kasy miasta i przenosi wiele opłat na barki stałych mieszkańców. Po trzecie wraz z dynamicznym wzrostem ruchu turystycznego silnie pobudzony popyt na najem krótkoterminowy generuje znacznie wyższą stopę zwrotu niż inne formy wykorzystania bazy mieszkaniowej w miastach. Następstwem tego może być przeznaczanie całych kwartałów w atrakcyjnych częściach miasta na cele najmu krótkoterminowego, co będzie wiązać się z pozbywaniem się z tej części miasta mieszkańców oraz tradycyjnych form działalności gospodarczej.

Wciąż otwarte pozostaje pytanie: czy *sharing economy* znacząco zmieni dynamikę rozwoju sektora turystycznego w najbliższych latach. Bezspornie ten nowy model biznesowy, jak zauważa Sigala (2017), stwarza możliwości, ale też wyzwania dla podróżowania, gospodarki gościnności i destynacji turystycznych. Wydaje się, że najem krótkoterminowy w aspekcie turystycznym jest dość silnie powiązany z tzw. tanimi liniami lotniczymi. Wraz z zakładanym rozwojem siatki połączeń niskobudżetowych przewoźników w ośrodkach wielkomiejskich można spodziewać się rosnącego zapotrzebowania na ten typ oferty.

PRZYPIS

¹ Zarówno inicjatywa Inside Airbnb, jak i coraz większa grupa opracowań traktuje dostępność całoroczną lokalu jako jego

udostępnienie na portalu Airbnb przez 10–12 miesięcy i 7–9 miesięcy. Takie rozumienie pojęcia „lokal całoroczny” przyjęto w tym artykule.

BIBLIOGRAFIA

- Adamiak, Cz. (2018). Mapping Airbnb supply in European cities. *Annals of Tourism Research*, 71 (C), s. 67–71.
- AirDNA. Pobrane z: <https://www.airdna.co/> (15.11.2017).
- Botsman, R. (2013). *The sharing economy lacks a shared definition*. Fast Company (21 Nov.).
- Buhalis, D. (2003). *eTourism: Information technology for strategic tourism management*. London: Pearson (Financial Times/Prentice Hall).
- Czernek, K., Wójcik, D. (2017). Gospodarka współdzielenia z perspektywy przedsiębiorców sektora turystycznego. *Handel Wewnętrzny*. Tom I, 3 (368), s. 66–76.
- Dredge, D., Gyimóthy, S. (2015). The collaborative economy and tourism: Critical perspectives, questionable claims and silenced voices. *Tourism Recreation Research*, 40 (3), s. 286–302.
- Freytag, T., Bauder, M. (2018). Bottom-up touristification and urban transformations in Paris. *Tourism Geographies*, 20 (3), s. 443–460.
- Gutiérrez, J., García-Palomares, J.C., Romanillos, G., Salas-Olmedo, M.H. (2017). The eruption of Airbnb in tourist cities: Comparing spatial patterns of hotels and peer-to-peer accommodation in Barcelona. *Tourism Management*, 62, s. 278–291.
- Guttentag, D. (2015). Airbnb: disruptive innovation and the rise of an informal tourism accommodation sector. *Current Issues in Tourism*, 18 (12), s. 1192–1217.
- Gyódi, K. (2018). Airbnb and the hotel industry in Warsaw: An example of the sharing economy? *Central European Economic Journal*, 2 (49), s. 23–34.
- Habibi, M.R., Kim, A., Laroche, M. (2016). From sharing to exchange: An extended framework of dual modes of collaborative non ownership consumption. *Journal of the Association for Consumer Research*, 1 (2), s. 277–294.
- Hamari, J., Sjöklint, M., Ukkonen, A. (2016). The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67 (9), s. 2047–2059.
- Kowalczyk-Anioł, J. (2018). Koncepcja gentryfikacji turystycznej i jej współczesne rozumienie. *Prace Geograficzne*, 154, s. 35–54.
- Kowalczyk-Anioł, J., Zmysłony, P. (2017). Turystyka miejska jako źródło protestów społecznych: przykłady Wenecji i Barcelony. *Turystyka Kulturowa*, 2, s. 7–36.
- Lyons, K., Wearing, S. (2015). *The sharing economy issues, impacts and regulatory responses in the context of the NSW Visitor Economy*. Sydney: NSW Business Chamber.
- Majchrzak, K. (2016). Ekonomia dzielenia się i jej przejawy w turystyce. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 33, s. 21–30.
- Mermet, A.C. (2017). Airbnb and tourism gentrification: Critical insights from the exploratory analysis of the 'Airbnb syndrome' in Reykjavik. W: M. Gravari-Barbas, S. Guinand (eds.), *Tourism and gentrification in contemporary metropolises* (s. 52–74). London: Routledge.
- Paulauskaite, D., Powell, R., Coca-Stefaniak, J.A., Morrison, A.M. (2017). Living like a local: Authentic tourism experiences and the sharing economy. *International Journal of Tourism Research*, 19 (6), s. 619–628.
- Pawlusiński, R. (2017). Ekonomia współdzielenia: istota zjawiska oraz wyzwania dla sektora turystyki w miastach. W: M. Drewnik, M. Mika (red.) *Człowiek i jego działania. Spojrzenie geografę. Prace dedykowane Profesorowi Włodzimierzowi Kurkowi* (s. 179–191). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pizam, A. (2014). Peer-to-peer travel: Blessing or blight? *International Journal of Hospitality Management*, 38, s. 118–119.
- Sans, A.A., Quaglieri Domínguez, A.Q. (2016). Unravelling Airbnb: Urban perspectives from Barcelona. W: A.P. Russo, G. Richards (eds.), *Reinventing the local in tourism: Producing, consuming and negotiating place* (s. 209–228). Bristol: Channel View Publications.
- Sigala, M. (2017). Collaborative commerce in tourism: implications for research and industry. *Current Issues in Tourism*, 20 (4), s. 346–355.
- Sinclair, M. (2016). Fair and efficient regulation of the sharing economy. *Economic Affairs*, 36 (2), s. 204–211.
- Skalska, T., Markiewicz, E., Pędzierski, M. (2016). Konsumpcja kolaboratywna w obszarze turystyki. Próba prezentacji zjawiska na rynku polskim, *Folia Turistica*, 41, s. 165–190.
- Stors, N., Kagermeier, A. (2015). Motives for using Airbnb in metropolitan tourism – Why do people sleep in the bed of a stranger? *Regions Magazine*, 299 (1), s. 17–19.
- Stors, N., Kagermeier, A. (2017). The sharing economy and its role in metropolitan tourism. Tourism and gentrification in contemporary metropolises: International perspectives. W: M. Gravari-Barbas, S. Guinand (red.), *Tourism and gentrification in contemporary metropolises* (s. 181–206). London: Routledge.
- Wachsmuth, D., Weisler, A. (2018). Airbnb and the rent gap: Gentrification through the sharing economy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50 (6), s. 1147–1170.
- Wyrwińska, K., Wyrwiński, M. (2018). Platformy internetowe jako narzędzia ekonomii współdzielenia. *Transformacje Prawa Prywatnego*, 2, s. 91–112.

Artykuł wpłynął:
12 maja 2018
Zaakceptowano do druku:
18 grudnia 2018

Justyna Adamus

 <https://orcid.org/0000-0001-7898-6840>
justyna0adamus@gmail.com

Tomasz Kępski

 <https://orcid.org/0000-0002-2250-8847>
tomasz.kepski@gmail.com

Mirosław Mika

 <https://orcid.org/0000-0002-4136-333X>
miroslaw.mika@uj.edu.pl

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

AGLOMERACJA A PARK NARODOWY TRUDNA RELACJA W WARUNKACH AFRYKAŃSKICH – PRZYPADEK NAIROBI I PARKU NARODOWEGO NAIROBI

Abstrakt: W artykule omówiono wybrane relacje między rozwojem aglomeracji Nairobi a funkcjonowaniem położonego w jej granicach Parku Narodowego Nairobi. Zwrócono szczególną uwagę na rozwój społeczno-ekonomiczny i przestrzenny Nairobi, który wywiera coraz silniejszą presję na ekosystem parku. Wśród głównych czynników antropopresji wymieniono przestrzenne rozlewanie się (*sprawl*) miasta oraz blokowanie korytarzy migracji ssaków na tereny poza parkiem. Potrzeby rozwojowe miasta stawiają pod znakiem zapytania przyszłość PN Nairobi, która w znacznym stopniu jest uzależniona od decyzji politycznych władz krajowych.

Słowa kluczowe: Nairobi, Park Narodowy Nairobi, relacje, oddziaływania, sytuacje konfliktowe.

AGGLOMERATION AND THE NATIONAL PARK. A STRAINED RELATION IN AFRICAN CONDITIONS – THE CASE OF NAIROBI AND NAIROBI NATIONAL PARK

Abstract: The article discusses selected relations between the agglomeration of Nairobi and the functioning of the Nairobi National Park located within its borders. The close attention was paid to the socio-economic and spatial development of Nairobi, which exerts pressure on the ecosystem of the park. The spatial development (*sprawl*) of the city and blocking the migration corridors of mammals leading to the areas outside the park were listed among the main factors of anthropopression. The city development needs raise the question about the future of the Nairobi NP, which in fact is strictly dependent on the political decisions on national level.

Keywords: Nairobi, Nairobi National Park, relations, impacts, conflicts.

1. WSTĘP

W artykule zostały przedstawione najważniejsze problemy rozwoju aglomeracji Nairobi oraz funkcjonowania Parku Narodowego Nairobi, które wynikają z relacji ich bezpośredniego sąsiedztwa. Wybór takiej problematyki jest nieprzypadkowy. W skali ogólnoświatowej niewiele można podać przykładów tak intensywnych i dwukierunkowych związków pomiędzy dynamicznie rozprzestrzeniającym się miastem stołecznym

a obszarową formą ochronną, która stanowi ważne ogniwo w systemie płatów i korytarzy przyrodniczych subregionu kontynentu (Trzyna, 2014). Sąsiedztwo obu „organizmów” przestrzennych, jakimi są obszar miejski Nairobi i przylegający do niego park narodowy, wpływa na ich rozwój i funkcjonowanie. Towarzyszy temu trudna, wręcz niemożliwa do rozwiązania, sytuacja konfliktowa, która w toku narastających potrzeb

społecznych i gospodarczych nie tylko różnicuje ludzkie opinie i postawy, lecz także stopniowo staje się zarzewiem napięć społecznych i politycznych.

Dla Nairobi lokalizacja parku w granicach administracyjnych miasta nie stanowi wyłącznie źródła strat w wymiarze gospodarczym, podobnie z punktu widzenia PN Nairobi presja społeczna i urbanizacyjna (osadnicza) nie powodują w linii prostej radykalnych kosztów przyrodniczych. Można więc spróbować podjąć się identyfikacji, a także zestawienia strat i korzyści, jakie wynikają z bezpośredniej bliskości miasta i parku. Przydatnym źródłem informacji mogą być w tym celu raporty i opracowania planistyczne dotyczące strategicznych kierunków rozwoju miasta, w tym: *The project on integrated urban development master plan for the city of Nairobi...* (2014), jego roczne plany rozwojowe (*County annual development plan 2019/2020*, 2018; *County integrated development plan 2018–2022*, 2018), strategia rozwoju regionu metropolitalnego Nairobi (*Nairobi Metro 2030...*, 2008), szkice do planu ochrony PN Nairobi (*Nairobi National Park, draft management plan 2020–2030*, 2020; *Nairobi National Park situation analysis* – Feyers, 2015), opracowania instytucji międzynarodowych (np. IUCN, Banku Światowego), a także materiały w prasie krajowej i zagranicznej. Problemy funkcjonalne pomiędzy Nairobi a PN Nairobi poruszano także w literaturze naukowej. Dyskutowane były m.in. takie wątki problemowe, jak: rozwój przestrzenny miasta (Mubea, Menz, 2014) i jego sytuacja społeczno-ekonomiczna (Otiso, 2012), zmiany użytkowania ziemi i fragmentacja terenów rolniczych wokół parku oraz na obszarze podmiejskim (Onyango, 2017; Rodriguez, Henson, Herrero, Nkedianye, Reid, 2012; Said i in., 2016), wpływ zmian klimatycznych na środowisko przyrodnicze parku (Ogega, Wanjohi, Mbugua, 2019), zachowania migracyjne fauny (Kinoti, 2018) i przyczyny redukcji jej populacji (Ogotu i in., 2016). Zanim jednak zostanie dokonane zestawienie kwestii problemowych, które rzucą światło na bilans owej relacji, warto przyrzeć się bliżej w zarysie aktualnej sytuacji rozwojowej Nairobi oraz specyfice przyrodniczej i funkcjonowaniu Parku Narodowego Nairobi w układzie regionalnym.

2. NAIROBI

– RYS SPOŁECZNO-GOSPODARCZY MIASTA

Kenijska stolica jest szybko rozwijającym się ośrodkiem miejskim, którego funkcje polityczne i gospodarcze oddziałują na inne państwa regionu Afryki Wschodniej (*Kenya Vision 2030...*, 2007). Nairobi, położone na wysokości 1600–1850 m n.p.m., cechują sprzyjające życiu człowieka warunki klimatyczne. Na północny zachód od miasta rozciąga się główny rolniczy obszar Kenii, a na południe i wschód otwarte tereny sawannowe.

W minionych trzech dekadach obserwuje się dynamiczny i w znacznym stopniu niekontrolowany wzrost liczby mieszkańców stolicy w rezultacie utrzymującego się wysokiego przyrostu naturalnego (średnio ok. 20–30‰ rocznie) oraz napływu ludności z innych terenów, głównie wiejskich. Oficjalne dane wskazują, że w latach 1989–2019 liczba mieszkańców Nairobi wzrosła z 1,3 mln do 4,4 mln. Faktyczna populacja kenijskiej stolicy w jej obecnych granicach administracyjnych (Nairobi County) może być jednak wyższa. Dane prognostyczne na rok 2030 wskazują liczbę 5,2–5,5 mln mieszkańców. Stolica kraju wraz z czterema sąsiadującymi *counties* (jednostki administracyjne) tworzą „region metropolitalny Nairobi” z populacją 10,4 mln osób (*Nairobi Metro 2030...*, 2008).

Nairobi jest miastem wielokulturowym, gdzie Afrykańscy stanowią 95% ogółu ludności, 4% ma pochodzenie azjatyckie (głównie Hindusi, obecnie także Chińczycy), a 1% europejskie (Otiso, 2012). Afrykańską populację tworzą przedstawiciele niemal wszystkich grup etnicznych Kenii. Większość należy do grupy ludów Bantu (np. Kikuju, Luhja, Meru, Kamba i Gusii), w mniejszym stopniu reprezentowani są Niloci (np. Luo, Kalenjin, Masajowie) oraz Kuszyci (Somalijszczy). Nairobi jak większość miast afrykańskich w tym regionie jest „miastem ludzi młodych”. Prawie połowa jego populacji mieści się w przedziale wiekowym 20–40 lat (Kenya National Bureau..., 2018).

W obecnych granicach administracyjnych (od 2013 r.) aglomeracja zajmuje powierzchnię 696 km² (*County integrated...*, 2018). Struktura osadnicza Nairobi uwydatnia jego funkcje oraz różnice w poziomie życia mieszkańców. Kontrasty społeczne podkreślają z jednej strony dzielnice biedy – slamsy (m.in.: Hurma, Kangemi, Kawangware, Kibera – 1,1 mln mieszkańców, Mathare, Mukuru), w których żyje w przybliżeniu połowa całej ludności miasta, a z drugiej – odizolowane osiedla mieszkaniowe zabudowy rezydencjonalnej (np. Karen, Langata) oraz wieżowce centralnej dzielnicy biznesowej (CBD). Obszary zwartej zabudowy mieszkalnej stanowią w przybliżeniu ¼ powierzchni miasta. W jego obrębie znajdują się także tereny wykorzystywane na cele produkcji rolnej przez tzw. rolnictwo miejskie (14% powierzchni), będące niezwykle ważnym źródłem zaopatrzenia w żywność ubogich warstw społecznych. Znaczną część przestrzeni Nairobi stanowią tereny otwarte (29%). Integralną częścią miasta jest obszar chroniony Parku Narodowego Nairobi (*County integrated...*, 2018).

W następstwie przyrostu ludności stolicy zostały wzbudzone przynajmniej dwa procesy osadnicze – jeden związany z zagęszczeniem zabudowy wewnątrz miasta, a drugi z jego przestrzennym rozlewaniem się (*sprawl*) i stopniowym włączaniem w jeden organizm miejski pobliskich osiedli oraz mniejszych miast, czemu pośrednio sprzyja koncepcja rozwoju obszaru metropolii Nairobi (*Nairobi Metro 2030...*, 2008).

Większość instytucji rządowych i finansowych ma swoje siedziby w dzielnicy biznesowej (CBD) oraz w Upper Hill. Z uwagi na trudności komunikacyjne obserwuje się tendencję do przenoszenia budynków biurowych poza CBD i ich lokalizowanie wzdłuż głównych dróg, co stopniowo zmienia rozkład instytucjonalnego użytkowania terenu w mieście. Obszary zabudowy rezydencjonalnej, jak np. leżące w południowo-zachodniej części miasta dzielnice Karen i Langata, nadal zachowują niską gęstość zabudowy z dużym udziałem otwartej przestrzeni (Mubea, Menz, 2014; *The project on integrated...*, 2014).

Potrzeby mieszkaniowe miasta przyciągnęły zagranicznych deweloperów (*Republic of Kenya...*, 2016). Nowe obszary zabudowy mieszkaniowej powstają i „rozlewają się” bez jasno określonej i kompleksowej koncepcji ich rozwoju przestrzennego. Zdecydowana większość nowo powstałych mieszkań była i nadal jest skierowana do osób o średnich i wysokich dochodach. Na rynku nieruchomości od lat utrzymują się jednak wysokie ceny mieszkań, co wpłynęło na zmianę polityki przestrzennej miasta i administracyjne przyzwolenie na zagęszczanie wielokondygnacyjnej zabudowy mieszkaniowej oraz udostępnienie pod taką formę zagospodarowania otwartych terenów podmiejskich (np. Ruai). Z uwagi na przyrost liczby ludności stale utrzymuje się deficyt mieszkaniowy miasta na poziomie ok. 2 mln jednostek (*County integrated...*, 2018). Władze Nairobi planują go redukować także poprzez przebudowę starszych osiedli niskiej gęstości w Eastlands (Kaloleni. Shauri Moyo) i ich zagęszczenie nową zabudową. Miejskami prowadzi się też modernizację slamsów finansowaną z projektów rządowych, co *de facto* przybrało formę procesu gentryfikacji i ekonomicznego „wypychania” z tych terenów biednej ludności (*Nairobi slum...*, 2018).

Nairobi jest „silnikiem” rozwoju gospodarczego kraju. W stolicy i jej miastach satelitarnych (m.in.: Kiambu, Kikuyu, Ruiru, Limuru, Ngong, Thika) wytwarzane jest około 60% produktu krajowego brutto Kenii (Otiso, 2012). W strukturze funkcji gospodarczych miasta dominują usługi związane z handlem, finansami, transportem i turystyką. Specyfikę ekonomiczną miasta uwypukla funkcjonowanie dwóch sektorów gospodarczych – formalnego i nieformalnego. Zdecydowana większość mieszkańców pracuje w sektorze nieformalnym (tzw. *jua kali*) – aż 80% siły roboczej. Sektor ten zdominowany jest przez indywidualne mikroprzedsiębiorstwa wyspecjalizowane w handlu i świadczeniu prostych usług naprawczo-remontowych¹ (Otiso, 2012).

Główne źródło zaopatrzenia miasta w wodę stanowi zlewnia rzeki Tana (poprzez zbiorniki: Sasumua Dam, Thika Dam, Ruiru Dam i Mwagu Intake), wykorzystuje się ponadto warstwy wodonośne Kikuyu Springs oraz wody gruntowe. Nieformalne osady (slamsy) zaopatrywane są w wodę przez sieć ok. 1500 tzw. *water kiosks*.

Zaledwie 40% populacji miasta korzysta z systemu ogólnodostępnej sieci kanalizacyjnej (*The project on integrated...*, 2014).

Miasto boryka się z problemami utrzymania zaopatrzenia gospodarstw domowych w energię elektryczną (*The project on integrated...*, 2014). Ponad 1,1 mln odbiorców energii doświadcza częstych przerw w jej dostawie. W perspektywie kilku lat oczekuje się, że rozwiązaniem problemów energetycznych kraju będzie uruchomienie projektu Kenya Wind Power Project, którego zadaniem będzie produkcja i dystrybucja energii elektrycznej pochodzenia wiatrowego z regionu jeziora Turkana w północnej Kenii (*Africa's largest wind power...*, 2019).

Nairobi, którego czynnikiem rozwojowym w XX w. było funkcjonowanie linii kolejowej z Mombasy do Ugandy, współcześnie boryka się z poważnymi problemami komunikacyjnymi. Co prawda połączenie kolejowe z Mombasą skróciło się do 4,5 godz. za sprawą oddania do użytku w 2017 r. nowej linii kolei SGR (*standard gauge railway*)², to jednak system transportowo-drogowy Nairobi jest stale przeciążony i niewydolny (szczególnie w godzinach szczytu porannego i wieczornego). Komunikację ludności wewnątrz oraz do i z miasta zapewniają przewozy mikrobusami (*matatu*). Szczególnie uciążliwe i czasochłonne jest przemieszczanie się drogami wewnętrznymi w kierunku wschód–zachód. W ruchu ulicznym dominuje chaotyczny transport niezmotoryzowany – rowerowy i pieszy.

Połączenie lotnicze Nairobi obsługują dwa lotniska – Jomo Kenyatta (położone 18 km od centrum miasta) i Wilsona (5 km na południe od centrum; sąsiaduje z PN Nairobi). Port lotniczy Jomo Kenyatta jest głównym międzynarodowym węzłem komunikacyjnym dla turystów i towarów w Afryce Wschodniej i Środkowej. Z kolei lotnisko Wilsona wykorzystywane jest głównie na potrzeby ruchu krajowego. Oba porty lotnicze w 2018 r. obsłużyły 8,1 mln pasażerów (Kenya Civil Aviation Authority, 2020).

Nairobi jest głównym krajowym centrum rozrządowym ruchu turystycznego w sektorze turystyki przyrodniczej safari. Kenia ze względu na bogactwo dzikiej fauny jest jednym ze światowych liderów w obsłudze tej formy turystyki, a Nairobi nazywane jest nieoficjalną „światową stolicą safari”. W mieście działa 168 hoteli, z czego 21 to obiekty w kategoriach 2–5 gwiazdek, dysponujące ok. 7500 łózkami. Baza noclegowa stolicy służy także obsłudze turystyki biznesowej (*County integrated...*, 2018).

W mieście mają swoje przedstawicielstwa liczne organizacje międzynarodowe, w tym Biuro ONZ (od 1996 r.), na które składają się siedziby jego 24 agend, programów, funduszy i organizacji humanitarnych oraz dwóch programów globalnych – ds. ochrony środowiska (UNEP) oraz ds. osiedli ludzkich (UN-HABITAT). Fakt ten ma ogromne znaczenie z punktu widzenia instytucjonalnego wspomagania i finansowania

wielu projektów rozwojowych w sferze społeczno-ekonomicznej i ochrony przyrody realizowanych w Kenii, a także w całym regionie Afryki Wschodniej.

Poważnym problemem rozwijającego się miasta jest gospodarowanie odpadami oraz emisja zanieczyszczeń pochodzących głównie ze źródeł komunikacyjnych (spaliny) i domowych (spalanie węgla drzewnego, ścieki bytowe, śmieci). Nad miastem często zalega smog komunikacyjny. System odprowadzania wody deszczowej jest rozwijany głównie w obrębie i wokół centralnej dzielnicy biznesowej (CBD) (*County integrated...*, 2018; *County annual...*, 2018). Ścieki bytowe z terenów slamsowych przenikają grawitacyjnie bezpośrednio do lokalnych strumieni i wód gruntowych. Systemem zbiórki odpadów stałych objętych jest zaledwie 40% ludności miasta. Większość śmieci i podobnych odpadów jest spalana na wolnym powietrzu lub składowana „na dziko”. Złe warunki arosanitarne są źródłem chorób układu oddechowego, które stanowią główną przyczynę zgonów wśród mieszkańców miasta (35% ogółu przypadków rocznie), następnym w kolejności czynnikiem jest malaria (14%). Na HIV choruje 5% dorosłej populacji Nairobi (*County integrated...*, 2018).

Rozwój stolicy Kenii przez cały XX w. był zorientowany na potrzeby zamożnych grup społecznych (Otiso, 2012). Fakt ten uważa się za jeden z powodów niedorozwoju odpowiedniej infrastruktury dla szybko rosnącej populacji. Wiele obecnych problemów społecznych, mieszkaniowych, ekonomicznych, transportowych i środowiskowych miasta wynika także ze złego planowania i zarządzania. Patrząc historycznie, zaledwie pięciokrotnie opracowywano i zatwierdzano koncepcje ogólnych planów rozwoju miasta (*master plans*), w latach: 1926, 1948, 1973 i 2014. Co istotne, w okresie najbardziej dynamicznego rozwoju na przełomie XX i XXI w. miasto rozwijało się bez takiego właśnie planu, opierając decyzje administracyjne na różnych fragmentarycznych środkach zarządzania. Słabość polityki planistycznej i brak koordynacji przez cztery dekady wprowadziły Nairobi na ścieżkę chaotycznego rozwoju w wymiarze społecznym, infrastrukturalnym i przestrzennym, czego katastrofalne skutki są widoczne m.in. w dzielnicach slamsowych (Otiso, 2012).

Obecna polityka miejska ma być realizowana na podbudowie obowiązujących ustaleń planu zintegrowanego rozwoju urbanistycznego (*Nairobi integrated urban development master plan* – NIUPLAN) z 2014 r. Zamiarem projektodawców było zebranie wszystkich dotychczasowych planów sektorowych i dostosowanie ich do wizji zawartej w strategii *Nairobi Metro 2030. A world class African metropolis* (2008), mówiącej o przekształceniu „regionu metropolitalnego Nairobi” (NMR) w „światowej klasy region afrykański, który jest w stanie stworzyć zrównoważone bogactwo i zaoferować swoim mieszkańcom wysoką jakość życia [...], a także

zaoferować niezrównane doświadczenia swoim gościom” (*Nairobi Metro 2030...*, 2008). Urzeczywistnienie tej wizji będzie jednak niezwykle trudne, zważywszy na wymienioną w „master planie” z 2014 r. listę problemów, z jakimi miasto musi się zmierzyć, a do których zaliczono:

- w wymiarze urbanistycznym: brak wystarczającej infrastruktury miejskiej, „rozlewanie się miasta” (*sprawl*) i niekontrolowany rozwój terenów podmiejskich (eksuburbanizacja), brak kontroli budownictwa prowadzonego przez sektor prywatny, nadmierne zagęszczenie urbanistyczne w dzielnicy biznesowej (CBD);
- w wymiarze komunikacyjno-transportowym: przebieg międzynarodowej trasy przez centrum miasta, szybki przyrost liczby pojazdów prywatnych, brak wydajnego systemu transportu publicznego, opóźnienia w rozwoju dróg i konieczność poprawy skrzyżowań;
- w wymiarze społeczno-ekonomicznym: zapewnienie bezpieczeństwa ludności w dzielnicach; zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych dla różnych grup społecznych, szczególnie o niskich dochodach, niewystarczający poziom usług komunalnych oraz bezrobocie, szczególnie wśród młodzieży (*The project on integrated...*, 2014).

3. PARK NARODOWY NAIROBI – WARTOŚCI PRZYRODNICZE I FUNKCJE SPOŁECZNE

Park Narodowy Nairobi został powołany w 1946 r. jako pierwszy park narodowy w Kenii i Afryce Wschodniej. Jego powierzchnia liczy 117 km². Pod względem krajobrazowym park znajduje się na pograniczu terenów pasterskich i wyżynnych obszarów rolniczych. Jest częścią większego ekosystemu Athi-Kapiti, który stanowi przejście pomiędzy wschodnioafrykańskimi wyżynami a sawannowymi równinami. Park jest ściśle powiązany przyrodniczo z równinami Kitengela³ i Athi-Kapiti, które przylegają do niego od południa, tworząc z parkiem spójną jednostkę ekologiczną. Od północy i zachodu środowisko parku nie jest chronione strefą przejściową (buforową) przed wpływami urbanizacji. Park bezpośrednio sąsiaduje z zabudową miejską. Miasto i park rozdziela elektryczne ogrodzenie. Południową, naturalną granicę parku tworzy rzeka Mbagathi, która stanowi też korytarz migracyjny dla zwierząt (*Nairobi National Park...*, 2020).

W krajobrazie parku dominują łąki trawiaste z niewielką ilością rzadko rosnących drzew karłowatych. Żyje w nim ponad 100 gatunków ssaków oraz kilkanaście gatunków gadów. Potocznie park określany jest

jako *kifaru ark* (sanktuarium nosorożców), ze względu na obecność przedstawicieli krytycznie zagrożonego wschodnioafrykańskiego nosorożca czarnego i nosorożca białego. Na jego terenie występują też m.in.: żyrafa masajska, bawół afrykański, pawian oliwkowy, zebra stepowa, gazelka masajska, gazelopka sawannowa, eland, impala zwyczajna, a także duże drapieżniki – gepardy, lamparty, lwy (45 osobników) i dwa gatunki hien (hiena pręgowana i krokuta cętkowana). Na terenach wzdłuż rzeki Mbagathi występuje hipopotam nilowy i krokodyl nilowy. W parku żyje ponad 400 gatunków ptaków endemicznych i migrujących. Jego obszar jest miejscem bytowania i rozrodu wielu zagrożonych gatunków, m.in. czapli malgaskiej, sępa afrykańskiego, sępa plamistego, sępa uszatego, koronika szarego, orlika grubodziobego (*Nairobi National Park...*, 2020).

Park Narodowy Nairobi jest licznie odwiedzany przez turystów zagranicznych i krajowych, głównie w celu prowadzenia obserwacji dzikiej fauny (*safari*) (Kenya Wildlife Service, 2017). W 2018 r. liczba gości wyniosła 196,5 tys. Środki pochodzące z wydatków turystycznych są jednym z głównych źródeł utrzymania parku. W 2018 r. przychody te wyniosły nieco ponad 4 mln USD (429,7 mln KES). Wstęp do parku dla Kenijczyków wynosi 430 KES (ok. 4,1 USD). Cena biletu dla gości zagranicznych jest 10-krotnie wyższa. Dla odwiedzających przygotowano miejsca kempingowe i piknikowe. Organizowane są też imprezy plenerowe i edukacyjne. Z ofertą (misją) edukacyjną parku zintegrowane są dwa ośrodki interpretacji przyrody, w których prowadzi się działalność opiekuńczą i rehabilitację zwierząt – Nairobi Animal Orphanage i Nairobi Safari Walk. Podobną funkcję pełni leżące poza granicami parku – Giraffe Centre. Miejsca te oferują odwiedzającym bliskie spotkania z dziką przyrodą i należą do najważniejszych atrakcji turystycznych Nairobi.

4. BILANS WZAJEMNYCH ODDZIAŁYWAŃ

Z punktu widzenia życia codziennego mieszkańców Nairobi park narodowy pełni niezwykle ważną funkcję jako obszar „dostarczający” czystego powietrza i ułatwiający przewietrzanie miasta (tzw. płuca miasta). Istnieją jednak poważne obawy, że w najbliższych 20–30 latach park ten może ulec likwidacji z uwagi na utratę jego nadrzędnych wartości przyrodniczych z przyczyn antropogenicznych i wskutek zmian klimatycznych. Do najpoważniejszych zagrożeń zalicza się:

- utratę siedlisk roślinnych oraz spadek populacji dzikich zwierząt w efekcie fragmentacji i stopniowego zamykania korytarzy migracyjnych dla zwierząt, łączących park z terenami sawannowymi na południu

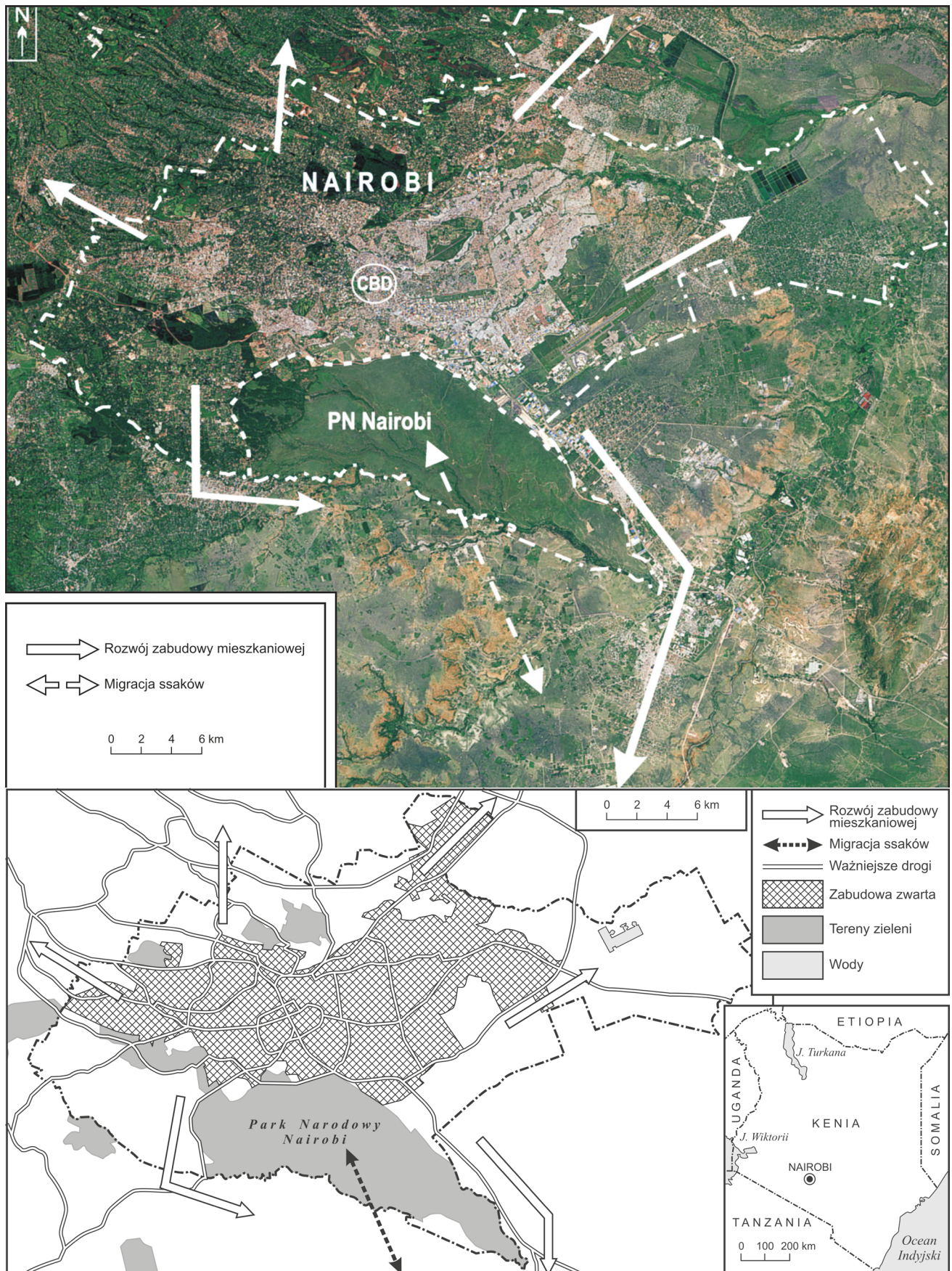
kraju, kłusownictwa i rozprzestrzeniania się chorób wśród dzikich zwierząt;

- presję osadniczą (urbanizacyjną) i towarzyszące temu: hałas, zanieczyszczenie wód gruntowych i płynących (w tym rzeki Mbagathi), oraz
- zanieczyszczenie powietrza (*Nairobi National Park...*, 2020; Ogega, Wanjohi, Mbugua, 2019; Ogutu i in., 2016).

Poważnym problemem staje się też masowe użytkowanie turystyczne parku i rozjeżdżanie roślinności przez samochody safari, zaśmiecanie, nękanie i karmienie zwierząt przez turystów, zakłócanie ich naturalnego rytmu życia, a także utrata walorów estetycznych parku z powodu rozwoju dzielnic mieszkalnych, slamsów i przemysłu w sąsiedztwie jego północnych i północno-wschodnich granic (Feyers, 2015).

Wraz ze zwiększającą się populacją Nairobi i jej przedmieść rośnie presja urbanizacyjna na obszarach przylegających do parku od wschodu i południa, które nie podlegają ochronie, a mają kluczowe znaczenie dla jego przyrodniczego funkcjonowania. Szacuje się, że 70–80% zwierząt żyjących w parku okresowo migruje poza jego granice. Południowe obszary migracyjne są jednak coraz szczelniej blokowane przez rozwój infrastruktury, w rezultacie powiększania się mniejszych miast i osad wiejskich, podział gruntów rolniczych oraz ich grodzenie. W perspektywie nadchodzącej dekady większość zwierząt może nie być w stanie wejść ani wyjść z parku (Said i in., 2016). Podobnie jak w całej Kenii także w PN Nairobi spada populacja roślinożerców. Z 30 tys. migrujących antylop gnu w latach 60. XX w. w parku pozostało jedynie około 200 osobników. Populacja guźców, kobów śniadych, bawołów i gazeli spadła o 70% w ciągu ostatnich 40 lat (Ogutu i in., 2016). Zmniejszająca się populacja tych gatunków ma bezpośredni związek z częstym atakowaniem zwierząt gospodarskich przez drapieżniki⁴ (*Nairobi National Park...*, 2020).

Obszary otaczające PN Nairobi od południa i wschodu stanowią atrakcyjny teren osiedleńczy dla osób poszukujących „tanich” działek mieszkalnych wzdłuż prowadzącej na południe od Nairobi drogi A-104 (rejon osad: Kitengela, Kisaju i Embolioi) (Kinoti, 2018; Rodriguez, Henson, Herrero, Nkedianye, Reid, 2012). Jak już zaznaczono, są to obszary plemienne, które sukcesywnie dzieli się na małoobszarowe prywatne działki. Postępuje za tym zmiana użytkowania gruntów w tym regionie – od pasterskiego w kierunku przemysłowo-handlowego i mieszkalnego. Przyrostowi liczby ludności na tych terenach towarzyszy wzrost poziomu ubóstwa (Feyers, 2015). Zmniejszanie się obszarów dyspersji i migracji zwierząt oraz bliskość ubogich terenów mieszkalnych naraża dzikie zwierzęta na kłusownictwo, których przypadki są coraz częstsze. Mięso dziczyzny jest bowiem względnie łatwo osiągalnym

Rys. 1. Kierunki rozprzestrzeniania się zabudowy mieszkaniowej Nairobi oraz główny (uproszczony) kierunek migracji zwierząt z PN Nairobi na tereny przyległe
Źródło: opracowanie własne

źródłem białka zwierzęcego dla najuboższych. Wnyki rozkładane są przy szlakach migracyjnych oraz wzdłuż rzeki Mbaghati (Feyers, 2015).

Źródłami zanieczyszczenia wód w parku są ścieki i odpady pochodzące z Nairobi, głównie z osiedli: Southlands, Karen i Mlolongo, a także z liczącego 170 tys. mieszkańców miasta Ongata Rongai. Do zanieczyszczenia powietrza przyczyniają się głównie garbarnie oraz cementownie w Bamburi i Portland. Intensywny hałas generują lotniska Wilsona i Jomo Kenyatty, południowa obwodnica miasta (Southern Bypass), droga szybkiego ruchu w kierunku Mombasy oraz linia kolejowa (SGR) przebiegająca przez terytorium parku (Feyers, 2015; *Nairobi National Park...*, 2020). Kwestia budowy przez park narodowy 6-kilometrowego wiaduktu linii kolejowej SGR była niezwykle kontrowersyjna i wzbudzała wiele emocji w społeczeństwie (Mwanza, Chumo, 2019). Realizacja tej inwestycji dała władzom państwowym precedens do dalszej ingerencji w obszar parku⁵.

5. UWAGI KOŃCOWE

Relację Nairobi – Park Narodowy Nairobi określa wyrażna sytuacja konfliktu pomiędzy człowiekiem a przyrodą, która wykracza poza granice administracyjne aglomeracji. Problem tej relacji wpisuje się bowiem w szerszy kontekst geopolityczny polegający na zawiązywaniu się nowej osi rozwoju gospodarczego w regionie Afryki Wschodniej pomiędzy Mombasą (port morski), Nairobi, Ugandą a Rwandą. Pod względem demograficznym i gospodarczym stolica Kenii jest jednym z najszybciej rozwijających się miast tej części Afryki, zaś park narodowy stanowi przyrodniczą barierę dla jego swobodnego rozwoju przestrzennego.

Próba zminimalizowania napięć między człowiekiem a przyrodą poprzez odgródzenie części parku od miasta sprawiła, że park ten dziś bezpośrednio graniczy z fabrykami, dzielnicami mieszkalnymi i handlowymi (w podobnej sytuacji są Park Narodowy Jeziora Nakuru i miasto Nakuru leżące na północny zachód od Nairobi). Sytuacja konfliktowa będzie narastać wraz ze zwiększającą się liczbą ludności na terenach przyległych do parku.

PN Nairobi stopniowo staje się ekologiczną wyspą, domyka się bowiem pierścień urbanizacyjny wokół niego. Można zaryzykować tezę, że paradoksalnie nie wysoce zurbanizowane Nairobi, ale chaotyczne i nieplanowe zasiedlanie terenów na południe od parku stanie się impulsem do wywołania dyskusji o rozwiązaniu częściowej lub całkowitej eliminacji parku, albo objęcia jego terytorium formą ochrony o niższym reżimie ochronnym. Można też wyobrazić sobie sytuację ustanowienia w miejsce PN Nairobi wielkoobszarowego ogrodu zoologicznego. Już obecnie gatunki dużych

ssaków nie mają wystarczającej przestrzeni do zaspokajania potrzeb życiowych (*Nairobi National Park...*, 2020).

Główne świadczenia, jakie płyną ze strony parku dla aglomeracji i jej mieszkańców wynikają z zasobów jego otwartej przestrzeni, której topografia wspomaga przewietrzanie miasta, a także z faktu, że tereny zielone absorbują znaczne ilości zanieczyszczeń gazowych i pyłowych. Park odgrywa także rolę społeczno-edukacyjną i ekonomiczną z uwagi na wyjątkowo atrakcyjne, w tym łatwo dostępne, walory turystyczne. Aby jednak podtrzymać jego atrakcyjność, niezbędne jest utrzymanie różnorodności dzikiej fauny w jej naturalnym środowisku i rytmie życia. W tym przypadku chodzi szczególnie o drapieżniki (duże koty) oraz nosorożce, których tropienie i fotografowanie stanowi rdzeń produktu turystyki safari. Jeśli liczebność tych gatunków radykalnie się obniży, zniknie główne źródło ekonomicznego utrzymania parku, a tym samym ważny argument stojący za utrzymaniem tego obszaru chronionego w jego obecnej formie.

Sposób, w jaki będą budowane i zarządzane relacje między aglomeracją Nairobi a PN Nairobi w przyszłości, będzie uzależniony od woli i decyzji politycznych podejmowanych na szczeblu władzy krajowej. W procesie kształtowania tego wieloaspektowego układu wzajemnych oddziaływań (presji i świadczeń) odegra zapewne szczególną rolę obecność w Nairobi międzynarodowych instytucji działających na rzecz ochrony przyrody, z których opinią i polityką (także finansową) władze Kenii muszą się liczyć. Warto w tym miejscu nadmienić, że wielkość środków grantowych, z których korzysta Kenya Wildlife Service (główna instytucja ochrony przyrody), w ok. 30% (2017 r.) pokrywa jej budżetowe koszty operacyjne⁶ (Kenya Wildlife Service, 2017).

PRZYPISY

¹ Gospodarkę nieformalną tworzą drobne przedsiębiorstwa zatrudniające od jednego do kilku pracowników. Wielu nieformalnych pracowników to: malarze, stolarze, szewcy, fryzjerzy, kierowcy, pracownicy warsztatów samochodowych, pracownicy domowi, drobni handlarze i straganiarze oraz rolnicy miejscy. Ze względu na znaczenie gospodarki nieformalnej dla Nairobi oraz gospodarki narodowej rząd Kenii starał się w ostatnich latach ułatwiać działalność podmiotów w tym sektorze (Otiso, 2012).

² Inwestycja ta została zrealizowana przez chiński concern China Road and Bridge Corporation za 3,6 mld USD. Inwestycję skredytował w 90% China Exim Bank (Mwanza, Chumo, 2019). Docelowo nowa linia kolejowa z Mombasy ma zostać doprowadzona do Ugandy i dalej do Rwandy, a następnie do Demokratycznej Republiki Konga.

³ Region równin Kitengela, rozciągający się bezpośrednio na południe od PN Nairobi, był niegdyś częścią obszaru ochrony Kitengela (777 km²), który z kolei był fragmentem „rezerwat narodowego” Ngong (1178,44 km²). Rezerwat ten nie został jednak utrzymany jako obszarowa forma ochrony przyrody. Zasiedlili go Masajowie i ich zwierzęta gospodarskie oraz

ludność napływająca do strefy podmiejskiej Nairobi z innych regionów Kenii (Ogutu i in., 2016).

⁴ Terytoria drapieżników (lwcy, gepardy, lamparty, hieny) wykraczają poza zasięg objęty obszarem ochronnym parku. Zwierzęta gospodarskie stanowią 15% diety lwów z populacji parkowej. Najczęściej ofiarami padają owce i kozy. Nie obserwuje się już sezonowości w atakach drapieżników. Wcześniej ataki koncentrowały się w czasie pory deszczowej, kiedy zwierzęta w parku było mało i drapieżniki musiały polować na większym terytorium. Istnieje także problem rywalizacji o pastwiska między człowiekiem a dzikimi zwierzętami. Migrujące zwierzęta, zwłaszcza gnu i zebry, są konkurencją dla zwierząt gospodarskich, zmuszając pasterzy do przepędzania swoich stad na inne tereny. Dzikie zwierzęta są nosicielami kleszczy, które przenoszą chorobę gorączki wschodniego wybrzeża, z kolei antylopy gnu są nosicielami złośliwej gorączki niezłotywej bydła. Z drugiej strony dzikie zwierzęta, nieodporne na choroby zwierząt pasterskich, zarażając się, masowo padają (Feyers, 2015; *Nairobi National Park...*, 2020).

⁵ Jest to jak dotąd najgłębsza ingerencja w środowisko parku, z wieloma konsekwencjami dla jego ekosystemu. Dodatkowo planuje się przeprowadzenie nasadzeń drzew wzdłuż wiaduktu w celu poprawy walorów estetycznych (*Nairobi National Park...*, 2020).

⁶ Są to środki pochodzące z budżetu rządowego lub wynegocjowane przez rząd kenijski dla KWS od różnych darczyńców, a także bezpośrednie wsparcie z innych źródeł zewnętrznych. Łączna wielkość takiego wsparcia dla KWS w 2017 r. wyniosła 21,3 mln USD (Kenya Wildlife Service, 2017).

BIBLIOGRAFIA

- Africa's largest wind power project is now open in Kenya* (2019).
Pobrane z: www.qz.com/africa (10.04.2020).
- County annual development plan (CADP) 2019/2020* (2018). Nairobi: Nairobi City County.
- County integrated development plan (CIDP) 2018–2022* (2018). Nairobi: Nairobi City County.
- Feyers, S. (2015). *Nairobi National Park situation analysis 2015, Environmental Planning Apprentice & Master of Environmental Management*. Yale University.
- Kenya Civil Aviation Authority (2020). Pobrane z: <https://kcaa.or.ke/about-us/statistics/passenger-traffic> (10.04.2020).
- Kenya National Bureau of Statistics (2018). Nairobi: Nairobi City County.
- Kenya Vision 2030* (2007). Nairobi: National Economic and Social Council of Kenya, Government of The Republic of Kenya.
- Kenya Wildlife Service (2017). *Annual Report 2017*. Nairobi.
- Kinoti, K. (2018). Monitoring nature of Nairobi city land features from Landsat 5 images using index-based mapping. *International Journal of Urban Design*, 1 (1), s. 1–11.
- Mubea, K., Menz, G. (2014). Spatial effects of varying model coefficients in urban growth modeling in Nairobi, Kenya. *Journal of Geographic Information System*, 6, s. 636–652, <https://doi.org/10.4236/jgis.2014.66053>
- Mwanza, S., Chumo, C. (2019). Standard Gauge Railway (SGR) through Nairobi National Park. Will the iconic park survive? *Perspectives*, 32, UN Environment, Africa Network for Animal Welfare, Kenya.
- Nairobi Metro 2030. A world class African metropolis* (2008). Nairobi: Ministry of Nairobi Metropolitan Development (MNMD), Government of The Republic of Kenya.
- Nairobi National Park, draft management plan 2020–2030* (2020). Nairobi: Kenya Wildlife Service Protected Areas Planning Framework.
- Nairobi slum dwellers feel let down by the 'Promised Land'* (2018). Pobrane z: www.citylimits.org (10.04.2020).
- Ogega, O.M., Wanjohi, H.N., Mbugua, J. (2019). Exploring the future of Nairobi National Park in a changing climate and urban growth. W: P. Cobbinah, M. Addaney (eds.), *The geography of climate change adaptation in urban Africa* (s. 249–272). Cham: Palgrave Macmillan.
- Ogutu, J.O., Piecho, H-P., Said, M.Y., Ojwang, G.O., Nino, L.W., Shem, C., Kifugo, S.C., Wargute, P.W. (2016). Extreme wildlife declines and concurrent increase in livestock numbers in Kenya. What are the causes? *PLoS One*, 11 (9), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0163249>
- Onyango, M.O. (2017). The implications of land use and land cover dynamics on the environmental quality of Nairobi City, Kenya. *American Journal of Geographic Information System*, 6 (3), s. 111–127, <https://doi.org/10.5923/j.ajgis.20170603.04>
- Otiso, K.M. (2012). Profile of Nairobi, Kenya. W: L. Kotze, S. Morse (eds.), *Berkshire encyclopedia of sustainability*, 9, *Afro-Eurasia. Assessing sustainability* (s. 222–227). Barrington: Berkshire Publ. Group.
- Republic of Kenya. Kenya urbanization review* (2016). World Bank. Pobrane z: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/639231468043512906/pdf/AUS8099-WP-P148360-PUBLIC-KE-Urbanization-ACS.pdf> (10.04.2020).
- Rodriguez, L.C., Henson, D., Herrero, M., Nkedianye, D., Reid, R. (2012) Private farmers' compensation and viability of protected areas: The case of Nairobi National Park and Kitengela dispersal corridor. *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, 19 (1), s. 34–43.
- Said, M.Y., Ogutu, J.O., Kifugo, S.C., Makui, O., Reid, R.S., de Leeuw, J. (2016). Effects of extreme land fragmentation on wildlife and livestock population abundance and distribution. *Journal for Nature Conservation*, 34, s. 151–164, <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2016.10.005>
- The project on integrated urban development master plan for the city of Nairobi in the Republic of Kenya. Final report* (2014). Nairobi: Nairobi City County (NCC), Technical Support from Japan International Cooperation Agency (JICA) Nippon Koei Co., Ltd., IDCJ Inc., EJEC Inc.
- Trzyna, T. (2014). Urban Protected Areas. Profiles and best practice guidelines. *Best Practice Protected Area Guidelines Series*, 22, Gland, IUCN.

Artykuł wpłynął:

11 maja 2018

Zaakceptowano do druku:

17 grudnia 2018

Dariusz Sokołowski

 <https://orcid.org/0000-0003-0361-7017>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Katedra Gospodarki Przestrzennej i Turystyki
sokol@umk.pl

MIASTA ZDEGRADOWANE W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM W KOŃCU I DEKADY XXI WIEKU¹

Abstrakt: Miasta zdegradowane są ważnym składnikiem wiejskiej sieci osadniczej. Celem opracowania jest charakterystyka miejscowości położonych w obecnych granicach województwa łódzkiego, które utraciły status miasta, a także odpowiedź na pytanie, czy są na tym terenie jednostki osadnicze mające realne szanse na uzyskanie w niedalekiej przyszłości tego statusu. Zbiór miejscowości omówiony w artykule obejmuje wszystkie były miasta, które zostały zdegradowane przed 2010 r. Badania pokazały, że na obszarze województwa łódzkiego jest ich relatywnie dużo (aż 73), co jest konsekwencją dekretu carskiego, pozbawiającego w II połowie XIX w. praw miejskich wielu ówczesnych miast w granicach zaboru rosyjskiego.

Słowa kluczowe: miasta zdegradowane, były miasta, prawa miejskie, sieć osadnicza, województwo łódzkie.

DEGRADED TOWNS IN THE ŁÓDZKIE VOIVODESHIP IN THE END OF THE FIRST DECADE OF XXI CENTURY

Abstract: Former cities are an important component of the rural settlement network. The purpose of the study is to characterize the villages located within the current borders of the Łódź Voivodeship, which have lost their city status, as well as the answer to the question whether there are villages in this area with real chances of obtaining this status in the near future. The set of villages discussed in the article includes all former cities that were degraded before 2010. Research has shown that there are relatively many (73) such villages in the Łódź Voivodeship, which is a consequence of the tsarist decree depriving many cities of their rights within the Russian partition in the second half of the 19th century.

Keywords: city, recreational space, quality of life, local policy, Szczecin.

1. WSTĘP

Miasta zdegradowane są ważnym składnikiem wiejskiej sieci osadniczej z uwagi m.in. na to, że:

- zaliczają się do grupy największych pod względem zaludnienia miejscowości wiejskich;
- posiadają zwykle dobrze rozwinięte więzi z zapleczem, stanowiąc silne, w skali lokalnej, miejsca centralne;
- są zwykle dobrze wyposażone w urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej;
- większość z nich ma miejski układ przestrzenny;
- są często miejscowościami uprzemysłowionymi lub wielofunkcyjnymi, lepiej rozwiniętymi od większości pozostałych wsi z punktu widzenia bazy ekonomicznej;
- część miejscowości tej kategorii ma szanse formalno-prawnego zaliczenia do kategorii miast.

Niemal corocznie od 1980 r. (z wyjątkiem lat: 1981, 1985, 1995, 1999 i 2002) kategoria miast jest w Polsce po-

większana o jedną bądź kilka miejscowości. Od roku 1980 do 1 stycznia 2010 r. prawa miejskie uzyskało 101 miejscowości, w tej liczbie $\frac{3}{4}$ jednostek to dawne miasta zdegradowane. Jakkolwiek współcześnie z nadaniem praw miejskich nie wiążą się szczególne przywileje (por. Drobek, 1999; Sokołowski, 2008), to jednak przez liczne społeczności lokalne sprawa traktowana jest jako prestiżowa, czego konsekwencją jest wiele przypadków wystąpienia z wnioskiem o nadanie praw miejskich. Znaczna ich część kończy się powodzeniem; jako przykład można podać ostatnie nadania praw miejskich. 1 stycznia 2010 r. uzyskało je sześć miejscowości: Kołaczyce i Przecław w województwie podkarpackim, Łaszczów w województwie lubelskim, Radłów w województwie małopolskim, Szepietowo w województwie podlaskim i Tychowo w województwie zachodniopomorskim². Trzy pierwsze i ostatnie z wymienionych posiadały w przeszłości prawa miejskie przez długi okres (od około

320 do blisko 560 lat), a Radłów był uznawany na przełomie XIX i XX w. za miasteczko (kategoria miejscowości z niektórymi tylko atrybutami miejskości w byłym zaborze austriackim). Rok wcześniej było takich miejscowości pięć: Bobowa i Szczucin w województwie małopolskim, Krynki i Michałowo w województwie podlaskim oraz Brzostek w podkarpackim; wszystkie posiadały w przeszłości prawa miejskie.

W województwie łódzkim w ostatnich trzech dekadach pięć miejscowości uzyskało (odzyskało) prawa miejskie: Drzewica w 1987 r., Działoszyn i Kamięńsk w 1993, Rzgów w 2006 i Wolbórz w 2011 r. Nie oznacza to, że możliwości zostały już wyczerpane i położone w centrum kraju województwo nie ma większej liczby kandydatów na miasta.

Celem opracowania jest charakterystyka tytułowego zbioru miejscowości, a także odpowiedź na pytanie, czy są na terenie województwa łódzkiego miejscowości mające realne szanse na uzyskanie w niedalekiej przyszłości statusu miasta.

Rys. 1. Miasta zdegradowane w województwie łódzkim według statusu administracyjnego (stan na 1.01.2010)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jak w tab. 1

2. ZBIÓR MIAST ZDEGRADOWANYCH W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Na terenie województwa łódzkiego znajduje się znaczna liczba miast zdegradowanych, co jest konsekwencją czynnika historycznego: cały omawiany obszar znajdował się od 1815 do 1918 r. w granicach zaboru rosyjskiego (Królestwo Kongresowe) i przechodził podobne koleje losu. Najważniejszym wydarzeniem z punktu widzenia osadnictwa był dekret carski pozbawiający w latach 1869–1870 praw miejskich większość ówczesnych miast. Abstrahując od rzeczywistych powodów takiego postępowania, z dzisiejszej perspektywy istotne znaczenie ma fakt przetrzebienia sieci miejskiej, która do obecnych czasów nie została w pełni uzupełniona. Nie chodzi przy tym o „naprawianie krzywd dziejowych” wszystkim zdegradowanym miasteczkom: w przypadku wielu z nich nie jest to już celowe. Chodzi raczej o identyfikację tych, które z uwagi na określone parametry kwalifikują się do kategorii małych miast, nie ustępując *de facto* pod większością względów tym, które prawa miejskie w ostatnim czasie otrzymały.

Na obszarze województwa łódzkiego zidentyfikowano 73 były miasta, które można zaliczyć do następujących kategorii:

- były miasto, obecnie wieś gminna;
- były miasto, obecnie wieś niebędąca siedzibą gminy;
- były miasto (lub osiedle), obecnie stanowiące część innego miasta;
- były osiedle (w rozumieniu praw osiedlowych, jakie obowiązywały w PRL w latach 1954–1972), obecnie wieś gminna.

Tabela 1. Wykaz miast zdegradowanych w województwie łódzkim z uwzględnieniem ich statusu prawnego (stan na 1.01.2010)

Miejscowość	Obecny status	Powiat
1	2	3
Andrespol (byłe osiedle)	wieś gminna	łódzki
Będków	wieś gminna	tomaszowski
Białaczków	wieś gminna	opoczyński
Bielawy	wieś gminna	łowicki
Błogie	wieś w gm. Mniszków	opoczyński
Bolesławiec	wieś gminna	wieruszowski
Bolimów	wieś gminna	skierniewicki
Bratoszewice	wieś w gm. Stryków	zgierski
Buczek	wieś gminna	łaski
Budziszewice	wieś w gm. Żelechlinek	tomaszowski
Budzynek	wieś w gm. Dalików	poddębicki
Burzenin	wieś gminna	sieradzki
Cielądz	wieś gminna	rawski
Dąbrowice	wieś gminna	kutnowski
Dmosin	wieś gminna	brzeziński
Gieczno	wieś w gm. Zgierz	zgierski
Goraj (obecnie Byszew)	wieś w gm. Kutno	kutnowski
Gorzkowice	wieś gminna	piotrkowski
Grabów	wieś gminna	łęczycki
Inowłódz	wieś gminna	tomaszowski

Tabela 2. Wybrane cechy miast zdegradowanych w województwie łódzkim

Miejscowość	Prawa miejskie		Ludność nierolnicza (%)	Typ funkcjonalny	Typ zabudowy
	uzyskanie	utrata			
1	2	3	4	5	6
Andrespol (b. osiedle)	1963 r.	1972 r.	99	C	D
Będków	1453	1870 r.	81	A	C
Białaczów	XIII w. lub 1456 r.	1869 r.	76	A	D
Bielawy	1403 r.	1870 r.	5	A	C
Błogie	?	?	50	A	B
Bolesławiec	1269 r.	1870 r.	30	B	C
Bolimów	1370 r.	1869 r.	95	A	A
Bratoszewice	przed 1458 r.	?	87	B	D
Buczek	1549 r.	XVII w.	27	A	A
Budziszewice	1358 r.	XVIII w.	60	B	AD
Budzynek	1454 r.	XVII w.	2	B	A
Burzenin	1378 r.	1869 r.	67	A	G
Cielądz	?	?	48	B	A
Dąbrowice	przed 1455 r.	1870 r.	50	A	D
Dmosin	1430 r.	II poł. XVI w.	62	B	A
Gieczno	II poł. XVI w.	II poł. XVI w.	82	A	A
Goraj (obecnie Byszew)	przed 1458 r.	poł. XVI w.	7	B	B
Gorzkowice	1494 r.	XVI w.	89	A	CD
Grabów	1372 r.	1870 r.	8	A	E
Inowódz	XIV w.	1870 r.	93	A	A
Jeżów	1334 r.	1870 r.	65	A	C
Kałów	XV w.	?	18	C	B
Kamion	przed 1462 r.	XVI w.	7	C	C
Kazimierz	przed 1288 r.	1870 r.	50	B	A
Kiernozia	1567 r.	1870 r.	50	A	C
Lutomiersk	1274 r.	1870 r.	70	A	C
Lututów	1405 i 1843 r.	1720 i 1870 r.	30	A	G
Łubnice	1238 r.	XIII w.	15	B	A
Małyń	1549 r.	ok. 1654 r.	50	B	A
Mazew	1416 r.	lokacja nieudana	45	A	D
Niemysłów	przed 1563 r.	?	12	C	B
Nowa Brzeźnica	1287	1870 r.	20	A	C
Orłów	przed 1387 r.	pocz. XIX w.	22	B	A
Osjaków	przed 1446 r.	XVII w.	85	A	G
Parzęczew	1421 r.	1870 r.	89	A	D
Piątek	przed 1339 r.	1870 r.	87	A	C
Pławno	1544 r.	1870 r.	95	B	G
Przerąb	1786 r.	koniec XVIII w.	21	A	C
Rozprza	przed 1344 r.	1870 r.	87	A	C
Ruda	XIII w.	XIV w.	50	B	D
Rusiec	przed 1609 r.	XVIII w.	45	A	E
Rzeczyca	przed 1790 r.	?	19	A	D
Skotniki	?	?	50	A	C
Sobota	przed 1393 r.	1870 r.	4	B	A

Miejscowość	Prawa miejskie		Ludność nierolnicza (%)	Typ funkcjonalny	Typ zabudowy
	1	2			
Sokolniki	1726 r.	koniec XVIII w.	42	A	A
Spycimierz	przed 1357 r.	?	18	C	C
Stara Brzeźnica	przed 1265 r.	1287 r.	–	–	–
Stare Skoszewy	1426 r.	1702 r.	10	B	A
Szczawin	przed 1339 r.	?	96	B	D
Szczerców	przed 1364 r.	1870 r.	82	A	C
Świnice Warckie	przed 1458 r.	krótco po 1458 r.	30	C	B
Toporów	przed 1464 r.	pocz. XVIII w.	5	B	B
Ujazd	1428 r.	1870 r.	–	A	CD
Widawa	1388 r.	1870 r.	93	A	C
Witonia	przed 1728 r.	po 1764 r.	60	B	D
Wolbórz	1273 r.	1870 r.	94	A	C
Żarnów	1415 r.	1869 r.	68	A	D
Żytno	1441 r.	pocz. XVIII w.	50	A	D

Zestawienie zawiera liczne rozbieżności w stosunku do danych NSP 1988. Typ funkcjonalny (kolumna 5) według charakteru wyposażenia w infrastrukturę społeczną: A – subokręgowy ośrodek usług, B – inny ośrodek usług niższego rzędu, C – pozostałe. Dominujący typ zabudowy (kolumna 6): A – jednodrożny zwarty, B – jednodrożny luźny, C – placowy, D – wielodrożny, E – rozproszony, G – miejski.

Źródło: *Miasta polskie...* (1967); Rosin (1959, 1971); *Słownik geograficzny...* (1880–1902); *Statystyka miast...* (1967); Stelmach, Malina, Tkocz, Żukowski (1990).

Tabela 3. Zmiany gęstości sieci miejskiej na obszarze województwa łódzkiego na tle Polski

Wyszczególnienie		Województwo łódzkie	Polska	Królestwo Polskie
Powierzchnia w km ²		18 219	312 700	128 500
Liczba miast	1860 r.	63	–	452
	1910 r.	21	–	114
	2010 r.	43	903	–
Obszar w km ² przypadający na jedno miasto	1860 r.	289	–	284
	1910 r.	868	–	1 127
	2010 r.	424	346	–
Przeciętna odległość między miastami ^a w km	1860 r.	17,0	–	16,9
	1910 r.	29,5	–	33,6
	2010 r.	20,6	18,6	–

^a Obliczona za pomocą wzoru: $R = \sqrt{\frac{P}{N}}$, gdzie: P – powierzchnia obszaru w km², N – liczba miast.

Źródło: *Powierzchnia i ludność...* (2009), opracowanie własne.

wiejskich m.in. miasteczka względnie duże, liczące co najmniej 2000 mieszkańców (zob. tab. 4) i nieźle prosperujące, w przeciwieństwie do wcześniejszych degradacji (sprzed 1869 r.) dotyczących nieudanych lokacji bądź faktycznie upadłych miasteczek (niekiedy zniszczonych w czasie wojen i wyludnionych).

Omawiany dekret carski spowodował spadek gęstości sieci miejskiej, w wyniku którego obszar obsługiwany przez jedno miasto zwiększył się średnio z 289 km² przed 1869 r. do 868 km² w latach 1870–1918. W schyłkowym okresie zaborów była to powierzchnia mniejsza niż w całym Królestwie Polskim, co świadczy

o odpowiednio większej gęstości sieci miejskiej utrzymanej w województwie łódzkim (tab. 3). Stanowiło to w pewnym stopniu konsekwencję rozwoju łódzkiego okręgu włókienniczego, który to rozwój uchronił przed degradacją kilka miast. Największa redukcja liczby miast nastąpiła w tym czasie w powiatach łowickim i tomaszowskim (w każdym po trzy miasta), biorąc pod uwagę tylko miejscowości do dziś niebędące miastami. Wyróżnia się także, z uwzględnieniem wcześniejszych degradacji, powiaty łączycki, poddębicki i tomaszowski, w których utraciło prawa miejskie po pięć miejscowości, a także kutnowski, piotrkowski,

wieluński, wieruszowski i zgierski – po cztery miejscowości. W wyniku przeprowadzonej degradacji w latach 1869–1870 przeciętna odległość między miastami wzrosła w porównywanym latach z 17 do blisko 30 km.

Istotne zagadnienie stanowią przyczyny ludnościowego, funkcjonalnego i ekonomicznego upadku miast. Pogorszenie się sytuacji wielu miasteczek było konsekwencją szybkiego rozwoju ośrodków konkurencyjnych, które zdołały w drugiej połowie XIX w. włączyć się w nurt kapitalistycznego uprzemysłowienia. W uprzywilejowanej sytuacji znalazły się także miasta położone przy trasie kolei żelaznej, która odgrywała wówczas rolę silnego stimulatora rozwoju.

4. ZMIANY ZALUDNIENIA

Obecnie sytuacja demograficzna miast zdegradowanych w województwie łódzkim jest bardzo zróżnicowana. Ich zaludnienie waha się od około 200 (Budzynek, Kałów, Kamion, Małyń, Stare Skoszewy) do blisko 3,3 tys. mieszkańców (Andrespol, Gorzkowice, Szczerców) (tab. 4, rys. 3). Liczne miejscowości nie osiągnęły dotychczas stanu zaludnienia z II połowy XIX w., co wskazuje, że znajdują się one w stanie regresu i świadczy o ich niskiej atrakcyjności, m.in. z powodu słabości bazy ekonomicznej. Takie natomiast miejscowości, jak Inowłódz czy Jeżów, notowały stały spadek zaludnienia w ciągu kilku ostatnich dziesięcioleci.

Rys. 3. Miasta zdegradowane w województwie łódzkim według zaludnienia (stan na ok. 2008 r.)
Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych danych

Warto wspomnieć, że jednym ze współczesnych kryteriów przyznawania praw miejskich jest osiągnięcie przez miejscowość zaludnienia na poziomie co najmniej 2000 mieszkańców. Jakkolwiek w niektórych przypadkach wymóg ten nie jest przestrzegany (wystarczy wspomnieć Kołaczyce i Przeclaw spośród nowych nadań – liczące odpowiednio 1316 i 1400 mieszkańców), to liczbę

Tabela 4. Liczba mieszkańców miast zdegradowanych w województwie łódzkim w latach 1868–2008

Miejscowość	Rok						
	1868 ^a	1890	1910	1950	1970	1988	ok. 2008
1	2	3	4	5	6	7	8
Andrespol (b. osiedle)	–	–	–	1 142	1 942	2 921	3 359
Będków	687	885	898	–	–	602	612
Białaczów	1 020	1 059	2 102	1 446	1 484	1 319	1 235
Bielawy	761	990	–	–	–	605	602
Błogie	313 ^b	–	–	–	–	222 ^c	322
Bolesławiec	1 301	1 264	1 951	–	–	856	937
Bolimów	1 097	2 088	2 342	–	–	841	930
Bratoszewice	470	–	–	795	1 182	1 139	1 084
Buczek	500	–	–	–	–	994	980
Budziszewice	500	–	–	–	–	887 ^c	880
Budzynek	130 ^b	–	–	–	–	176 ^c	140
Burzenin	833	838	1 444	726	853	1 079	989
Cieladz	233 ^b	–	–	–	–	636	813
Dąbrowice	1 800	2 431	3 213	1 769	1 565	1 205	802
Dmosin	600	–	–	–	–	953	795
Gieczno	155 ^b	–	–	–	–	225 ^c	309

Miejscowość	Rok						
	1868 ^a	1890	1910	1950	1970	1988	ok. 2008
1	2	3	4	5	6	7	8
Gorzkowice	457	–	–	1 390	2 003	3 076	3 416
Grabów	1 023	1 838	1 500	1 681	1 709	1 356	1 171
Inowódz	1 037	1 483	2 192	–	–	913	795
Jeżów	1 340	2 103	2 673	1 797	1 573	1 448	1 341
Kałów	385	–	–	–	–	194 ^c	162
Kamion	–	–	–	–	–	161 ^c	154
Kazimierz	380	678	784	–	–	694	721
Kiernozia	468	440	387	–	–	931	948
Lutomiersk	2 133	2 852	3 007	1 650	1 680	1 429	1 429
Lututów	536	1 115	2 168	1 360	1 338	1 529	1 450
Łubnice	1 155	–	–	1 068	1 112	1 074	1 139
Małyń	435	–	–	–	–	211 ^c	131
Mazew	730	–	–	–	–	335 ^c	304
Niemysłów	615	–	–	–	–	390 ^c	332
Nowa Brzeźnica	1 267	1 684	1 866	–	–	703	750
Oporów	233	–	–	–	–	330	280
Osjaków	867	–	–	798	908	1 072	1 236
Parzęczew	1 208	950	1 218	–	–	675	672
Piątek	2 097	2 287	3 379	1 683	2 039	2 134	2 017
Pławno	1 444	2 177	3 591	1 349	1 421	1 281	1 054
Przerąb	401	–	–	–	–	289 ^c	170
Rozprza	537	1 029	1 430	1 069	1 313	1 532	1 646
Ruda	512	–	–	1 035	1 309	1 239	1 195
Rusiec	634	–	–	1 340	1 354	1 380	1 335
Rzeczyca	883	–	–	1 487	1 515	1 532	1 589
Skotniki	–	–	–	–	–	300 ^c	310
Sobota	670	971	1 356	–	–	593 ^c	560
Sokolniki	1 096	–	–	1 201	1 299	1 411	1 211
Spycimierz	535	–	–	–	–	487 ^c	380
Stara Brzeźnica	215	–	–	–	–	–	443
Stare Skoszewy	122	–	–	–	–	185 ^c	180
Szczawin	495	–	–	–	–	670 ^c	–
Szczerców	1 451	2 811	4 514	1 479	2 113	2 366	2 853
Świnice Warckie	584	–	–	–	–	472	651
Toporów	316	–	–	–	–	493 ^c	558
Ujazd	1 220	1 517	2 291	1 371	1 524	1 523	1 644
Widawa	2 442	2 455	4 480	1 272	1 300	1 337	1 327
Witonia	800	–	–	958	1 160	1 130	1 116
Wolbórz	2 036	2 387	2 534	1 686	2 022	2 411	2 282
Żarnów	1 157	2 036	3 740	–	–	878	1 174
Żytno	904	–	–	–	–	800	678

^a Kursywą oznaczono dane według *Słownika geograficznego...* (1880–1902), w większości z II połowy XIX w.; ^b 1827 r.; ^c według Stelmacha, Maliny, Tkocza i Żukowskiego (1990).

Źródło: Jelonek (1967) – do 1910 r.; dane narodowych spisów powszechnych (z lat: 1950, 1970, 1988); Stelmach, Malina, Tkocz, Żukowski (1990); *Słownik geograficzny Królestwa...* (1880–1902); *Powierzchnia i ludność...* (2009); dane odpowiednich urzędów gmin i różne źródła internetowe (za lata ok. 2008 r.).

2000 mieszkańców należy uznać za pewną wielkość odniesienia. Poza trzema największymi miejscowościami (Andrespol, Gorzkowice, Szczerców) wzrost zaludnienia w ostatnich latach, świadczący o zwiększaniu się roli tych miejscowości w ich otoczeniu, zanotowały m.in. Osjaków, Rozprza, Rzeczyca i Ujazd. W przypadku kilku innych (m.in. Białaczów, Burzenin, Dąbrowice, Pławno, Wolbórz) stwierdzono znaczące spadki zaludnienia.

5. FUNKCJE, INFRASTRUKTURA I UKŁAD PRZESTRZENNY

Do istotnych elementów branych pod uwagę podczas procedury rozpatrywania wniosku o nadanie praw miejskich należą: wskaźnik funkcjonalny wyrażony w postaci odsetka ludności utrzymującej się ze źródeł pozarolniczych (zob. tab. 2 i 5), wyposażenie w infrastrukturę techniczną (tab. 5) oraz układ przestrzenny (tab. 2). Ponadto za istotne należy uznać związki funkcjonalne miejscowości z zapleczem, czego wyrazem są funkcje centralne (tab. 5). Analizę funkcji i infrastruktury oparto na danych źródłowych pochodzących głównie ze spisu powszechnego z 1988 r. i innych źródeł z lat 1988–1990. Należy mieć świadomość, że w okresie transformacji systemowej niektóre cechy uległy dezaktualizacji – dotyczy to zwłaszcza typologii funkcjonalnej oraz poziomu wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego. Z drugiej jednak strony określone relacje między miejscowościami rzadko ulegają

rewolucyjnym zmianom (wyjątkiem może być sytuacja ekonomiczna, głównie w przypadku utworzenia lub likwidacji większych zakładów pracy). Układ przestrzenny miejscowości cechuje natomiast znaczna inercja. Liczne jednostki posiadają niemal „zamrożony” układ przestrzenny, pamiętający jeszcze czasy ich pierwszej lokacji, i powinien być on traktowany jako element dziedzictwa narodowego.

Udział ludności nierolniczej (według miejsca zamieszkania) waha się w poszczególnych miejscowościach od kilku do ponad 90%, przy czym najwyższy (co najmniej 75%) jest w Andrespolu, Białaczowie, Burzeninie, Gorzkowicach, Jeżowie, Lutomierniku, Lututowie, Osjakowie, Piątku, Rozprzy, Szczercowie, Ujeździe, Widawie i Wolborzu, a także w niebędącym siedzibą gminy Pławnie (tab. 5). Niskie wartości wskaźnik osiąga w Rzeczycy i Łubnicach (poniżej 50%) oraz w Bratoszewicach i Dąbrowicach (po ok. 55%). Rozbieżne w niektórych przypadkach informacje przekazuje opracowanie Stelmacha, Maliny, Tkoczka i Żukowskiego (1990), przy czym ogólnie potwierdza ono znaczny udział ludności nierolniczej w miejscowościach większych i pełniących funkcję siedziby gminy oraz zdecydowaną dominację rolnictwa w miejscowościach najmniejszych.

Spośród 24 analizowanych miejscowości o zaludnieniu 1000 i więcej mieszkańców, 11 cechuje dominacja funkcji rolniczej (zwłaszcza: Dąbrowice, Łubnice, Ruda, Rzeczyca, Sokolniki), często też ze znacznym udziałem usług; funkcja usługowa dominuje w siedmiu wsiach (Burzenin, Jeżów, Lututów, Rozprza, Wolbórz oraz

Tabela 5. Wybrane wskaźniki miast zdegradowanych w województwie łódzkim liczących 1000 i więcej mieszkańców

Miejscowość	Ludność nierolnicza (%)	Typ funkcjonalny		Poziom		Sumaryczny wskaźnik miejskości
		1	2	wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego	rozwoju funkcji obsługi (centralność)	
Andrespol	96,9	P	M1	60	44	57
Białaczów	79,8	RU	M1	29	43	37
Bratoszewice	54,1	RU	MP	66	20	38
Burzenin	86,7	UP	P2	50	60	58
Dąbrowice	55,9	R	MP	37	54	38
Gorzkowice	91,4	U	M1	67	57	60
Grabów	66,5	RU	MP	41	62	47
Jeżów	79,0	UR	MP	54	72	56
Lutomiersk	88,4	P	MP	30	40	45
Lututów	83,2	UP	P1	56	72	62
Łubnice	46,9	R	MP	55	42	39
Osjaków	81,3	U	P1	49	66	54
Piątek	78,2	PR	MP	46	74	59
Pławno	87,3	RP	M1	56	12	34
Rozprza	81,9	UR	MP	73	56	56

Rys. 5. Miasta zdegradowane w województwie łódzkim mające „miejski” lub „placowy” typ zabudowy
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 2

i stan. W grupie miast zdegradowanych w drugiej połowie XIX w. rozpowszechniony jest typ „miejski” – z rynkiem, charakterystycznym układem ulic i miejską, zwartą zabudową; cechuje on też niektóre (nieliczne) miejscowości, które utraciły status miasta wcześniej, jak np. Osjaków. Za podstawę charakterystyki poszczególnych miejscowości posłużyła zasadniczo klasyfikacja zawarta w pracy Stelmacha, Maliny,

Tkocza i Żukowskiego (1990), przy pewnych do niej zastrzeżeniach sugerujących potrzebę bezpośredniej weryfikacji terenowej (zob. tab. 2)⁵.

6. MIASTA POTENCJALNE

Ostatnie trzy dekady obfitowały w nadania praw miejskich w Polsce, przy czym większość nowo kreowanych miast stanowią jednostki wcześniej zdegradowane. Należy podkreślić, że zmiana statusu jest z reguły tylko formalnoprawnym potwierdzeniem od dawna istniejącego stanu rzeczy. Takie atrybuty miejskości, jak: wielkość, funkcje, poziom wyposażenia infrastrukturalnego, układ urbanistyczny i morfologia, czy też stan świadomości społeczności lokalnej, która postrzega wymienione osiedla jako miasta, sprawiają, że *de facto* nie stały się one miastami dopiero z chwilą formalnej zmiany statusu, lecz były nimi znacznie wcześniej.

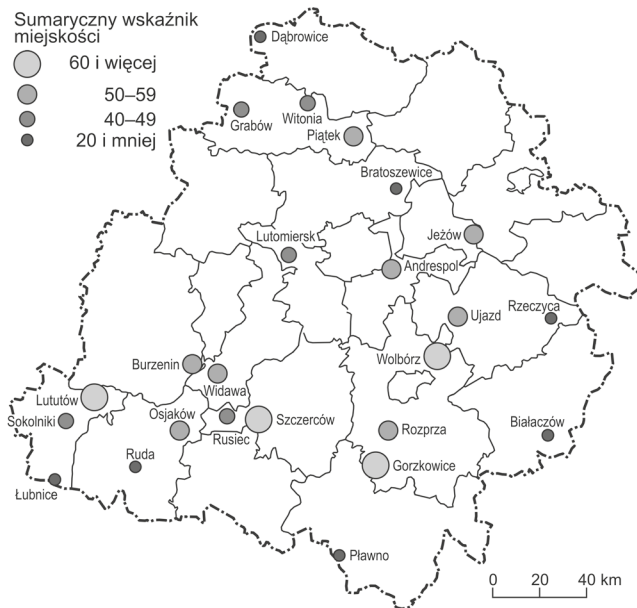
Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają, że niektóre spośród wspomnianych miejscowości odpowiadają współczesnym kryteriom miejskości. Rysunek 6 przedstawia analizowane miejscowości według wielkości sumarycznego wskaźnika miejskości uwzględniającego następujące komponenty: liczba mieszkańców, centralność, wyposażenie infrastrukturalne, funkcje gospodarcze (ludność nierolnicza, zróżnicowanie działalności). Uzupełnieniem tab. 5 (z rozdz. 5) jest tab. 6, ukazująca odpowiednie parametry w porów-

Tabela 6. Wybrane wskaźniki miast grupy porównawczej

Miejscowość	Ludność nierolnicza (%)	Typ funkcjonalny		Poziom		Sumaryczny wskaźnik miejskości
		1	2	wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego	rozwoju funkcji obsługi (centralność)	
Kamiński	86,6	RP	M1	54	59	53
Rzgów	74,9	PR	MP	59	58	57
Bobowa	83,4	X	P1	55	73	60
Brzostek	74,8	X	P1	63	63	58
Kołaczyce	82,3	X	MP	47	57	50
Krynki	69,9	RP	MP	45	58	50
Łaszczów	75,5	U	P2	73	66	60
Michałow	77,6	X	M1	76	74	69
Przedław	68,4	UR	P1	65	53	51
Radłów	80,6	RU	M1	40	63	50
Szczucin	81,7	P	P2	56	78	66
Szepietowo	90,4	UP	P1	63	62	64
Tychowo	62,5	UR	MP	80	72	64

Objaśnienia i źródło jak do tab. 5.

Rys. 6. Miasta zdegradowane w województwie łódzkim według sumarycznego wskaźnika miejskości (nie uwzględnia składnika morfogenetycznego)
Źródło: opracowanie własne

nawczej grupie miejscowości, które uzyskały prawa miejskie w ostatnim czasie (dwa pierwsze wcześniej, ale są one położone na terenie województwa łódzkiego). Na jej podstawie otrzymujemy potwierdzenie, że takie miejscowości, jak: Wolbórz, Szczerców, Gorzkowice, Lututów, Piątek, a w dalszej kolejności Burzenin, Widawa, Jeżów, Rozprza, Ujazd, Andrespol i Osjaków, spełniają większość kryteriów wymaganych wspólnie przy nadawaniu praw miejskich. Niektóre z tych miejscowości nie spełniają wszystkich warunków, np. Andrespol nie ma wykształconego typowo miejskiego układu urbanistycznego, a kilka innych nie osiąga zaludnienia 2000 mieszkańców, co w praktyce nadawania praw miejskich nie musi stanowić przeszkody dyskwalifikującej⁶.

7. ZAKOŃCZENIE

W wieku XIX w małych miastach dominowały funkcje usługowe, głównie handlowa, wraz z drobną wytwórczością i rolnictwem. Małe miasta były ogniwem pośrednim między wsią i większym miastem, odgrywały przy tym rolę integrującą dla okolicznych terenów wiejskich. Częste kontakty między wsią i małym miastem umożliwiały przede wszystkim gęstą i względnie regularną sieć miejską, uwarunkowaną przede wszystkim dostępnością komunikacyjną.

Obecnie dostępność komunikacyjna nie stanowi istotnej bariery, dlatego małe miasta są często pomijane na drodze: miejsce zamieszkania (wieś) → miejsce pracy, zakupów, realizacji potrzeb kulturalnych itp.

(duże lub średnie miasto). W wielu miejscowościach zanikły tradycyjnie pełnione funkcje produkcyjne (drobna wytwórczość), a w niektórych także funkcje usługowe; niektóre z nich uległy też częściowemu wyludnieniu, a miejska zabudowa – degradacji. Są to przyczyny – pomijając sytuację makroekonomiczną – kryzysu małych miast. Zanik drobnej wytwórczości wiąże się m.in. ze wzrostem znaczenia produkcji masowej we współczesnym świecie, a także z doktrynalną walką z własnością prywatną (uosabianą przez niewielkie zakłady produkcyjne i usługowe), która była praktyką w ponad 40-letniej historii PRL-u. Droga do odrodzenia małych miast powinno być przywrócenie niektórych spośród tych funkcji. W okresie transformacji systemowej rozwój drobnej i średniej przedsiębiorczości realizowany był w poszczególnych ośrodkach z różnym powodzeniem.

Odmienne przedstawia się kwestia funkcji standardowych. Miejsce centralne powinno mieć swój własny obszar obsługi i określoną liczbę obsługiwanej ludności, co wiąże się z minimalnymi wielkościami popytu na dobra i usługi. Zbyt mały popyt czyni lokalizację określonych placówek usługowych nieopłacalną. Spowodowało to zanik funkcji centralnych w niektórych miasteczkach i w rezultacie upadek wielu miasteczek położonych zbyt blisko silniejszych ośrodków konkurencyjnych. Wydaje się, że mają one niewielkie szanse na odrodzenie i restytucję praw miejskich. Dotyczy to szczególnie tych, które aktualnie nie pełnią funkcji ośrodka gminnego.

Miejscowości, które utraciły prawa miejskie na mocy dekretu carskiego z 1869 r. są zwykle dużymi wsiami gminnymi, o dobrze rozwiniętej infrastrukturze, strukturze funkcjonalnej i funkcjach pełnionych względem wiejskiego zaplecza (centralność), a także o miejskim układzie przestrzennym. Miejscowości, które zostały zdegradowane przed połową XIX w. są odpowiednio mniejsze (liczą one zwykle poniżej 500 mieszkańców) i poza nielicznymi wyjątkami nie posiadają cech miejskich; także ich ranga administracyjna jest zazwyczaj niska (nie są siedzibami gmin).

PRZYPISY

¹ Artykuł ukazał się w pracy zbiorowej pod red. S. Kaczmarek (2011).

² 1 stycznia 2011 r. prawa miejskie uzyskał Wolbórz w województwie łódzkim (przyp. redakcji).

³ Nie można wykluczyć, że rzeczywista liczba jednostek tej kategorii jest w rzeczywistości nieco większa (lokacje nieudane bądź prawa miejskie niepotwierdzone).

⁴ Są to: Biskupie – część miasta Piotrków Trybunalski, Brus – część miasta Łódź, Czekań – część miasta Zduńska Wola, Grocholice – część miasta Bełchatów, Kolumna – część miasta Łask, Łąkoszyn – część miasta Kutno, Łowicz Nowe Miasto – część

miasta Łowicz, Nowy Wieruszów – część miasta Wieruszów, Podzamcze – część miasta Wieruszów, Ruda Pabianicka – część miasta Łódź, Stary Wieruszów – część miasta Wieruszów, Wielka Wieś – część miasta Piotrków Trybunalski. Do powyższej kategorii zaliczono również Karsznice, które miały status osiedla w latach 1959–1972 i w 1973 r. zostały podzielone. Większą ich część włączono do miasta Zduńska Wola, mniejsza pozostała wsią w gminie Zduńska Wola.

⁵ W opracowaniu Stelmacha, Maliny, Tkocz i Żukowskiego (1990) w licznych przypadkach typy „miejski” i „placowy” są wyraźnie mylone. Bogaty materiał porównawczy zawiera praca Kuleszy (2001).

⁶ Wskazują na to przykłady z ostatnich lat, kiedy prawa miejskie uzyskały jednostki osadnicze pozbawione miejskiego układu przestrzennego (np. Czarna Woda, Gliniojeck, Siechnice) i o zaludnieniu wynoszącym zaledwie 1,1–1,4 tys. osób (np. Krynica Morska, Kleszczelce, Frampol, Zaklików, Przecław, Kołaczyce).

BIBLIOGRAFIA

- Drobek, W. (1999). *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*. Opolo: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu.
- Jelonek, A. (1967). Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach Polski od 1810 do 1960 r. *Dokumentacja Geograficzna*, 3–4.
- Kaczmarek, S. (2011). *Miasto. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin Profesora Stanisława Liszewskiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kulesza, M. (2001). *Morfogeneza miast na obszarze Polski środkowej w okresie przedrozbiorowym. Dawne województwa łęczyckie i sieradzkie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Miasta polskie w tysiącleciu* (1967). Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2009 r.* (2009). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Rosin, R. (1959). Studia z dziejów miast dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego (XII–XVI w.). *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, XIV.
- Rosin, R. (1971). Miasta regionu łódzkiego. Próba periodyzacji dziejów. *Region Łódzki. Studia i Materiały*, 1.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i krajów słowiańskich* (1880–1902). Oprac. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. Warszawa.
- Sokołowski, D. (1999). *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sokołowski, D. (2008). Miasta nowe i potencjalne jako główne elementy kontinuum wiejsko-miejskiego w Polsce. W: A. Jezierska-Thöle, L. Kozłowski (red.), *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum wiejsko-miejskiego* (s. 63–78). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (s. 63–78).
- Statystyka miast i osiedli 1945–1965 (1967). *Statystyka Regionalna GUS*, 6.
- Stelmach, M., Malina, R., Tkocz, J., Żukowski, B. (1990). *Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce*. Wrocław: Instytut Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Akademia Rolnicza we Wrocławiu.

Artykuł wpłynął:
18 marca 2018
Zaakceptowano do druku:
8 grudnia 2018

Agnieszka Sawińska

 <https://orcid.org/0000-0001-9745-3628>

Uniwersytet Szczeciński

Katedra Zarządzania Turystyką

Zakład Gospodarki Turystycznej i Uzdrawiskowej

agnieszka.sawinska@usz.edu.pl

KSZTAŁTOWANIE PRZESTRZENI REKREACYJNEJ SZCZECINA W DZIAŁANIACH PODEJMOWANYCH PRZEZ WŁADZE MIASTA

Abstrakt: Artykuł ma charakter empiryczny i prezentuje część badań prowadzonych w latach 2012–2017 w ramach projektu badawczego „Aktywność turystyczna i rekreacyjna mieszkańców na przykładzie Szczecina”. Rozważania stanowią ocenę działań podejmowanych przez władze miasta w zakresie kształtowania przestrzeni rekreacyjnej miasta, w kontekście zdiagnozowanych potrzeb i uwarunkowań. Przeprowadzone analizy wykazały, że wydatki miasta władz związane z kulturą fizyczną, turystyką i rekreacją systematycznie rosną, co wiąże się z podejmowaniem nowych projektów w zakresie rozwoju rekreacji. Świadczy to o dużym znaczeniu rekreacyjnego zagospodarowania miasta dla kompleksowo rozumianej jakości życia w mieście. Dodatkowym aspektem prowadzonych inwestycji w Szczecinie jest zmiana orientacji przestrzennej miasta i przywrócenie obszarom nadbrzeżnym ich rekreacyjnej funkcji. Ponadto stwierdzono, że prowadzone działania i projekty pozostają w ścisłej korelacji ze zdiagnozowanymi oczekiwaniami mieszkańców i turystów.

Słowa kluczowe: miasto, przestrzeń rekreacyjna, jakość życia, polityka miast, Szczecin.

SHAPING THE RECREATIONAL SPACE OF SZCZECIN IN THE ACTIVITIES UNDERTAKEN BY THE CITY AUTHORITIES

Abstract: The article is empirical and presents part of the research conducted in 2012–2017, as a part of the research project “Tourist and recreational activity of residents on the example of Szczecin”. The considerations are an assessment of the activities undertaken by the local authorities in the area of shaping the recreational space of the city in the context of diagnosed needs and conditions. The analyzes showed that the number of projects undertaken in the field of recreation development is systematically growing. This demonstrates the great importance of recreational urban development for the comprehensive quality of life in the city. An additional aspect of the investments carried out in Szczecin is the change of the city’s spatial orientation and restoration of its recreational function to the riverside areas. It was also found out that the activities and projects carried out are closely correlated with the diagnosed expectations of residents and tourists.

Keywords: city, recreational space, quality of life, local policy, Szczecin.

1. WSTĘP

Współczesne miasta pełnią liczne funkcje, których rozwój wpływa na przemiany w ich przestrzeni. Jedną z funkcji, która w ostatnich latach nabiera szczególnego znaczenia jest funkcja rekreacyjna miast, co wiąże się z tym, że rekreację coraz częściej postrzega się jako istotny element wpływający na jakość życia mieszkańców. Z kolei poprawa jakości życia mieszkańców stanowi główny wyznacznik rozwoju miast i jest uwzględniana w strategiach i działaniach jednostek samorządu terytorialnego. Przemiany w przestrzeni rekreacyjnej miast powinny wiązać się z identyfikacją potrzeb mieszkańców oraz z wykorzystaniem potencjału endogenicznego miasta. W tym celu wydaje się uzasadniona identyfikacja głównych uwarunkowań

aktywności rekreacyjnej mieszkańców, określenie preferowanych przez nich form aktywności rekreacyjnej oraz analiza podaży rekreacyjnej.

Widząc taką potrzebę pracownicy Zakładu Gospodarki Turystycznej i Uzdrawiskowej Katedry Zarządzania Turystyką Uniwersytetu Szczecińskiego przeprowadzili w latach 2012–2017 badania w tym zakresie. Niniejszy artykuł stanowi ich podsumowanie i ma głównie charakter empiryczny. Szczególną uwagę zwrócono na ocenę działań podejmowanych przez władze miasta w odniesieniu do kształtowania rekreacyjnej przestrzeni publicznej. Należy podkreślić, że przedstawione w opracowaniu wyniki stanowią jedynie część tych badań i prezentują aspekty związane z rekreacją

i polityką miasta w tym zakresie. Część praktyczna artykułu poprzedzona jest krótkim przeglądem literatury dotyczącym przestrzeni rekreacyjnej miast.

2. PRZESTRZEŃ REKREACYJNA MIAST – ROZWAŻANIA TEORETYCZNE

Interdyscyplinarność i wielowymiarowość przestrzeni rekreacyjnej pozwala na podejmowanie rozważań i analiz z różnych punktów widzenia. Koncentrując się na podejściu społeczno-ekonomicznym należy mieć na uwadze aspekty dotyczące geografii, ekonomii, socjologii.

Jak stwierdził Liszewski (2014), wyznacznikiem przestrzeni miejskiej jest jej organizacja, pozarolnicza funkcja ekonomiczna, status prawny i „społeczność miejska”, czyli cechy organizacyjne, funkcjonalne i społeczne. Z kolei Włodarczyk (2011) w przestrzeni miasta wyróżnił m.in. przestrzeń czasu wolnego, a więc taką, w której mają miejsce wszelkie formy aktywności związane z zagospodarowaniem czasu wolnego, z wyłączeniem tzw. przestrzeni „domowej”, czyli miejsca stałego zamieszkania (konkretny adres). Może to być zarówno aktywność podejmowana przez turystów, jak i mieszkańców. Ponadto w przestrzeni czasu wolnego mogą mieć miejsce różne rodzaje aktywności podejmowanej okazjonalnie (np. zwiedzanie muzeum, spacer szlakiem turystycznym) czy zachowania rutynowe (np. wyjście do kina, restauracji, na basen). Przestrzeń tę często dzieli się na przestrzeń rekreacyjną i przestrzeń turystyczną, co jest uzasadnione m.in. względami marketingowymi. Może to wiązać się również z działaniami prowadzonymi w ramach marketingu terytorialnego miast, kiedy istotne staje się zidentyfikowanie i zaspokojenie potrzeb wielu grup interesariuszy (mieszkańców, turystów, przedsiębiorców, studentów czy inwestorów). W przypadku przestrzeni rekreacyjnej i turystycznej potrzeby te niejednokrotnie są zbliżone czy tożsame, a ich zaspokojenie przyniesie korzyści wielu odbiorcom.

Jako przestrzeń rekreacyjną określa się zatem część przestrzeni geograficznej, na której pojawia się zjawisko rekreacji (fizycznej, towarzyskiej czy kulturalno-rozrywkowej). Również przestrzeń turystyczna (w której obserwowany jest ruch turystyczny) jest przestrzenią rekreacyjną (Mokras-Grabowska, 2017). Jak zaznaczają Faracik, Kurek, Mika i Pawlusiński (2015) w badaniach nad turystyką podkreśla się również rolę tzw. miejskiej turystyki rekreacyjnej. Autorzy zauważają, że tradycyjna funkcja rekreacyjna przestrzeni miast miała wcześniej charakter endogeniczny i była wyraźnie ukierunkowana na mieszkańców oraz realizację ich potrzeb związanych z regeneracją sił fizycznych i psychicznych. Obecnie rekreacja w mieście ma także wymiar egzogeniczny, skierowana niejako „na zewnątrz” – do

przyjezdnych. Egzogeniczną funkcję rekreacyjną miast można identyfikować poprzez różne formy aktywności osób przyjezdnych, takie jak np.: spacer, spotkania towarzyskie w obiektach gastronomicznych, uczestnictwo w wydarzeniach sportowych, zabawie i rozrywce, robienie zakupów dla przyjemności.

Liszewski (2014), analizując formy miejskiej przestrzeni turystycznej (która jest częścią rekreacyjnej przestrzeni miast), identyfikuje osiem grup tej przestrzeni. Są to: 1) obiekty kultu religijnego i cmentarze, 2) obiekty o charakterze rezydencjonalnym i kamienice, 3) budynki i budowle użyteczności publicznej, 4) tereny zielone (parki, ogrody i inne formy), 5) zabytki techniki, zakłady przemysłowe, 6) muzea, pomniki, fontanny i inne, 7) układy urbanistyczne (osiedla, ulice, place i inne obiekty, np. Wawel), 8) inne formy miejskiej przestrzeni turystycznej. Liczbę form w każdej grupie uznaje zaś za przejaw atrakcyjności miasta, a wielkość opisu każdej formy (grupy) za jej rangę w przestrzeni turystycznej.

Istotnymi elementami przestrzeni turystycznej miasta – jak wskazuje Włodarczyk (2011) – jest dziedzictwo przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, infrastruktura oraz człowiek, który nie tylko użytkuje tę przestrzeń, ale także organizuje i zarządza nią. W tym kontekście szczególną rolę należy przypisać samorządom terytorialnym i podmiotom odpowiedzialnym za kształtowanie przestrzeni rekreacyjnej miasta.

Przemianom w przestrzeni rekreacyjnej miast poświęca również uwagę Mokras-Grabowska (2017), która podkreśla dynamizm tych zmian oraz ewolucję charakteru podejmowanych działań kształtujących przestrzeń rekreacyjną miasta. Autorka zauważa, że do niedawna tworzenie terenów rekreacyjnych w mieście ograniczało się głównie do zakładania parków czy budowania boisk sportowych. Obecnie tereny rekreacyjne w miastach zyskują coraz bardziej różnorodną formę, gdyż ich twórcy nie skupiają się już tylko na ich aspekcie funkcjonalnym, ale biorą także pod uwagę względy estetyczne (ład przestrzenny i wygląd). Przebywanie w takiej przestrzeni ma wywoływać pozytywne doznania, przyciągać i intrygować (Bierwiaczonek, 2016). Jest to odpowiedź na zmieniające się oczekiwania uczestników rekreacji, rosnące znaczenie doświadczeń we współczesnej aktywności rekreacyjnej (turystycznej). Jak podaje Mokras-Grabowska (2017), powołując się na Wantuch-Matla (2016), przestrzeń miasta w XXI w. przestała być „płaska”, „dwuwymiarowa”. Powstają w niej nowatorskie projekty w postaci wertykalnych parków, tarasów rekreacyjnych, platform widokowych, kreatywnych placów zabaw, przystani dla łodzi, plaż na bulwarach nadrzecznych czy parków ponad ulicami, tworzonych na dawnych estakadach kolejowych.

Zmiany w przestrzeni rekreacyjnej miasta wpisują się w działania zmierzające do poprawy jakości życia mieszkańców. Wśród domen jakości życia wymienia

się m.in. materialne warunki życia, aktywność ekonomiczną i warunki pracy, zdrowie, edukację, czas wolny i relacje społeczne, bezpieczeństwo ekonomiczne i fizyczne, państwo i podstawowe prawa, jakość środowiska i subiektywny dobrostan (Eurostat..., 2011). Rekreacja jest zatem dziedziną aktywności człowieka, która wywiera istotny wpływ na obiektywny i subiektywny wymiar życia, jeśli jego jakość będzie zależała od odczuwanego dobrobytu materialnego, społecznego, fizycznego i emocjonalnego (Śniadek, Zajadacz, 2014).

3. POLITYKA WŁADZ MIASTA SZCZECINA W ZAKRESIE KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI REKREACYJNEJ MIASTA W KONTEKŚCIE ZDIAGNOZOWANYCH POTRZEB I UWARUNKOWAŃ LOKALNYCH

Przeprowadzona w 2017 r. ocena działań podejmowanych przez władze Szczecina w zakresie rozwoju turystyki i rekreacji oraz wskazanie możliwych kierunków rozwoju rynku usług rekreacyjnych w mieście stanowiło piąty, ostatni etap projektu badawczego pt. „Miasto jako obszar aktywności turystycznej i rekreacyjnej mieszkańców, na przykładzie Szczecina”. Ocena ta poprzedzona była studiami literaturowymi, analizą podaży rekreacyjnej oraz badaniami aktywności rekreacyjnej mieszkańców miasta podejmowanej zarówno w Szczecinie, jak i podczas podróży turystycznych do innych miast.

Studia teoretyczne (etap I – 2012 r.) pozwoliły przyjąć założenie, że rozwój funkcji rekreacyjnej przyczynia się do rozwoju miast, poprzez poprawę jakości życia mieszkańców, aktywizację lokalnej gospodarki, poprawę wizerunku miasta oraz rewaloryzację przestrzeni miejskiej.

Podstawową konkluzją etapu II (przeprowadzonego w 2012 r.) było stwierdzenie, że podaż pierwotna wynikająca z zasobów środowiska przyrodniczego, ma w Szczecinie zdecydowanie dominujący charakter, determinując większą część aktywności rekreacyjnej mieszkańców. Uznano również, że ma duże znaczenie dla aktywności podejmowanej przez turystów, szczególnie w zakresie turystyki wodnej¹. Analizy potwierdziły bardzo zróżnicowany charakter podaży wtórnej i różny stopień jej wykorzystywania przez mieszkańców i turystów. Za istotny element podaży turystycznej uznano obiekty i usługi o charakterze kulturowym i historycznym, z których korzystają nie tylko turyści, ale też mieszkańcy, podobnie jak z obiektów kulturalnych i rozrywkowych. Uzyskane na tym etapie wyniki wykazały również, że rozwinięta podaż dla

rekreacji ruchowej jest w głównej mierze skierowana do mieszkańców.

Na etapie trzecim (2014), na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych na grupie 390 osób, dokonano identyfikacji dominujących form rekreacji wybieranych przez mieszkańców Szczecina. Jak pokazały przeprowadzone badania najchętniej wybraną formą aktywności spośród rekreacji czynnej jest rekreacja na świeżym powietrzu (jazda na rowerze, wędkarstwo, bieganie, spacer). Dominującą formą uprawianej rekreacji na świeżym powietrzu, wskazywanym przez respondentów, zarówno jako aktywność podejmowana kilka razy w tygodniu, jak i kilka razy w miesiącu, są spacer. Na drugim miejscu plasowała się jazda na rowerze. Mieszkańcy Szczecina odnieśli się pozytywnie do dostępności komunikacyjnej do miejsc przeznaczonych do rekreacji na świeżym powietrzu, natomiast niżej ocenili czystość tych miejsc. W związku z tym stwierdzeniem wskazano, że istotne wydaje się stworzenie przez władze lokalne odpowiednich warunków materialno-technicznych do uprawiania rekreacji na świeżym powietrzu, poprzez rozbudowę ścieżek rowerowych, tworzenie miejsc do wypoczynku, ale także zadbanie o utrzymywanie w nich czystości. Ważną rolę ich zdaniem powinno odgrywać również dbanie o zielen miejską, ze wskazaniem na park Kasprowicz, Jasne Błonia i Wały Chrobrego, jako kluczowe miejsca do uprawiania tej formy rekreacji, niezależnie od miejsca zamieszkania. Badania (*Raport. Aktywność rekreacyjna...*, 2014; Sawińska, 2016, 2018) pokazały też, że mieszkańcy Szczecina poszukują form ruchu najbardziej odpowiednich dla siebie ze względu na dostępność oraz koszty. Najchętniej wybierali wobec tego te propozycje, które pozwalają im na rekreację w pobliżu miejsca zamieszkania.

Z kolei z badań ankietowych przeprowadzonych w latach 2015 i 2016 wynika, że największą popularnością spośród miejsc do rekreacji ruchowej cieszą się miejskie szlaki turystyczne, szlaki rowerowe oraz stadiony, co wskazuje na zainteresowanie rekreacją na świeżym powietrzu. Wśród najbardziej atrakcyjnych miejsc w Szczecinie wybieranych zarówno przez turystów, jak i jego mieszkańców znajdują się Wały Chrobrego i park Kasprowicz. Turyści wskazywali też otoczenie Zamku Książąt Pomorskich i promenadę z widokiem na Odrę. Miejsca te należy uznać za wyróżnikowe walory miasta (Meyer, Gardzińska, Sawińska, 2016).

Kształtowanie publicznej i semipublicznej przestrzeni rekreacyjnej miasta wiąże się ściśle z przyjęciem odpowiedniej prorekreacyjnej polityki władz miasta, funkcjonowaniem podmiotów odpowiedzialnych za wyznaczanie i realizację działań na rzecz rozwoju rekreacji w mieście. Do 1 marca 2012 r. turystyka i rekreacja znajdowały się w zakresie kompetencji administracji Wydziału Sportu i Turystyki Urzędu Miasta Szczecina,

później przydzielono je Biuru Komunikacji Społecznej i Marketingowej oraz Wydziałowi Sportu. Po likwidacji Biura Komunikacji Społecznej i Marketingu w 2016 r. podzielono jego zadania w ten sposób, że strategia marki i biuro prasowe pozostało w Biurze Prezydenta, część turystyczna trafiła do Żegluga Szczecińskiej. Turystyka Wydarzenia Sp. z o.o., zaś część „brandingowa” i promocyjna do Szczecińskiej Agencji Artystycznej (*Biuletyn Urzędu Miasta Szczecin*, 2017).

W podstawowych kompetencjach Żegluga Szczecińskiej znalazły się administrowanie nabrzeżami stanowiącymi własność zarówno gminy miasto Szczecin, jak i samej Spółki, oraz zarządzanie szczecińskimi bulwarami, w tym m.in. utrzymanie czystości na terenie bulwarów, opieka nad Aleją Żeglarzy na bulwarze Piastowskim oraz nad punktami handlowo-usługowymi. Żegluga Szczecińska sprawuje również nadzór nad uznanymi za wyjątkowe zakątkami wodnymi. Są to miejsca rekreacyjne m.in. przeznaczone dla żeglarzy, kajakarzy, turystów czy ornitologów. W 2016 r. do jej zadań dołączyła również działalność „eventowa”, opierająca się na kompleksowej organizacji wydarzeń w przestrzeni miejskiej. Jednym z projektów realizowanych przez Spółkę jest Kolorowa Aleja. W jego ramach odbył się m.in. Jarmark Bożonarodzeniowy na trzech szczecińskich placach, podczas którego szczecinianie i turyści mogli poczuć niezwykły klimat świąt. W 2017 r. w przestrzeni Alei Kwiatowej miały miejsca wydarzenia takie, jak: Jarmark Wielkanocny, Miasto Ogród oraz drugi Jarmark Bożonarodzeniowy. Największą imprezą, którą współorganizowała Spółka w 2017 r. był finał regat *The Tall Ships Races* (Żegluga Szczecińska..., 2017).

Kolejną jednostką zależną od władz miasta, ale pozostającą poza strukturami Urzędu Miasta, jest Szczecińska Agencja Artystyczna (Szczecińska Agencja Artystyczna, 2017). Jest to miejska instytucja kultury organizująca wydarzenia o charakterze kulturalnym, artystycznym i rozrywkowym. W dorobku ostatnich lat działalności SAA znajdują się m.in.:

- cykliczne imprezy masowe: Dni Morza – Sail Szczecin, Szczecińska Majówka, Miejski Sylwester, Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, Festiwal Młodych Talentów;
- cykliczne imprezy kulturalne: Różany Ogród Sztuki, Nagroda Literacka dla Autorki „Gryfia” przyznawana przez *Kurier Szczeciński*, Odkryj Książkę na Nowo, Szczecin Jazz, Zjazd Młodych Gwiazd, Nagroda Artystyczna Miasta Szczecin;
- koncerty artystów zagranicznych: Joe Cocker, Pat Metheny, Deep Purple, Bobby McFerrin, Emir Kusturica, Reamonn;
- oprawa artystyczna finału regat *The Tall Ships Races* (2013, 2017) oraz *The Baltic Tall Ships Regatta* (2015).

Z kolei przeprowadzona analiza dokumentów planistycznych, które mogą w istotny sposób wpłynąć na

kształt podaży turystycznej i rekreacyjnej w Szczecinie, nie wykazała zapisów literalnie związanych z turystyką i rekreacją. Pozwoliła jednak na zidentyfikowanie w dokumentach strategicznych tych elementów, które podkreślają znaczenie turystyki i rekreacji dla rozwoju miasta. Głównym dokumentem strategicznym dla miasta Szczecin jest *Strategia rozwoju Szczecina. 2025* (2011), która formułuje jedną z wizji miasta jako: „Szczecin – miasto o znacznych zasobach zieleni i wód, bezpieczne, przyjazne i atrakcyjne dla mieszkańców, inwestorów i turystów, oferujące bogatą ofertę kulturalną oraz wysoką jakość życia i wypoczynku”. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w *Strategii...* (2011) przewidywano opracowanie 12 programów (w tym „Program rozwoju turystyki”) i 16 tzw. polityk w określonych dziedzinach, które mają stanowić bezpośrednie narzędzie realizacji zadań miasta. Zarówno planowany „Program rozwoju turystyki” oraz „Polityka kultury fizycznej, turystyki i rekreacji” do listopada 2017 r. nie powstały, aczkolwiek działania w zakresie turystyki i rekreacji znalazły się w przedstawionym przez Prezydenta Miasta Piotra Krzystka „Programie Szczecin 2020”, jak i w „Wieloletnim programie rozwoju Szczecina” (WPRS), będącym integralną częścią *Strategii rozwoju Szczecina. 2025* (2011) i stanowiącym zbiór projektów oraz zadań strategicznych dedykowanych poszczególnym celom strategicznym (Szczecin, 2017).

W „Programie Szczecin 2020” zwrócono uwagę na kwestię dotyczącą odpoczynku i rekreacji jako ważnego elementu otoczenia. Stwierdzono, że myśląc o przyszłości, nie można pominąć walorów przyrodniczych Szczecina. Jego położenie geograficzne, tj. lokalizacja na szlaku żeglugowym, w otoczeniu zieleni parków i puszczy to atuty miasta sprzyjające kreowaniu miejsc wypoczynku i rekreacji zarówno dla mieszkańców, jak i turystów. W odniesieniu do tych aspektów „Program Szczecin 2020” zawiera propozycje działań o charakterze bieżącym i inwestycyjnym, takich jak:

1. Turystyczny Szczecin – kontynuacja i rozwój realizowanego od 2012 r. programu kooperacji z lokalnymi touroperatorami, restauratorami, hotelami; wzbogacanie projektu o nowe przedsięwzięcia – projekt „Wodna brama Europy”, który zakłada rozwój turystyki wodnej w oparciu o Port Jachtowy Szczecin i potencjał szlaków wodnych zachodniej Europy.
2. Produkty turystyczne – wyzwaniem dla Szczecina cały czas pozostaje tworzenie atrakcyjnych produktów turystycznych, dostępnych na co dzień, wypełniających przestrzeń pomiędzy spektakularnymi wydarzeniami, jak np. regaty *The Tall Ships Races*, Dni Morza czy Festiwal Ogni Sztucznych Pyromagic.
3. Ekozmiany – bardzo ważnym elementem Szczecina jest projekt „Szczecin Floating Garden 2050”, ukazujący miasto jako atrakcyjną do życia, nieprzysłuchającą metropolię, kładącą duży nacisk na ekologię.

Tabela 1. Zadania i koszty z budżetu miasta dotyczące kultury fizycznej, turystyki i rekreacji w latach 2013–2017 w Szczecinie

Zadania w zakresie kultury fizycznej, turystyki i rekreacji	Rok											
	2013		2014		2015		2016		2017		plan	% budżetu
	realizacja (kwota w zł)	% budżetu	realizacja (kwota w zł)	% budżetu	realizacja (kwota w zł)	% budżetu	realizacja (kwota w zł)	% budżetu	realizacja (kwota w zł)	% budżetu		
Baza turystyki żeglarskiej	28 897 937	1,63	35 776 038	1,86	41 149 197	1,85	50 557 113	2,38	55 972 913	2,24	150 000	0,01
Budowa Międzyszkolnego Ośrodka Sportowego – Euroregionalne Centrum Edukacji Wodnej i Żeglarskie	-	-	1 833 623	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Centrum Żeglarskie	-	-	-	-	263 099	0,01	4 788 144	0,23	5 047 693	0,20	-	-
Eksploatacja kąpielisk i Teatru Letniego	1 455 000	0,08	1 247 312	0,06	1 508 851	0,07	3 999 537	0,19	4 040 000	0,16	-	-
Interreg – „Johann” – promocja ruchu turystycznego na obszarze południowego Bałtyku	-	-	-	-	-	-	-	-	450 220	0,02	-	-
Interreg VA – Taniec pod Żaglami	-	-	-	-	-	-	11 668	0,00	-	-	-	-
Miejski program edukacji morskiej	211 935	0,01	213 400	0,01	213 399	0,01	153 400	0,01	213 400	0,01	-	-
Miejski program powszechnej nauki pływania	193 453	0,01	280 294	0,01	200 758	0,01	201 025	0,01	201 025	0,01	-	-
Nagrody i wyróżnienia dla sportowców	180 000	0,01	150 000	0,01	150 000	0,01	150 000	0,01	200 000	0,01	-	-
Program przygotowawczy olimpijskich i paraolimpijskich	582 498	0,03	549 996	0,03	434 103	0,02	875 000	0,04	1 000 000	0,04	-	-
Rozwój turystyki	716 709	0,04	620 981	0,03	641 087	0,03	828 490	0,04	1 221 870	0,05	-	-
Sport dzieci i młodzieży w placówkach oświatowych	805 443	0,05	923 586	0,05	955 508	0,04	893 590	0,04	584 430	0,02	-	-
Trasy widokowe i szlaki konne w Szczecinie	-	-	-	-	2 452	0,00	-	-	-	-	-	-
Upowszechnianie kultury fizycznej i sportu	10 277 296	0,58	12 728 678	0,66	13 572 249	0,61	14 003 600	0,66	17 844 000	0,71	-	-
Utrzymanie infrastruktury wodnej	-	-	-	-	182 004	0,01	750 000	0,04	1 200 000	0,05	-	-
Utrzymanie miejskiej bazy sportowo-rekreacyjnej (MOSRIR)	14 475 602	0,81	17 228 168	0,90	23 025 688	1,04	23 737 659	1,12	23 820 275	0,95	-	-
Wystawa fotograficzna „Ptaki ujścia rzeki Odry”	-	-	-	-	-	-	15 000	0,00	-	-	-	-

Źródło: Budżet Szczecina na 2017 r., http://bip.um.szczecin.pl/chapter_50505.asp (25.11.2017).

4. Bulwary – kontynuowanie przebudowy i modernizacji szczecińskich bulwarów-nabrzeży Wałów Chrobrego, wyspy Grodzkiej i Łasztowni.
5. Kąpieliska – modernizowanie szczecińskich kąpielisk otwartych: Dąbie, Głębokie, Dziewoklicz.
6. Centrum Żeglarskie – kontynuowanie jego rozbudowy.
7. *Mare Dambiensis* – kontynuowanie inwestycji „Zakątki żeglarskie” wraz z kreacją produktu turystycznego *Mare Dambiensis*, który łączy aktywną turystykę wodną, żeglarską i pieszą w oparciu o potencjał jeziora Dąbie.

Inne ważne dla społeczności lokalnej i turystów projekty w przestrzeni publicznej, których realizacja pozwoli podnieść jakość życia w mieście, to:

- Teatr Letni – dalsza modernizacja amfiteatru w parku Kasprowicza,
- Miejsce Spotkań Willa Lentza – odrestaurowanie obiektu,
- Brama Portowa – odrestaurowanie obiektu,
- Teatr Współczesny – modernizacja,
- Przystanek Gruneberga – odrestaurowanie i udostępnienie Willi Gruneberga,
- plac Żołnierza Polskiego – modernizacja,
- utworzenie Centrum Kultury Technicznej przy Muzeum Techniki i Komunikacji.

Do ważnych przedsięwzięć należą także projekty budowy lub renowacji obiektów sportowo-rekreacyjnych, oczekiwanych przez mieszkańców od wielu lat, takich jak: modernizacja stadionu miejskiego, budowa aquaparku i modernizacja kortów tenisowych.

W okresie realizacji opisywanego projektu badawczego zostało zrealizowanych wiele różnorodnych inwestycji i projektów, których bezpośrednim lub pośrednim wynikiem był rozwój warunków oraz udogodnień dla rekreacji mieszkańców (i turystów), a także poprawa atrakcyjności turystycznej. W tabeli 1 przedstawiono główne zadania oraz kwoty przeznaczone na ich realizację (w tym odsetek wydatków w dziale Kultura Fizyczna, Turystyka i Rekreacja w ogólnej strukturze wydatków Urzędu Miasta).

Ponadto należy zauważyć, że stale postępuje rozbudowa sieci ścieżek rowerowych w mieście oraz systemu szczecińskiego roweru miejskiego, których finansowanie jest zapewnione głównie z puli środków przeznaczonych na transport i komunikację. Długość infrastruktury rowerowej w Szczecinie liczy ok. 115 km, w tym ponad 100 km wydzielonych dróg dla rowerów oraz blisko 15 km pasów ruchu dla rowerów przeznaczonych na jezdni. Od 2014 r. można korzystać z bezobsługowego systemu wypożyczalni miejskich rowerów Bike_S. System ten stanowi uzupełnienie oferty transportu publicznego, a osobom przyjezdnym ułatwia komunikację i daje możliwość bezproblemowego dotarcia do każdego punktu w mieście (Raport o stanie

miasta, 2016). Bike_S początkowo liczył 32 stacje bazowe. W 2016 r. Nextbike Polska wygrał przetarg na rozbudowę systemu wypożyczalni o dodatkowe stacje, by ich liczba osiągnęła 84.

Istotnym elementem kształtowania przestrzeni rekreacyjnej w kontekście uwzględniania potrzeb mieszkańców jest umożliwienie im wpływu na wybór realizowanych w mieście inwestycji poprzez udział w Szczecińskim Budżecie Obywatelskim (SBO). W głosowaniu na inwestycje do zrealizowania w 2018 r. oddano ok. 26 tys. ważnych głosów. Wybrano 13 projektów spośród przeszło 100 zgłoszonych. To m.in. rewitalizacja parku Żeromskiego, mural witający przyjezdnych przy wyjściu z dworca PKP od ulicy Owocowej, stworzenie „Najlepszego placu zabaw w mieście” w prawobrzeżnej części Szczecina czy instalacja „Szwajowego Ogrodu Literackiego” w parku Wolności. Pula pieniędzy w tej edycji SBO to 8 mln zł (Radio Szczecin, 2017). Najwięcej projektów zostało wybranych o profilu sportowym, a Arkonia Szczecin wygrała w trzech kategoriach – w tym w najważniejszej, czyli projekcie ogólnomiejskim. W Lasku Arkońskim powstanie nowe boisko, a także pierwsza w województwie hala pneumatyczna z demontowanym dachem.

Jak wynika z tab. 1 w realizacji projektów mających zwiększyć atrakcyjność rekreacyjną i turystyczną Szczecina w badanym okresie widać wyraźny progres. Wydatki tylko w kategorii „kultura fizyczna, sport i rekreacja” zwiększyły się na przestrzeni pięciu lat właściwie dwukrotnie, wzrosła również liczba realizowanych projektów i ich zróżnicowanie. Ukończone zostały istotne inwestycje poprawiające jakość zagospodarowania rekreacyjnego miasta (które mieszkańcy uznali za niewystarczające na poprzednich etapach badań). Dodatkowo działania realizowane przez samorząd miasta Szczecin są uzupełniane projektami autorstwa innych podmiotów działających w mieście, a także wspomagane projektami realizowanymi w ramach budżetu obywatelskiego.

4. PODSUMOWANIE

W podsumowaniu rozważań dotyczących kształtowania przestrzeni rekreacyjnej w Szczecinie należy stwierdzić, że systematycznie rośnie liczba projektów i ich wartość, co świadczy o znaczeniu rekreacyjnego i turystycznego zagospodarowania miasta dla kompleksowo rozumianej jakości życia w mieście i jego funkcjonowania jako systemu.

Pomimo że w strukturach Urzędu Miasta Szczecin nie występuje jednostka odpowiedzialna jednocześnie za turystykę i rekreację lub turystykę, rekreację i sport, a kwestie dotyczące tej sfery zostały przeniesione na

zewnątrz struktur urzędu, do spółek lub innych jednostek w różnym stopniu powiązanych formalnie z Urzędem Miasta, to rekreacja stanowi istotny element polityki władz miasta.

Jednym z aspektów prowadzonych inwestycji w Szczecinie jest zmiana orientacji przestrzennej miasta i przywrócenie obszarom nadrzecznym ich rekreacyjnej funkcji, czego najlepszym przykładem jest powstanie bulwarów nadodrzańskich. Była to jedna z najbardziej efektownych inwestycji, a obecnie jest to jedno z najchętniej odwiedzanych miejsc w Szczecinie. Projekt „Promenada z widokiem na Odrę – przebudowa szczecińskich bulwarów” zaowocował kompleksową przebudową zagospodarowania trzech bulwarów, które w wyniku realizacji przedsięwzięcia zostały przystosowane do uprawiania turystyki wodnej, uzupełniając braki miejsc do postoju jednostek sportowych i turystycznych oraz statków białej floty. Ponadto dzięki temu projektowi dokonano modernizacji nabrzeża, inwestując w nową infrastrukturę niezbędną do obsługi jednostek pływających. Na bulwarze Piastowskim przebudowano fragment o długości 909,5 m (od połączenia z bulwarem Nadodrzańskim do Trasy Zamkowej), w wyniku czego pojawiły się nowe chodniki, ławki, kosze na śmieci oraz infrastruktura niezbędna do obsługi jednostek pływających (pachoły, oczepy, koła ratunkowe). Podłączono media (wodę i prąd) oraz stworzono możliwość odbioru ścieków. Przeprowadzono również prace konserwatorskie elewacji piaskowca. Na bulwarze Gdyńskim przebudowano ponadpółkilometrowy odcinek po stronie Urzędu Celnego (od mostu Długiego do Trasy Zamkowej). Oprócz kompleksowego zagospodarowania terenu na nabrzeżu stanął bosmanat, wyposażony w toalety, prysznice, a także pralnię. Bulwar Elbląski był remontowany w ramach tego samego projektu, ale został ukończony w 2011 r. Przebudowano tam nabrzeże i przywrócono mu funkcję użytkową, bowiem dotąd było wyłączane z eksploatacji. Bulwar jest dziś miejscem cumowania jednostek sportowych, turystycznych oraz białej floty. Zmodernizowane nabrzeża zachęcają mieszkańców Szczecina do spędzania czasu nad Odrą, a także przyciągają turystów spoza regionu, w tym przede wszystkim amatorów jachtingu (Szczecin, 2017). Nowy bulwar ma długość ok. 650 m. Za jego przebudowę odpowiadało konsorcjum firm Mega z Gdyni i Kowal ze Szczecina. Umowa na realizację zadania została podpisana 27 czerwca 2016 r. Koszt inwestycji, wraz z pracami dodatkowymi (w tym m.in. renowacją żurawi portowych), zamknął się w kwocie 15 mln zł (*Głos Szczeciński*, 2017).

Reasumując należy stwierdzić, że intensywność, zróżnicowanie i szeroki wachlarz nowych rozwiązań inwestycyjno-modernizacyjnych dotyczących rekreacji (a także turystyki) w Szczecinie w dużej mierze odpowiada wynikom badań prowadzonych na wcze-

śniejszych etapach projektu (Meyer, Gardzińska, Sawińska, 2016; Sawińska, 2016; *Raport. Aktywność rekreacyjna...*, 2014, 2015). Inwestycje są skierowane na te obszary i formy aktywności na świeżym powietrzu, które mieszkańcy wskazywali jako najbardziej newralgiczne w zakresie swojej aktywności w czasie wolnym oraz stanowią uzupełnienie o te elementy, których mieszkańcom brakowało (np. aquapark). Ponadto w kontekście zachowań turystów w mieście, którzy deklarowali zainteresowanie wypoczynkiem na obszarach wodnych i zielonych oraz chęć podjęcia aktywności rekreacyjnej różnego typu, można przypuszczać, że prowadzone działania i realizowane projekty pozostają w ścisłej korelacji z tymi oczekiwaniami.

PRZYPIS

¹ Szerzej na ten temat pisze Meyer (2015).

BIBLIOGRAFIA

- Bierwiaczonek, K. (2016). *Spoleczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Faracik, R., Kurek, W., Mika, M., Pawlusiński, R. (2015). „Stare” i „nowe” wartości w turystyce miejskiej. Zarys problematyki. W: P. Trzepacz, J. Więclaw-Michniewska, A. Brzosko-Sermak, A. Kołoś (red.), *Miasto w badaniach geografów* (s. 121–133). Karków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Liszewski, S. (2014). Miejska przestrzeń turystyczna. Metody badań. Ewolucja i jej prawidłowości. *Turyzm/Tourism*, 24 (1), s. 37–47.
- Meyer, B. (2015). Możliwości wykorzystania przestrzeni wodnej (i nadwodnej) w procesie konkurencji regionów miejskich, na przykładzie Szczecina. W: A. Rapacz (red.), *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 379, s. 218–226. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, <https://doi.org/10.15611/pn.2015.379.21>
- Meyer, B., Gardzińska, A., Sawińska, A. (2016). Miasto jako obszar aktywności turystycznej i rekreacyjnej na przykładzie Szczecina. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 3 (35), s. 85–95.
- Mokras-Grabowska, J. (2017). Nowe rekreacyjne przestrzenie miejskie w obiektach postindustrialnych i ich percepcja. Przykład kompleksu EC1 w Łodzi. *Studia Periegetica*, 3 (19), s. 33–45.
- Raport. Aktywność rekreacyjna mieszkańców Szczecina* (2014). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, materiały niepublikowane.
- Raport. Aktywność rekreacyjna mieszkańców Szczecina* (2015). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, materiały niepublikowane.
- Sawińska, A. (2016). Miasto jako obszar aktywności turystycznej i rekreacyjnej konsumentów 50+ na przykładzie Szczecina (s. 153–165). W: W. Gierańczyk (red.), *Starzenie się ludności jako wyzwanie XXI wieku. Ujęcie interdyscyplinarne*. Toruń: Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu.
- Sawińska, A. (2018). Management of senior citizens leisure time as the challenge of modern cities illustrated by the example

- of Szczecin. *European Journal of Service Management*, 27 (1), 3, s. 255–262.
- Śniadek, J., Zajadacz, A. (2014). Turystyka i rekreacja a jakość życia mieszkańców Leszna. *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 1 (25), s. 341–365.
- Wantuch-Matla, D. (2016). *Przestrzeń publiczna 2.0*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- Włodarczyk, B. (2011). Przestrzeń turystyczna – kilka słów o istocie pojęcia. W: M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń turystyczna. Czynniki, różnorodność, zmiany* (s. 15–28). Warszawa: Wema, Wydawnictwo-Poligrafia Sp. z o.o.
- Głos Szczeciński (2017). Pobrane z: <http://www.gs24.pl/strefa-biznesu/wiadomosci/z-regionu/a/nowe-piekne-bulwary-w-szczecinie-zobacz-jak-wygladaja-zdjecia-wideo,12245819/> (25.11.2017).
- Radio Szczecin (2017). Pobrane z: <http://radioszczecin.pl/1,363117,sporo-niewaznych-glosow-w-sbo> (26.11.2017).
- Raport o stanie miasta (2016). *Biuletyn Urzędu Miasta Szczecin*. Pobrane z: http://bip.um.szczecin.pl/UMSzczecinFiles/file/Raport_o_stanie_miasta_Szczecin2016.pdf (24.11.2017).
- Strategia rozwoju Szczecina. 2025. (2011). Uchwała nr XIV/320/11 RM Szczecin z 19 grudnia 2011r., <http://www.szczecin.pl/strategia2025/>.
- Szczecin (2017). Pobrane z: http://www.szczecin.eu/sites/default/files/program_szczecin_2020.pdf (10.11.2017).
- Szczecińska Agencja Artystyczna (2017). Pobrane z: <http://saa.pl/dzialalnosc> (15.10.2017).
- Żegluga Szczecińska. Turystyka. Wydarzenia Sp. z o.o. (2017). Pobrane z: <http://www.zegluga.szn.pl/pl/o-nas> (15.10.2017).

Źródła internetowe

- Biuletyn Urzędu Miasta Szczecin* (2017). Pobrane z: http://bip.um.szczecin.pl/chapter_50918.asp?soid=97021E89177949248B2D11004E96D1E7 (15.10.2017).
- Eurostat. Your Key to European Statistics (2011). *Report of the task force: Multidimensional measurement of the quality of life*. Sponsorship Group on Measuring Progress, Well-being and Sustainable Development. Pobrane z: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/TF3-Final-report-Quality-of-Life.pdf> (16.10.2017).
- Artykuł wpłynął:
26 czerwca 2018
Zaakceptowany do druku:
11 grudnia 2018

Łukasz Quirini-Popławski

 <https://orcid.org/0000-0002-3583-4916>

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Wydział Geograficzno-Biologiczny, Instytut Geografii
Katedra Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
lukasz.quirini-poplawski@up.krakow.pl

Soriana Lukomska

 <https://orcid.org/0000-0002-8769-1830>

Iwano-Frankiowski Narodowy Techniczny Uniwersytet Nafty i Gazu
Instytut Architektury, Budownictwa i Energetyki
Katedra Architektury i Planowania Przestrzennego
sorianalukomska@gmail.com

PRZEMIANY FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE UZDROWISKA TRUSKAWIEC PO 1945 ROKU

Abstrakt: Autorzy koncentrują się na identyfikacji zasadniczych kierunków przemian funkcjonalno-przestrzennych uzdrowiska Truskawiec w okresie istnienia Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Szczególną uwagę zwrócono na okres lat 70. i 80. XX w., który uważany jest za okres ożywienia turystyki w Związku Radzieckim. Wykonując studia literaturowe i źródłowe, w tym wykorzystując niepublikowane wcześniej materiały kartograficzne, dokonano rozpoznania skutków rozwoju Truskawca. Należą do nich: wysoka frekwencja kuracjuszy, nadmierna urbanizacja, presja inwestycyjna, przesadna koncentracja zabudowy oraz problemy środowiskowe.

Słowa kluczowe: uzdrowisko, planowanie przestrzenne, socjalizm, turystyka, Truskawiec.

FUNCTIONAL AND SPATIAL TRANSFORMATIONS OF THE TRUSKAVETS SPA AFTER 1945

Abstract: The article focuses on the identification of the basic directions in the functional-spatial transformations of the Truskavets spa during the period of the Ukrainian Socialist Soviet Republic. While conducting the present study, particular attention was drawn to the period of the 70's and 80's of the 20th century, which is regarded as the era of the greatest prosperity of tourism in the Soviet Union. Literature and source studies also took into consideration the so far unpublished cartographic materials and analysis of the consequences of the development of Truskavets was cognised. Among the consequences of the excessive growth of the spa, one finds among others: high attendance of spa guests, excessive urbanisation, investment pressure, excessive building concentration and environmental problems.

Keywords: spa, spatial planning, socialism, tourism, Truskavets.

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Truskawiec – jedno z najbardziej znanych uzdrowisk ukraińskich, zlokalizowane współcześnie na Ukrainie, w południowej części obwodu lwowskiego. Charakteryzuje je bardzo korzystne położenie na granicy Beskidów Wschodnich, u podnóża Karpat Brzeźnych wśród lasów mieszanych dębowo-bukowych z domieszką jodły, świerka, olchy i grabu. Miasto posiada prawa powiatu (obwodowego znaczenia), zajmuje powierzchnię niespełna 8 km², a liczba ludności wynosi ponad 28 tys. mieszkańców. Truskawiec dysponuje licznymi

możliwościami leczniczymi, których tradycja wykorzystania sięga XVI stulecia, a rozpoczęcie właściwej działalności uzdrowiskowej datuje się na rok 1827. Pod koniec XIX w. miejscowość ta stale znajdowała się w czwartej dziesiątce najchętniej odwiedzanych kurortów w Austro-Węgrzech i była jednym z najpopularniejszych uzdrowisk w Królestwie Galicji i Lodomarii ze stale rosnącą frekwencją kuracjuszy (Buczek, Quirini-Popławski, 2009; Dorocki, Brzegowy, 2013; *Navchalno-Kraieznavchyy atlas...*, 1999; Nedashkovskaia, 1983; Torosiewicz, 1849).

Celem opracowania jest deskrypcja zasadniczych kierunków przemian funkcjonalno-przestrzennych miasta Truskawiec w okresie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, któremu w 1952 r. nadano status kurortu o najwyższej – w ówczesnym Związku Radzieckim – ogólnozwiązkowej randze. Posłużono się metodą badania dokumentów, monograficzną i analizy źródeł zastanych. Artykuł opiera się na badaniach obejmujących kwerendę biblioteczną i archiwalną, a także inwentaryzację urbanistyczną i dokumentację fotograficzną przeprowadzoną w latach 2007–2010, uaktualnionych i poszerzonych w 2018 r., kiedy m.in. pozyskano historyczny materiał kartograficzny z zasobów urzędu miasta Truskawiec. Zakres czasowy pracy wyznaczają daty funkcjonowania ustroju socjalistycznego na omawianym obszarze ze szczególnym uwzględnieniem lat 70. i 80. XX w. Okres ten bowiem uznawany jest przez ukraińskich badaczy za „złote lata” (*Зоряний час*) w rozwoju gospodarki turystycznej na terenie Związku Radzieckiego (Fedorchenko, Dorova, 2002; Savchuk, Kotenko, 2012; Ziuzin, Rozhko, 2019). Zarówno ukraińscy, rosyjscy, jak i polscy naukowcy nie podejmowali kompleksowo tak zarysowanego zagadnienia. Wypełnienie, przynajmniej częściowo, tej luki poznawczej jest celem niniejszego opracowania. Z drugiej strony zainteresowanie problematyką organizacji turystyki w Europie w systemie gospodarki socjalistycznej wpisuje się w szerszy nurt licznych opracowań zagranicznych i polskich (Doljenko, Putrik, 2010; Dyda, 2018; Fedorchenko, Dorova, 2002; Gorsuch, 2003, 2011; Gorsuch, Koenker, 2006; Hall, 1991; Koenker 2003; Leder, 2001; Michałowski, Tobis, 2010; Rosenbaum, 2015; Sowiński, 2005; Zinchenko, 2003).

2. ZARYS PRZEMIAN FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNYCH TRUSKAWCA DO ZAKOŃCZENIA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Truskawiec w okresie międzywojennym, gdy Rzeczpospolita Polska odzyskała niepodległość, stanowił własność prywatną i posiadał charakter uzdrowiska użyteczności publicznej. Podstawą planowania i zagospodarowania przestrzeni był plan regulacyjny sporządzony w latach 30. XX w. Pod koniec lat 30. XX w. liczba pokoi turystycznych wynosiła ok. 6000, zaś liczba kuracjuszy (18 000 w 1938 r.) plasowała Truskawiec na pierwszej pozycji wśród uzdrowisk wschodniej Polski (od Wilna po Karpaty) oraz na szóstej pozycji wśród najpopularniejszych w całym kraju. Ruch cudzoziemców był śladowy, obejmował średnio 100 osób rocznie (Buczek, Quirini-Popławski, 2009).

Okres międzywojenny był czasem wyraźnego rozwoju inwestycyjnego, koncentrującego się w centralnej i południowej części miejscowości oraz wzdłuż ciągów komunikacyjnych w jej zachodniej części. Równocześnie północna część miasta przeznaczona była pod budownictwo mieszkaniowe. Największą realizacją architektoniczną okresu międzywojennego był 3-kondygnacyjny oficcerski dom wypoczynkowy. Ponadto oddano do użytku wiele obiektów użyteczności publicznej.

Funkcjonowanie uzdrowiska w gminie Truskawiec generowało liczne konflikty pomiędzy Radą Gminy, mieszkańcami a właścicielem uzdrowiska i Komisją Zdrojową, mocno mu podporządkowaną, które dotyczyły m.in. zaniedbań inwestycyjnych i uciążliwości wynikających z intensywnego ruchu turystycznego. Istotnym wyzwaniem była nadto gospodarka wodno-ściekowa i ochrona przed kurzem ulicznym.

Po wybuchu II wojny światowej i zajęciu miejscowości przez władze radzieckie zorganizowano w Truskawcu kilka sanatoriów (dla 500 osób), uruchomiono także część urządzeń leczniczych (Kushnir, 1940). Dzięki stosunkowo niewielkim zniszczeniom wojennym działalność zdrojową wznowiono prawdopodobnie już w 1945 r. Prywatne dotychczas uzdrowisko stało się własnością państwową, nadano mu imię Tarasa Szewczenki i zgodnie z ówczesną doktryną zostało „udostępnione szerokim rzeszom ludzi pracujących”.

3. UWARUNKOWANIA FORMALNOPRAWNE

Jak wiadomo, II wojna światowa zakończyła się zmianą przynależności państwowej obszaru, a co za tym idzie także organizacji turystyki. Zgodnie z ówczesną polityką ZSRR turystyka, w tym działalność uzdrowiskowa, została upaństwowiona. Turystyka – szczególnie w okresie stalinizmu – stała się narzędziem, poprzez które próbowano realizować założenia kształtowania nowego modelu „świadomego obywatela socjalistycznego”. Podkreślano jednocześnie zmianę podejścia do turystyki i podróży. Dotychczasowa elitarna i indywidualna forma aktywności nabrała charakteru powszechnego i zorganizowanego. To umasowienie turystyki miało służyć kreowaniu określonych postaw społecznych. W nowym systemie kładziono nacisk zarówno na elementy odnowy psychicznej i fizycznej, jak i na formację ideologiczną (Jackowski, 1979; Maurer, 2006; Quirini-Popławski, 2015). Równocześnie zachodziły zmiany na obszarach recepcyjnych, w tym w uzdrowiskach. Zgodnie z ówczesnie przyjętym modelem miejscowości te zostały upaństwowione i przekształcone w tzw. lecznice społeczne (Chazov, 1983)¹.

Podział uzdrowisk Związku Radzieckiego w szczególności te o znaczeniu ogólnozwiązkowym, re-

gionalnym (ważnym dla republiki) i lokalnym (miejscowym). Przełomową datą dla rozwoju Truskawca był rok 1952, kiedy nadano miastu najwyższą ogólnozwiązkową rangę. Miało to bezpośredni wpływ na późniejsze tempo jego rozwoju, intensywność zabudowy i źródła finansowania inwestycji. Po reformie organizacji lecznictwa uzdrowiskowego (1960 r.) podjęto decyzję o przekazaniu wszystkich sanatoriów, domów wypoczynkowych i pensjonatów pod zarząd Ministerstwa Ochrony Zdrowia, związków zawodowych i Funduszu Wczasów Pracowniczych. Truskawiec był wówczas zarządzany przez miejscowy organ Centralnej Rady Związków Zawodowych (Chazov, 1983; Matiasz, Odynoka, Romanovskyi, Skybak, 2003).

Struktura uczestników ruchu turystycznego dzieliła się na trzy kategorie. Grupa I – chorzy przebywający na leczeniu w zakładach zamkniętych (szpitalach uzdrowiskowych, sanatoriach i prewentoriach) w systemie „łóżko–wanna–łóżko”. Grupa II – kuracjusze leczący się ambulatoryjnie w zakładach otwartych (obiekty wczasów leczniczych i profilaktyczno-leczniczych). Były to w głównej mierze osoby wymagające leczenia lub zagrożone chorobą wskutek uciążliwych i szkodliwych warunków pracy. Grupa III – pozostałe osoby przebywające w uzdrowisku w celu regeneracji sił, przez dłuższy okres, mieszkające w domach wypoczynkowych, pensjonatach i pokojach dzierżawionych przez dyrekcję uzdrowiska, kwaterach prywatnych w ramach wczasów zdrowotnych i pobyków wypoczynkowych². Przyjęty podział wpływał na: odrębność przyczyn, które kształtują wielkość ruchu kuracyjnego w uzdrowiskach, zróżnicowanie motywacji korzystania z usług zakładów i urzędów lecznictwa uzdrowiskowego, odrębność form leczenia, odmienne zapotrzebowanie na elementy infrastruktury turystycznej, w tym towarzyszącej, wynikające z różnego „reżimu” czasu oraz zróżnicowane możliwości przemieszczania się i koncentracji w przestrzeni uzdrowiska. Stosowanie się kuracjusza do ustalonego porządku było właśnie charakterystyczną cechą leczenia uzdrowiskowego. Równocześnie na terenie poszczególnych zakładów lecznictwa uzdrowiskowego wprowadzono regulamin, który miał stworzyć odpowiednie warunki do wypoczynku i leczenia. Na poziomie miejscowości objawiał się on m.in. troską o ograniczenia emisji hałasu i ruchu kołowego, odpowiednimi godzinami pracy zakładów usługowych, rozrywkowych, urzędów, dostosowanymi do porządku życia kuracjusza. Uzależniony był od miejscowych warunków klimatycznych, sezonu oraz profilu sanatorium. W odniesieniu do obiektu reżimem nazywano ogólne prawidła zachowywania się chorych, plan dnia zawierający dokładny porządek leczenia, aktywności fizycznej, wypoczynku, posiłków i snu (Chazov, 1983; Klimaszewski, 1953; Quirini-Popławski, 2015).

4. GŁÓWNE UWARUNKOWANIA PLANISTYCZNE

Rozwój uzdrowisk w Związku Radzieckim następował na podstawie planów zagospodarowania opracowywanych przez Centralny Instytut Naukowo-Badawczy Planowania i Budowy Uzdrowisk oraz jego oddziały. Sporządzano je w skali regionalnej dla regionów uzdrowiskowych, w skali lokalnej dla poszczególnych miejscowości oraz bardziej szczegółowej dla dzielnic (lub jej części) danego kurortu. Wytyczne zapisane w planach regionalnych były podstawą wyznaczania stref rezerwowych i ochronnych, a także nadawania rangi uzdrowisku (przyporządkowania go do określonej grupy). Plany szczegółowe uwzględniały podział na strefy: zakładów zabiegowych, zieleni, obiektów noclegowych i stołówek, obiektów administracyjno-usługowych, gospodarcze i inne.

Zagospodarowanie przestrzeni w uzdrowiskach było poddane strefowaniu funkcji terenu, które zasadniczo obejmowało wytyczenie głównego obszaru uzdrowiskowego, strefy zamieszkiwania personelu obsługi, gospodarczo-technicznej, parkowo-leśnej oraz fakultatywnie strefy wypoczynku i turystyki (Chazov, 1983; Gurjanowa, 1972). Równocześnie na poziomie poszczególnych uzdrowisk tworzone były odrębne regulaminy (odpowiedniki polskich statutów), zawierające zasady eksploatacji zasobów leczniczych, opis przebiegu granic obszarów ochronnych oraz zasady zagospodarowania terenu (Wysocka, 1975). W celu zabezpieczenia przed szkodliwym działaniem czynników zewnętrznych wytyczano obszar ochrony uzdrowiskowej, gdzie było zakazane prowadzenie prac mogących spowodować pogorszenie warunków funkcjonowania i stanu sanitarnego (dotyczy głównie warunków glebowych, klimatycznych, stosunków wodnych). Podzielono go na trzy strefy (zony):

- strefa pierwsza (ostrego reżimu – największych ograniczeń) zawierała obszary ujęć wód leczniczych, złóż torfu, gazów leczniczych i zbiorników wodnych; była tu zabroniona działalność niezwiązana z eksploatacją surowców leczniczych, a stałymi mieszkańcami mogli być wyłącznie pracownicy uzdrowiska (np. lekarze);
- strefa druga (ograniczonego reżimu) obejmowała naturalne i sztuczne tereny zgromadzenia wód leczniczych i peloidów, parki, tereny zielone, pasy zieleni izolacyjnej, istniejące zakłady i urządzenia lecznictwa uzdrowiskowego, a także przestrzenie zarezerwowane w planie rozwoju pod lokalizację tych obiektów;
- strefę trzecią (obserwacji – małych ograniczeń) stanowił cały rejon powstawania i występowania zasobów leczniczych oraz zieleni ochronnej wokół miejscowości; na jej terenie dopuszczono wszelkie prace, które nie miały z jednej strony ujemnego wpływu

na surowce lecznicze i stan sanitarny kurortu oraz z drugiej – walory krajobrazowo-klimatyczne (Bieruszew, 1970; Chazov, 1983; Klimaszewski, 1953; Wysocka, 1975).

5. ROZWÓJ MIASTA W LATACH 1945–1990

W drugiej połowie lat 40. XX w. oddano w Truskawcu do użytku osiem sanatoriów urządzonych w przedwojennych pensjonatach i willach. Rozwijająca się funkcja uzdrowska stanowiła dla Truskawca czynnik miastotwórczy, bowiem w 1947 r. uzyskał prawa miejskie. Po 10 latach pojemność bazy noclegowej wynosiła 2200 łóżek w 11 obiektach. Osiem z nich podlegało Ministerstwu Ochrony Zdrowia Ukrainiejskiej SRR, pozostałe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, Komitetowi Bezpieczeństwa Państwa i organom wojska. Bazę gastronomiczną tworzyły dwie jadłodajnie (Hlukhenkyi, Markov, Vieir, 1956). Grupa najistotniejszych wówczas problemów dotyczyła braku kadry lekarskiej i wykwalifikowanych pracowników technicznych, ale również niedostatku mieszkań i środków na remonty poważnie zdekapitalizowanej już bazy noclegowej (Holberg, Filipow, 2006).

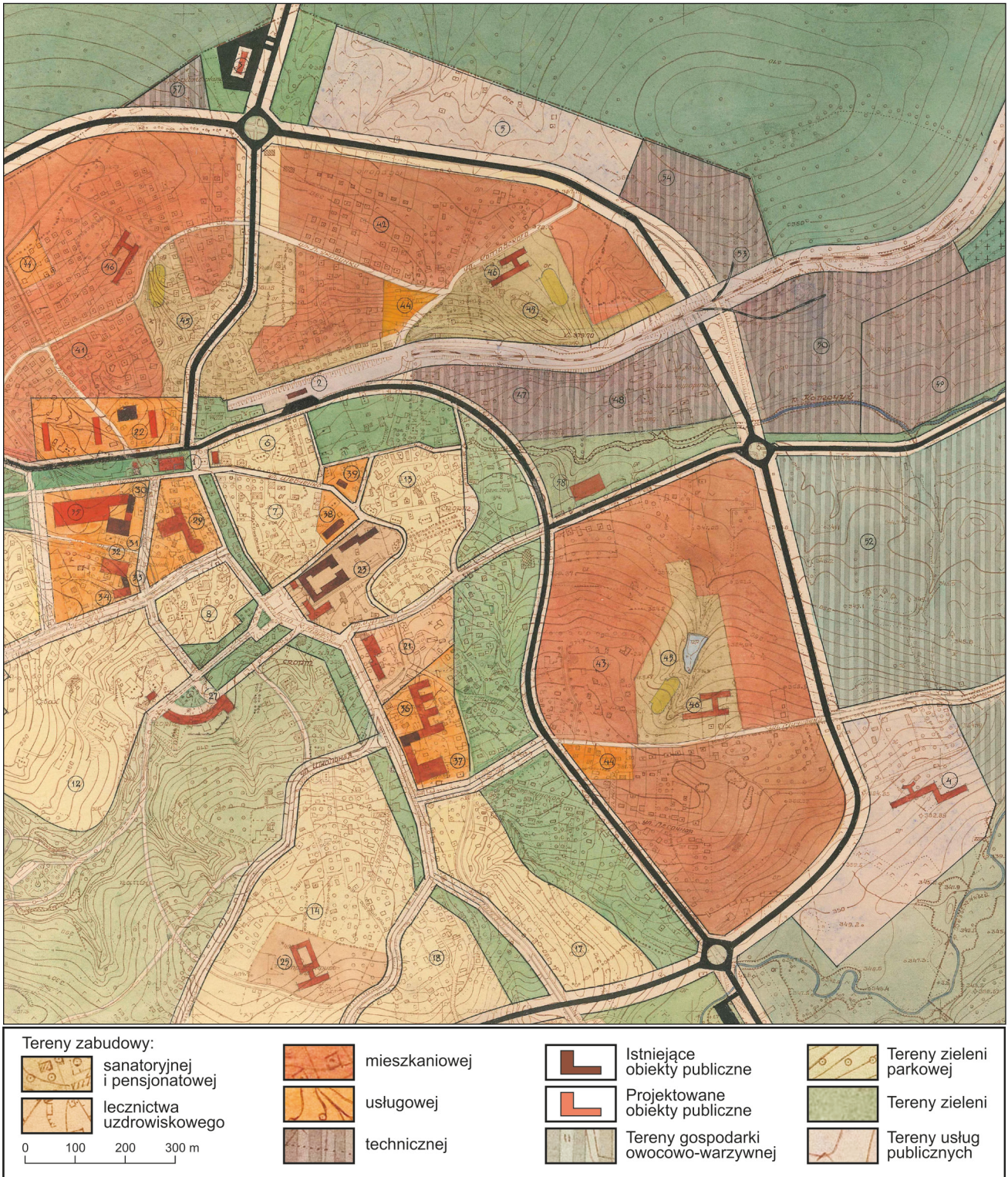
Lata 40. i 50. XX w. to okres porządkowania gospodarki uzdrowskiej i przekształceń dotychczasowych zasobów infrastruktury. Poza pojedynczymi przypadkami nie wznoszono wówczas nowych obiektów turystycznych. Zwiększenie liczby łóżek dla kuracjuszy osiągnięto dzięki nowym adaptacjom i doraźnym modernizacjom budynków. Równocześnie w związku ze znacznym zwiększeniem się liczby ludności – z niepełną 4000 osób w 1939 r. do ok. 8000 w drugiej połowie lat 40. – wiele obiektów zostało zajętych przez ludność napływową, niezwiązaną z potrzebami lecznictwa uzdrowskiego (Holberg, Filipow, 2006; Nicieja, 2008, 2009). W tym okresie widoczne były trzy dominujące tendencje w przekształcaniu bazy noclegowej: przejmowanie pod funkcję sanatoryjno-wypoczynkową obiektów pełniących wcześniej funkcję mieszkaniową; modernizacja obiektów sezonowych i przystosowywanie ich do całorocznego wykorzystania oraz przekształcenia struktury pokoi w celu uzyskania większej liczby łóżek.

Po drugiej wojnie światowej profil leczniczy Truskawca został rozszerzony. Nadal głównymi wskazaniami były schorzenia układu pokarmowego, uzupełnione o choroby kobiece, urologiczne, przemiany materii, układu krwionośnego. Rozrastająca się baza sanatoryjna wiązała się z nasiloną eksploatacją wód mineralnych. Źródło Naftusia o wydajności 8 m³/24 h nie było wystarczające na potrzeby kurortu. W latach 60. postanowiono wykorzystać wody z innych odwierców (Naftusia-2), o łącznej wydajności 49 m³/24 h,

w pobliskich miejscowościach – Szkle, Borysławiu, Rozłuczcu i Schodnicy, łącznej wydajności 250 m³/24 h. Eksploatowano wówczas 10 typów wód mineralnych z 25 źródeł. Oprócz wód większość sanatoriów w uzdrowisku, podczas leczenia chorób skóry i reumatyzmie, wykorzystywała błota torfowe i od r. 1947 ozokeryt (wosk ziemny) z odkrywki w Borysławiu i Morszynie. Już w 1958 zorganizowano w Truskawcu oddział Naukowo-Badawczy Instytutu Uzdrowisk i Fizyko-terapii Ukrainiejskiej Republiki Związkowej w Odessie, który prowadził studia nad oddziaływaniem surowców leczniczych na ustrój człowieka i sposobem ich praktycznego wykorzystania (Chazov, 1983; Markov, Shatyrko, 1970; Nedashkovskaia, 1983).

Pierwszy projekt generalnego planu kurortu Truskawca został opracowany w 1957 r. W efekcie realizacji zawartych w nim założeń począwszy od lat 60. XX w. przestrzeń kurortu zaczęła się intensywnie zmieniać. Proces wypierania dawnej zabudowy następował poprzez zastępowanie jej obiektami wielokubaturowymi, z wykorzystaniem współczesnych technologii budownictwa, a więc większą kubaturą w nowym materiale. Panujące dotychczas style: drewnianych willi i modernistycznych pensjonatów zostały zdominowane przez architekturę wielopiętrową ze szkła i żelbetonu. Zgodnie z ogólnozwiązkową tendencją do „optymalizacji” wielkości kurortów (a więc zwiększania pojemności) w 1965 r. zatwierdzono generalny plan rozbudowy Truskawca jako modelowego kurortu związkowego (Kharchuk, 2008). Ten plan rozbudowy przewidywał dwa etapy: pierwszy na lata 1965–1980 i drugi na okres 1980–1990 r. Obejmował on m.in. rozmieszczenie nowych wielofunkcyjnych sanatoriów i profilaktoriów, lokalizacje zespołów osiedleńczych i urządzeń sportowych, stworzenie stref zieleni oraz organizację systemu sieci komunikacyjnej i transportu (rys. 1). Z powodu braku wolnych terenów budowlanych na jego podstawie zebrano w centrum Truskawca wiele willi i obiektów (m.in. dawna willa Maria-Helena, Klub Towarzystki).

Największy ruch budowlany przypadł na lata 70. i 80. XX w. W tym okresie oddano do użytku kilkanaście tzw. wysokospecjalistycznych kombinatów zdrowia, m.in. Diament (1000 łóżek), Kasztan (820), Kryształ (1010), Jantar (1000), Rubin (1000) (zob. fot. 1) oraz wiele mniejszych budynków sanatoryjnych, m.in. Karpaty, Mołdowa, Naftusia. Zgodnie z radzieckimi wskaźnikami projektowania urbanistycznego były to największe dopuszczone normami wielkości obiektów sanatoryjnych. Sięgnięto do rezerw terenowych, bowiem większość z nich zlokalizowano w południowej i południowo-zachodniej, dotychczas właściwie niezabudowanej, części kurortu powyżej parku zdrojowego. Obszar ten z uwagi na odpowiednie nasłonecznienie, korzystne położenie poza częstymi inwersjami termicznymi i dobrą izolacją przed hałasem, był dogodny dla budownictwa typu sanatoryjnego.

Rys. 1. Fragment planu generalnego miasta kurortu Truskawiec z 1965 r. z oznaczonymi projektowanymi budynkami
 Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów z archiwum Urzędu Miasta Truskawiec

Zasadniczo były to wielofunkcyjne obiekty zamknięte z własnym zapleczem zabiegowo-rehabilitacyjnym. Zgodnie z dominującymi ówczesnymi rozwiązaniami architektonicznymi wznoszono duże, zwarte bryły, zwykle wysokie (10–12 kondygnacji), które zajmowały małą powierzchnię pod zabudowę. Towarzyszące im obiekty,

przeważnie o funkcji gastronomiczno-rozrywkowej lub gospodarczej, były znacznie niższe (8–10 m). Drugim typem budowli, rzadziej stosowanym, były niskie, rozległe obiekty pawilonowe. Większość z nich dysponowała własną bazą leczniczą, pijalniami, stołówkami i bazą towarzyszącą. W południowej części uzdrowiska

Fot. 1. Truskawiec, sanatorium Jantar (pocztówka z 1988 r.)
Źródło: zbiory autora

zlokalizowano kilka letnich obozów pionierskich (tab. 1). Na ogólnodostępną bazę gastronomiczną składały się restauracje, kawiarnie i jadalnie, wśród których największa, otwarta w 1967 r. (Gwiazda), dysponowała 800 miejscami konsumpcyjnymi. W latach 80. XX w. możliwości recepcyjne Truskawca były znaczne, przybliżona liczba miejsc noclegowych wynosiła blisko 30 tys., a pojemność placówek gastronomicznych ponad 4500 miejsc konsumpcyjnych.

Wraz z kreacją nowej dzielnicy sanatoryjnej w południowej części uzdrowiska, która dotąd pełniła funkcję rolniczą, znacząco rozbudowano tam urządzenia lecznicze. W latach 70. XX w. zlokalizowano, oprócz już istniejącej, nową dużą pijalnię dla 2000 osób z pełnym asortymentem wód mineralnych (tab. 2). Obie pijalnie przystosowano do obsługi 25 tys. pacjentów dziennie. Ponadto wybudowano dwie polikliniki i przychodnie balneologiczne, mogące udzielić 10 tys. porad dziennie. W latach 60. powstał także duży zakład wodoleczniczy dysponujący 80 wannami i lecznica dla 150 pacjentów (Krytsiak, 1978; Markov, Shatyрко, 1970).

Spośród innych obiektów użyteczności publicznej oddanych do użytku można wymienić: dwie biblioteki, kinoteatr i Pałac Kultury z salą zgromadzeń dla 1000 osób, dworzec autobusowy dla 300 pasażerów. Niecodziennej funkcji doczekał się w 1968 r. przedwojenny kościół rzymskokatolicki, w którym umieszczono planetarium. W stosunku do pojemności turystycznej bazy noclegowej odnotowano niedorozwój w zakresie obiektów bazy towarzyszącej (m.in. pływalnie, sale sportowe, budynki socjalne) i niektórych elementów infrastruktury, takich jak urządzenia obsługi techniczno-gospodarczej (Krytsiak, 1978; Matiasz, Odynoka, Romanovskyi, Skybak, 2003).

Tab. 1. Infrastruktura turystyczna w Truskawcu w latach 1950–1990

Typ bazy	Typ obiektu	Rok				
		1950	1960	1970	1980	1990
Noclegowa	Hotel	0	0	1	3	4
	Sanatorium	11	10	10	11	18
	Pensjonat	2	3	5	6	14
	Inne	0	0	0	4 (obozy młodzieżowe)	4 (obozy młodzieżowe)
	Razem	13	13	16	24	40
Gastronomiczna	Restauracja				4	5
	Kawiarnia	3	4	7	3	10
	Jadalnia				7	7
	Razem	3	4	7	14	22
Towarzysząca	Ośrodek kultury	0	0	0	2	2
	Kino	0	0	1	1	1
	Biblioteka	0	1	1	1	2
	Muzeum	0	0	0	1	1
	Baza sportowa	3	7	11	16	16
	Inne	0	2 (biuro podróży, budynek pionierów)	3 (biuro podróży, budynek pionierów, planetarium)	3 (biuro podróży, budynek pionierów, planetarium)	3 (biuro podróży, budynek pionierów, planetarium)
	Razem	3	10	16	24	25

Źródło: opracowanie własne na podstawie Hlukhenki, Markov, Vieir (1956); Markov, Shatyрко (1970); Krytsiak (1978, 1985) i badań własnych autorów.

Tab. 2. Urządzenia lecznicze w Truskawcu w latach 1950–1990

Typ urządzeń	Rok				
	1950	1960	1970	1980	1990
Pijalnie	1	2	2	2	2
Przychodnie	0	0	1	5	5
Polikliniki	0	1	2	2	2
Apteki	0	0	0	1	1
Razem	1	3	5	10	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie Hlukhenki, Markov, Vieir (1956); Krytsiak (1978, 1985); Markov, Shatyрко (1970) i badań własnych.

Podobnie jak w przypadku uzdrowisk polskich obszar Truskawca został podzielony na strefy ochrony sanitarnej. Pierwsza z nich obejmowała miejsca ujęć źródeł mineralnych i borowiny – teren ten był objęty zakazem robót budowlanych i ziemnych, które nie są związane z eksploatacją bogactw leczniczych. Drugą strefę stanowiły obszary, z których następuje spływ wód do źródeł leczniczych, zbiorników wód mineralnych i borowiny, urządzeń leczniczych, terenów wodnych znajdujących się przy uzdrowisku. Trzecia natomiast obejmowała pozostałe rejony powstawania zasobów hydromineralnych, które mają wpływ na klimatyczne i sanitarne warunki kurortu. W strefie drugiej i trzeciej prace budowlane mogły być wykonywane wyłącznie za zgodą zarządu uzdrowiska (Wolski, 1970).

6. KONSEKWENCJE ROZWOJU MIASTA W LATACH 1945–1990

Wraz z nadaniem uzdrowisku ogólnozwiązkowej rangi liczba turystów w Truskawcu wzrastała dynamicznie, a realizowane od lat 70. XX stulecia inwestycje w bazę noclegowo-leczniczą stanowiły drugi wyraźny bodziec do gwałtownego zwiększania się liczby przyjezdnych (tab. 3). Połowę z nich obejmowali przebywający na podstawie skierowań lekarskich w sanatoriach, zaś drugą połowę stanowili wczasowicze (niekorzystający z zabiegów leczniczych). Pod koniec lat 80., kiedy pojawił się sektor prywatnych obiektów noclegowych, pewną rolę zaczęły odgrywać przyjazdy kilkudniowe związane z wypoczynkiem świątecznym, weekendowym. Szacunki na podstawie badań Myronov (2003) wskazują, że ogólna liczba turystów w Truskawcu po koniec lat 80. mogła sięgać nawet 600 tys. osób. Stałą, stosunkowo liczną grupą szacowaną na ok. 20 tys., stanowili korzystający z leczenia (głównie dzieci) poszkodowani w katastrofie elektrowni jądrowej w Czarnobylu. Na ich potrzeby zorganizowano centrum rehabilitacyjne „Karpaty dla Czarnobyla” (Matsiuk, Skybak, 2000).

Tab. 3. Liczba turystów w Truskawcu w latach 1950–1989

Rok	Liczba osób (w tys.)
1950	54,0
1960	97,0
1965	151,1
1970	238,0
1975	210,7
1980	250,0
1985	350,0
1989	436,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Matiasz, Odyńoka, Romanovskiy, Skybak (2003); Markov, Shatyрко (1970); Krytsiak (1985); Myronov (2003).

Osiągnięty poziom frekwencji warunkowało przede wszystkim pięć czynników: ogólnozwiązkowa ranga kurortu, znaczne nakłady finansowe, zwiększenie liczby łóżek (nowe inwestycje, przejęcia obiektów, powiększenie pojemności), rosnące wykorzystanie bazy noclegowej (wzrost udziału łóżek całosezonowych) i nieznaczne skrócenie przeciętnego pobytu kuracjuszy.

W latach 1945–1991 równoległe do turystyki uzdrowiskowej pojawił się jej uzdrowiskowo-wypoczynkowy typ. Zjawisko to jednak nie przybrało skali obserwowanej w wielu polskich uzdrowiskach karpacczych, mimo że podlegały one podobnym uwarunkowaniom i procesom: państwowy system finansowania i polityka socjalna (m.in. dopłaty do wczasów leczniczych), duża presja właścicieli obiektów (zakładów pracy, branżowych związków zawodowych), przeciążenie i intensywne eksploatacja budynków, urządzeń leczniczych i technicznych oraz niedostateczne uzupełnienia inwestycyjne (Mika, 2004). Dodatkowo szacuje się, że ruch turystyczny był jeszcze większy, gdyż wiele osób korzystających z bazy zabiegowej Truskawca mieszkało w domach ludności miejscowej lub w sąsiednich miejscowościach (Stebnik, Borysław, Modrycz). Żywiolowy rozwój miasta doprowadził do znacznego wzrostu liczby stałych mieszkańców – ok. 8000 w 1945 r., 33 000 w 1990, a także jego powierzchni – z 23 do 700 ha (Holberg, Filipow, 2006).

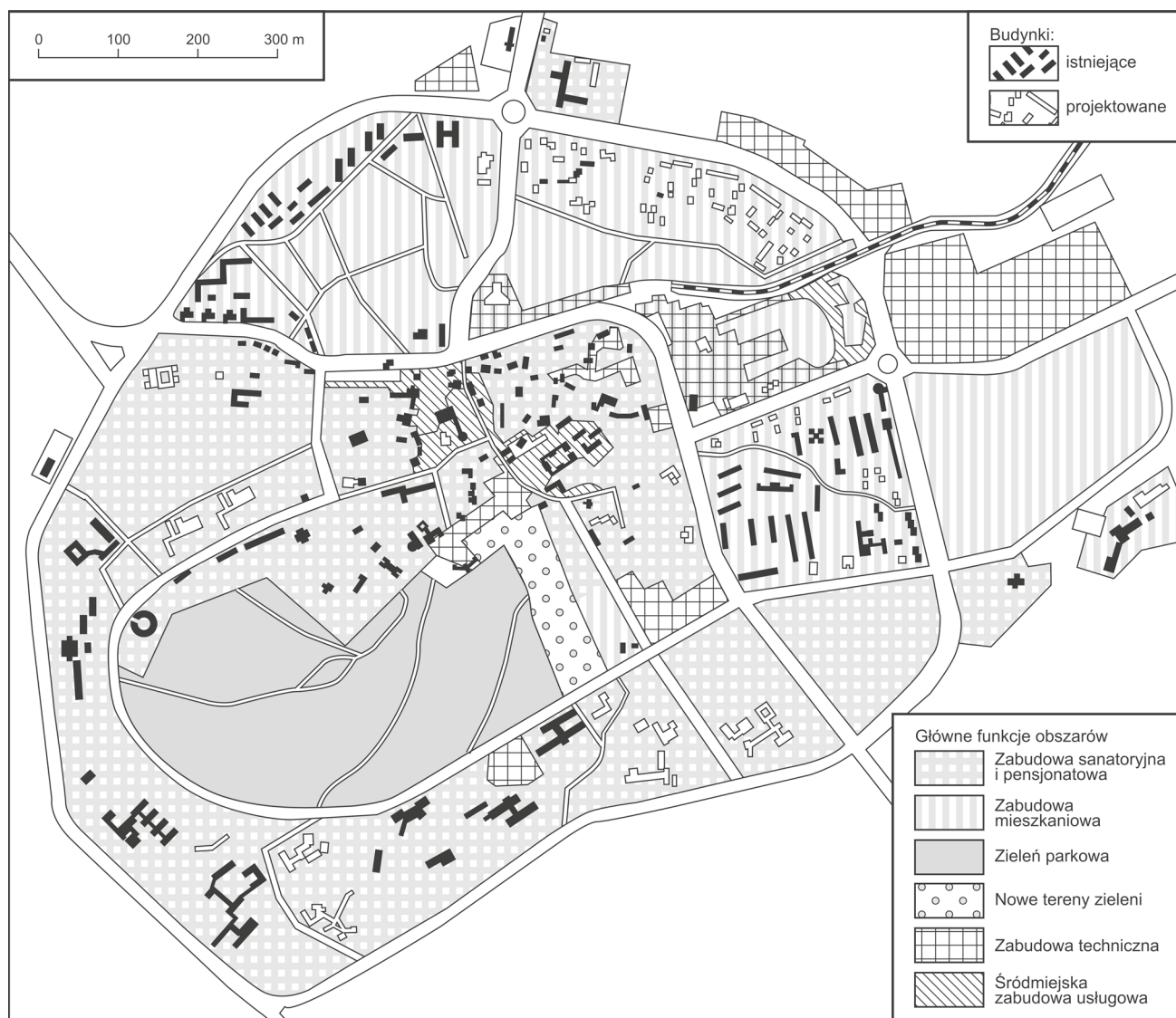
Niezależnie od przyjazdów kuracjuszy finansowanych ze środków przeznaczonych na publiczną ochronę zdrowia, od lat 70. dynamicznie rozwijał się ruch turystyczny korzystających z wczasów pracowniczych. Występowanie w Truskawcu różnych form ruchu turystycznego miało zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Dodatni wpływ szeroko rozumianej turystyki polegał na możliwości korzystania z urządzeń bazy turystycznej (bazy towarzyszącej) przez kuracjuszy oraz na fakcie wspólnego przebywania ludzi zdrowych i chorych. Z drugiej jednak strony turystyka wczasowa o charakterze masowym stawała się uciążliwa dla funkcji podstawowej, jaką było lecznictwo uzdrowiskowe.

Warto dodać, że zasięg przyjazdów do Truskawca obejmował całe niemal terytorium ówczesnego Związku Radzieckiego (Azji Środkowej, Zakaukazia, republik nadbałtyckich). W latach 80. XX w. kurort miał bezpośrednie połączenie kolejowe z Moskwą i Leningradem (Markov, Shatyрко, 1970).

Planowanie struktury przestrzennej dotyczyło nie tylko głównej dzielnicy, ale również innych jednostek kurortu. W założeniu układ funkcjonalno-przestrzenny Truskawca miał być dostosowany do struktury turystów, zarówno kuracjuszy, jak i wczasowiczów. Istniejący od lat 60. XX w. stały nacisk na rozbudowę prowadził do postępującej urbanizacji i zauważalnej utraty właściwości środowiska przyrodolecniczego, które stanowią podstawę walorów leczniczych kurortu. Odnotowano próby przezwyciężenia niekorzystnych tendencji poprzez określenie norm intensywności zabudowy w dokumentach planistycznych, które trudno

było zastosować w praktyce projektowej. W 1989 r. na polecenie Miejskiej Rady przeprowadzono korektę generalnego planu i wniesiono liczne zmiany w zakresie dalszego rozwoju Truskawca w kierunku wschodnim. W marcu 1991 r., czyli kilka miesięcy przed utworzeniem niepodległej Ukrainy, przyjęto nowy plan rozwoju miasta kurortu.

Przemieszczenie funkcji uzdrowskiej z wczasową miało negatywny wpływ na wyniki lecznicze, gdyż trudne stało się dostosowanie wymogów reżimu uzdrowskiego do potrzeb turystów. Stwierdzono przekroczenia w planach, polegające na lokalizacji obiektów na terenach nieprzeznaczonych pod zabudowę o danej funkcji lub intensywności (m.in. zwiększanie pojemności obiektów poprzez dodawanie łóżek do pokoi, zagęszczanie terenu budynkami tymczasowymi). Dodatkowo dla personelu lekarskiego i innych pracowników uzdrowska wytyczono we wschodniej

Rys. 2. Fragment planu generalnego miasta kurortu Truskawiec z 1980 r.
Źródło: archiwum Urzędu Miasta Truskawiec (w zasobie autora)

części Truskawca dzielnicę mieszkaniową sytuując tam kilkanaście obiektów wielokondygnacyjnych z zapleczem usługowym (rys. 2).

Intensywna eksploatacja i brak konserwacji doprowadziły do degradacji technicznej urządzeń leczniczych uzdrowiska. Postępowała stopniowa utrata walorów zabytkowych zespołu urbanistyczno-architektonicznego historycznego centrum (Shulha, Onufriv, 2013). W przestrzeni miejscowości coraz mniejszą rolę odgrywały tereny otwarte kosztem zamkniętych (peryferyjnie położonych) terenów ośrodków sanatoryjno-wczasowych. Wysoka zabudowa sanatoryjna postępowała w sposób żywiołowy. Ekspansja przestrzenna, w kilku przypadkach niezgodna z planem, pociągnęła za sobą zmiany w krajobrazie uzdrowiska. Przekroczenie skali miejscowości skutkowało negatywnymi przemianami charakterystycznymi dla organizmu miejskiego. Wielkość obiektów powinna być podyktowana wymogami lecznictwa, z uwzględnieniem specyfiki psychiki człowieka chorego, dla którego niekorzystnie może oddziaływać przebywanie w dużych zespołach ludzkich. Pojawiły się uwagi o trudnej komunikacji pionowej, o zmienności warunków klimatycznych na górnych kondygnacjach w wysokich obiektach, a także o utrudnionym kontakcie z przyrodą. Zdaniem Wolskiego (1970) z uwagi na wymagania lecznictwa uzdrowiskowego nie powinno się dopuszczać do nadmiernej koncentracji obiektów sanatoryjnych, co w konsekwencji prowadziło do powstawania miejscowości gigantów. Niezadowolający pozostał standard i poziom wyposażenia w elementy ogólnodostępnej bazy gastronomicznej i towarzyszącej.

Nadmierna rozbudowa Truskawca spowodowała w latach 80. XX w. powolne przekraczanie naturalnej pojemności miejscowości. Ocena ta wynika z bilansu terenu zagospodarowanego i obszarów wolnych od zabudowy (parków, zieleni leśnej, terenów otwartych). Wiele inwestycji nie miało charakteru kompleksowego, a polegało głównie na zwiększeniu pojemności obiektów sanatoryjnych. Na dodatek w latach 70. widocznemu pogorszeniu ulegał stan sanitarny powietrza, który w kolejnych dekadach był głównym elementem postępującej degradacji środowiska naturalnego Truskawca. Przekroczenia norm (czasem dwu- i trzykrotne) notowano orientacyjnie, w 20–30% dni w roku, a szczególnie w miesiącach zimowych, co było związane z eksploatacją kotłowni węglowych.

Wykonane tuż po II wojnie światowej prace adaptacyjne i remontowe utrwaliły przedwojenne lokalizacje obiektów na kolejne lata. Rozwój Truskawca spowodował napływ ludności stałej, a w konsekwencji rozbudowę obiektów mieszkaniowych i usług nastawionych na obsługę mieszkańców. Stan ten doprowadził do urbanizacji kurortu, co uniemożliwiło w konsekwencji zaprojektowanie prawidłowego układu przestrzennego.

Sanatoryjna baza łóżkowa powstawała szybciej od infrastruktury technicznej, co wpłynęło na pogorszenie stanu sanitarno-higienicznego uzdrowiska. Dla przykładu warto wspomnieć o niedoborze wody pitnej, niedorozwoju sieci kanalizacyjnej, lokalnych źródłach zanieczyszczeń i niewydolnym układzie komunikacyjnym³. Intensywny rozwój spowodował pogłębienie problemów, pomimo przeprowadzenia w latach 70. XX w. licznych działań infrastrukturalnych.

7. PODSUMOWANIE

W założeniu rozwój przestrzenny Truskawca miał być realizowany na podstawie planów zagospodarowania przestrzennego. Należy stwierdzić, że planowanie nie nadało za dynamicznym rozwojem tej miejscowości. Zaniedbania dotyczyły aktualizacji zapisów oraz zasięgu dokumentów planistycznych, szczególnie w drugiej połowie lat 70. XX w. W odniesieniu do wielu dzielnic uzdrowiskowych brakowało planów szczegółowych, które powinny stanowić podstawę wydawania indywidualnych decyzji lokalizacyjnych. Przy obserwowanym silnym naporze inwestycyjnym prowadziło to niejednokrotnie do lokalizowania obiektów w miejscach o niekorzystnych warunkach ukształtowania terenu. W konsekwencji wpłynęło również na nadmierną urbanizację uzdrowiska i pogorszenie warunków środowiskowych. W latach 70. XX w. istotnym problemem na omawianym obszarze stało się zanieczyszczenie powietrza (opad pyłu i dwutlenek siarki), gdzie notowano znaczne przekroczenia norm rocznych. Głównymi źródłami zanieczyszczeń były: gospodarka energetyczno-ciepłna (kotłownie na paliwa stałe, niski stopień gazyfikacji) i komunikacja samochodowa.

Ówczesne plany zagospodarowania przestrzennego uzdrowiska i terenów przeznaczonych na potrzeby turystyki stanowiły swoiste studia możliwości. Były to programy zakładające maksymalizację wskaźników zabudowy i parametrów zagospodarowania terenu na rzecz rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego. Brakowało planowania zakładającego elastyczne etapowanie, m.in. w zależności od problemów ochrony środowiska. Z drugiej strony przyjęto zasadę koncentracji zabudowy w określonych miejscowościach, pozostawiając między nimi tereny zalesione bez prawa zabudowy, które stanowiły naturalny rezerwuuar terenów rekreacyjnych dla kuracjuszy i umożliwiały utrzymanie właściwości miejscowego klimatu (ochronę przed wiatrem, hałasem).

Lata 1945–1990 spowodowały znaczne zaburzenie układu przestrzennego Truskawca poprzez: przypadkowe lokalizacje budynków, wysoki wskaźnik intensywności zabudowy, sytuowanie wielokondygnacyjnych obiektów na eksponowanych krajobrazowo terenach,

przemieszczenie i przypadkowość funkcji (uzdrowiskowej, wypoczynkowej, turystycznej, mieszkaniowej, magazynowej) nawet w obrębie historycznego centrum uzdrowiska. Prowadzone prace planistyczne uwzględniały w pierwszym rzędzie zalecenia techniczno-ekonomiczne, często kosztem czynników przyrodniczych i społecznych. Wydaje się, że nie określono trafnie skali rozwoju i stopnia zagospodarowania obszaru uzdrowiska. Autorom nie udało się dotrzeć do zatwierdzonych opracowań określających perspektywiczną chłonność obszaru w odniesieniu do wzrastającej liczby przyjeżdżających, stopnia wykorzystania zagospodarowania turystycznego, racjonalnego wykorzystania warunków przyrodniczo-klimatycznych. Mimo występowania tych niekorzystnych procesów przestrzennych i stosunkowo niskiego standardu usług liczba kuracjuszy w Truskawcu stale wzrastała, osiągając w 1989 r. rekordowy poziom przeszło 436 000 osób rocznie.

Przesilenie polityczne drugiej połowy lat 80. XX w. i uzyskanie przez Ukrainę niepodległości zapoczątkowały wolnorynkowe zmiany gospodarcze, które odbiły się znacznym zmniejszeniem wysokości dotacji państwowych na lecznictwo uzdrowiskowe. Miało to swoje odzwierciedlenie w istotnym (o 50–60%) spadku liczby kuracjuszy (Petrovskiy, Petrovskiy, 2000). Duże znaczenie dla funkcjonowania uzdrowiska miało utworzenie w 2000 r. specjalnej strefy ekonomicznej nazwanej Turystyczno-Rekreacyjny Obszar Kurort-Polis Truskawiec (зона туристсько-рекреаційного типу Курортполіс Трускавець). Zasadniczo przemiany przestrzenne zachodzące w latach 1992–2019 możemy podzielić na dwa wyraźnie rysujące się etapy. Pierwszy charakteryzował się znaczącymi przekształceniami własnościowymi, niewielkim ruchem inwestycyjnym w zakresie nowych obiektów i postępującą dekapitalizacją nieużytkowanych budynków. Drugi etap, obejmujący dwie pierwsze dekady XXI w., to czas dynamicznego ruchu budowanego nowych obiektów i modernizacji już istniejących.

PRZYPISY

¹ Szerzej na temat organizacji turystyki w okresie radzieckim pisze Quirini-Popławski (2015).

² Wczasy zdrowotne były formą obejmującą osoby, które najczęściej były kierowane do uzdrowiska przez lekarza w celu regeneracji sił. Korzystały one, choć nie zawsze, zarówno z opieki lekarza, zakładów przyrodoleczniczych i urzędzeń leczniczych, jak i urzędzeń typowo turystycznych i rekreacyjnych. W warunkach polskich zbliżoną formą były pobyty w domach Funduszu Wczasów Pracowniczych.

³ Zaopatrzenie w wodę pitną i gospodarczą stanowiło problem już przed I wojną światową.

BIBLIOGRAFIA

- Bieruszew, K.G. (1970). Zagadnienie rozwoju i planowania uzdrowisk w ZSRR. *Problemy Uzdrowiskowe*, 4 (52), s. 99–104.
- Buczek, M., Quirini-Popławski, Ł. (2009). Frekwencja kuracjuszy w Krynicy w Karpatach Zachodnich i Truskawcu w Karpatach Wschodnich (Ukraina). *Prace Geograficzne*, 121, s. 39–58.
- Chazov, E.Y. (1983). *Kurorty*. Moskwa: Sovetskaiia Entsiklopediya.
- Doljenko, G.P., Putrik, YU, S. (2010). *Istoriya turizma v Rossiskoi Imperii, Sovetskom Soyuze i Rossiiskoi Federatsii*. Rostov: Izdatelskii Centr Mart.
- Dorocki, S., Brzegowy, P. (2013). Zarys historii uzdrowiskowej Krynicy w XIX w. W: B. Płonka-Syroka, A. Kaźmierczak (red.), *Kultura uzdrowiskowa na Dolnym Śląsku w kontekście europejskim*. Tom I (s. 347–371). Wrocław: Quaestio.
- Dyda, O. (2018). Zasada kontrastu w kształtowaniu atrakcyjności środowiska architektonicznego uzdrowiska (na przykładzie miasta partnerskiego Uniejowa, Truskawca). *Biuletyn Uniejowski*, 7, s. 135–149, <https://doi.org/10.18778/2299-8403.07.09>
- Fedorchenko, V.K., Dorova, T.A. (2002). *Istoriia turizmu v Ukraini*. Kyiv: Vyscha shkola.
- Gorsuch, A.E. (2003). „There is no place like home”: Soviet tourism in late stalinism. *Slavic Review*, 62 (4), s. 760–785. <https://doi.org/10.2307/3185654>
- Gorsuch, A.E. (2011). *All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin*. Oxford: Oxford University Press.
- Gorsuch, A.E., Koenker, D.P. (red.) (2006). *Turizm: The Russian and East European tourist under capitalism and socialism*. London: Cornell University Press.
- Gurjanowa, H. (1972). Planowanie przestrzenne i organizacja uzdrowisk w ZSRR. *Problemy Uzdrowiskowe*, 4 (64), s. 233–262.
- Hall, D.R. (1991). *Tourism & economic development in Eastern Europe & the Soviet Union*. London: Belhaven Press.
- Hlukhenkyi, T.T., Markov, I.I., Vieir, D.I. (1956). *Kurort Truskavets i yeho liechiebnyie factory*. Kiiev: Hosudarstviennoie Mieditsynskoie Izdatielstvo USSR.
- Holberg, L., Filipow, Z. (2006). *Europejska perła Karpat wschodnich. Truskawiec*. Lwów: Awers.
- Jackowski, A. (1979). Turystyka w Związku Radzieckim. *Biuletyn Ruch Turystyczny. Monografie*, 19. Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki.
- Kharchuk, Kh. (2008). *Formirovaniie arkhitektury Truskavetsa v XIX – piervoi chasti XX st.* Lvov: Natsionalnyi Univiersitet Lvovskaia politiekhnika.
- Kiptenko, V., Lyubitseva, O., Malska, M., Rutynskiy, M., Zan'ko, Y., Zinko, J. (2017). Geography of tourism of Ukraine. W: K. Widawski, J. Wyrzykowski (eds.). *The geography of tourism of Central and Eastern European countries* (s. 509–551). Cham: Springer, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-42205-3>
- Klimaszewski, J. (1953). Organizacja uzdrowisk ZSRR. *Balneologia Polska*, 4, s. 132–155.
- Koenker, D.P. (2003). Travel to work, travel to play: On Russian tourism, travel and leisure. *Slavic Review*, 62 (4), s. 657–665, <https://doi.org/10.2307/3185649>
- Krytsiak, V.Iu. (1978). *Truskavets: Iliustrovanyi narys pro vsesoizuznyi balneolohichniy kurort*. Lviv: Kameniar.
- Krytsiak, V.Iu. (1985). *Truskavets: Truskavets: Truskawe*. Lviv: Kameniar.
- Kushnir, E.A. (red.) (1940). *Kurorty zapadnykh oblastei Ukrainy*, Kiiev: Ukrainskoe kurortnoe upravlenie.
- Leder, M.M. (2001). *My life in stalinist Russia: An American woman looks back*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

- Markov, I.I., Shatyрко, A.S. (1970). *Truskavets*. Lvov: Kameniar.
- Matiash, I.B., Odynoka, L.P., Romanovskyi, R.V., Skybak, I.M. (2003). *Truskavets. Kraieznavchyy bibliohrafichnyy pokazhchyyk. Arkhivni ta bibliohrafichni dzherela ukrainskoi istorychnoi dumky*, 9. Kyiv: Derzhkomarkhiv Ukrainy, UNDI arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva.
- Matsiuk, O., Skybak, I. (2000). *Korotkyi narys istorii Truskavtsia*. Truskavets.
- Maurer, E. (2006). Alpinizm as mass sport and elite recreation: Soviet mountaineering camps under Stalin. W: A.E. Gorsuch, D.P. Koenker (red.), *Turizm: The Russian and East European tourist under capitalism and socialism* (s. 141–162). London: Cornell University Press.
- Michałowski, L., Tobis, T. (2010). Sopot. Od elitarnego uzdrowiska do kurortu dla mas. *Studia Socjologiczne*, 3 (198), s. 163–178.
- Mika, M. (2004). *Turystyka a przemiany środowiska przyrodniczego Beskidu Śląskiego*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Myronov, Yu.B. (2003). Chyornyky perspektyvnoho rozvytku turystychnoho biznesu v SEZ „Kurortopolis Truskavets”. *Motod i Rynok*, 4, s. 94–96.
- Navchalno-kraieznavchyy atlas Lvivskoi oblasti*. (1999). Lviv: VNTL.
- Nedashkovskaia, N.I. (1983). *Rekreacyonnaia systema sovetskykh Karpat*. Kyiv: Vyshcha shkola.
- Nicieja, S.S. (2008). Truskawiec – dzieje kresowego kurortu. *Index*, 9–10, s. 23–30.
- Nicieja, S.S. (2009). *Kresowe trójmiasto. Truskawiec – Drohobycz – Borystaw*. Opole: Wydawnictwo MS.
- Petrovskyy, B.D., Petrovskyy, O.B. (2000). Osoblyvosti innovatsiinoi diialnosti v umovakh funktsionuvannia SEZ „Kurortopolis Truskavets”. W: V.V. Hrytsky (red.), *Problemy informatyzatsii rekreacyinoi ta turystychnoi diialnosti v Ukraini: perspektyvy kulturnoho ta ekonomichnoho rozvytku* (s. 12–14). Truskavets: European Leisure and Recreation Association.
- Quirini-Popławski, Ł. (2015). Organizacja lecznictwa uzdrowskiego na obszarze Beskidów Wschodnich w latach 1944–1991. W: E. Bilska-Wodecka, I. Sołjan (red.), *Geografia na przestrzeni wieków. Tradycja i współczesność. Profesorowi Antoniemu Jackowskiemu w 80. rocznicę urodzin* (s. 325–347). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.
- Rosenbaum, A.T. (2015) Leisure travel and real existing socialism: new research on tourism in the Soviet Union and communist Eastern Europe. *Journal of Tourism History*, 7: 1-2, s. 157–176, <https://doi.org/10.1080/1755182X.2015.1062055>
- Savchuk, B.P., Kotenko R.M. (2012). Formuvannia orhanizatsiinoi struktury samodiialnoho turizmu na Prykarpatti u 70–80-kh rokakh XX st. *Karpatskyi kraj*, 1, s. 93–101.
- Shulha, H.M., Onufriv, Y.O. (2013). Evoliutsiia rozvytku hirsokolozhnykh kompleksiv v Ukrainyskykh Karpatakh. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*, 50, s. 749–758.
- Sowiński, P. 2005. *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Torosiewicz, T. (1849). Źródła mineralne w Królestwie Galicyi i na Bukowinie. Lwów: Instytut Narodowy im. Ossolińskich.
- Wolski, J. (1970). Turystyka zdrowotna a uzdrowiska europejskich krajów socjalistycznych. *Problemy Uzdrowiskowe*, 5 (53).
- Wysocka, E. (1975). Uzdrowiska ZSRR. *Problemy Uzdrowiskowe*, 8 (96), s. 51–60.
- Zinchenko, V.A. (2003). *Molodizhnyi turizm v Ukrainskii RSR u 70-80-kh rr. XX st. (na osnovie dieiatelnosti „Sputnika”)*. Kyiv: Instytut Istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
- Ziuzin, S., Rozhko, I. (2019). Historical aspects of tourist development in the Chornohora massif of Ukrainian Carpathians. *Journal of Education, Health and Sport*, 9 (1), s. 335–345, <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.2556911>

Artykuł wpłynął:
2 czerwca 2018
Zaakceptowano do druku:
3 grudnia 2018

Angelika Jasion

 <https://orcid.org/0000-0003-1632-2613>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast i Turyzmu

angelika.jasion@unilodz.eu

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W GMINACH MIEJSKICH I WIEJSKICH POWIATU OPOCZYŃSKIEGO W LATACH 1995–2018

Abstrakt: Głównym celem artykułu była identyfikacja zmian demograficznych w gminach miejskich i wiejskich powiatu opoczyńskiego w latach 1995–2018. Przeanalizowane zostały przemiany liczby ludności z uwzględnieniem przyrostu naturalnego i salda migracji za pomocą typologii Webba, zmiany w strukturze wieku i płci ludności, co ukazało zjawisko starzenia się społeczeństwa. W wyniku przeprowadzonych analiz stwierdzono, że powiat opoczyński ulega głównie negatywnym procesom demograficznym. Sytuacja demograficzna inaczej wygląda na wsiach i w miastach oraz w poszczególnych gminach powiatu opoczyńskiego. Skonstatowano też, że uwidoczniły się problemy depopulacji miast i obszarów peryferyjnych, ale także nastąpił rozwój strefy podmiejskiej Opoczna.

Słowa kluczowe: powiat opoczyński, zmiany demograficzne, typologia Webba, starość demograficzna.

DEMOGRAPHIC CHANGES IN URBAN AND RURAL COMMUNES OF THE OPOCZNO DISTRICT IN 1995–2018

Abstract: The main objective of the article was to identify demographic changes in urban and rural communes of the Opoczno district in 1995–2018. The article traces changes in the population, including natural increase and migration balance using the Webb typology, discusses changes in the population structure by age and gender, as well as the issue of demographic ageing. The Opoczno district mainly undergoes negative demographic processes. There has been a continuous decrease of the population due to both natural and migration loss. There are visible changes in the age structure of the population that indicate the ageing of society. The demographic situation varies across villages and cities as well as individual communes of the Opoczno district. The depopulation in rural and peripheral areas as well as the development of the Opoczno suburban area have become significant.

Keywords: Opoczno district, demographic changes, Webb typology, old age.

1. WSTĘP

Przełom XX i XXI w. oznaczał w Polsce widoczne zmiany demograficzne, które polegały przede wszystkim na osłabieniu dynamiki demograficznej spowodowanej dużym i nagłym spadkiem liczby urodzeń, a także ubytkiem ludności związanym z wyjazdami za granicę, głównie po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Przemiany te zachodziły w różnym tempie i z różnym natężeniem na poszczególnych obszarach kraju i spowodowały liczne konsekwencje, takie jak: zwiększenie poziomu starości demograficznej czy większa dynamika starzenia się ludności. Zróżnicowanie przestrzenne zachodzących procesów demograficznych prowadzi do wykształcenia się układu centra–peryferia. Do wytworzenia takiego układu przyczyniło się wiele czynników – np. wewnętrzne przemieszczenia ludności

między miastami i wsiami oraz występowanie różnych wzorców zachowań prokreacyjnych na tych dwóch obszarach. Od lat 90. XX w. można obserwować spadek natężenia napływu ludności do miast oraz zmianę kierunku emigracji z miasta na wieś. Spadek liczby urodzeń i zmiana głównego kierunku przemieszczeń ludności powoduje przejmowanie miejskiego modelu rodziny również na terenach wiejskich, co prowadzi do ubytku naturalnego ludności (Kurek, 2014). Postępujące procesy urbanizacyjne oraz zmiany ustrojowe w Polsce doprowadziły do przemian zarówno w strefie gospodarczej, środowiskowej, jak i społecznej, co zmienia szanse na rozwój miast i regionów. W inny sposób przebiegają procesy przemian oraz procesy demograficzne w dużych miastach i ich bezpośrednim otoczeniu,

inaczej w małych miastach lokalnie niezintegrowanych, a inaczej w mniejszych ośrodkach odgrywających rolę lokalnych centrów (Heffner, Marszał, 2006).

Współczesne procesy demograficzne w Polsce można badać z różnych punktów widzenia, głównie w związku z procesami suburbanizacji, które prowadzą do koncentracji ludności w zewnętrznej części obszarów metropolitalnych, problemem depopulacji obszarów peryferyjnych, a także ze względu na teorię drugiego przejścia demograficznego, powodującego spadek poziomu dzietności poniżej granicy zastępowalności pokoleń (Kurek, 2014). Istotnym zagadnieniem jest starzenie się społeczeństwa i konsekwencje, jakie niesie ono dla rozwoju różnych rejonów. Jest to temat często i szeroko analizowany przez demografów, geografów, ekonomistów czy polityków. Podejmowane dyskusje dotyczą w głównej mierze programów rządowych obejmujących problematykę osób starszych. W krajach wysoko rozwiniętych najszybciej rosnącą liczebnie grupą są osoby starsze, co powoduje wzrastającą presję na wydatki publiczne, a co za tym idzie, duże zainteresowanie pomiarami i badaniami tego zjawiska (Abramowska-Kmon, 2011).

W artykule zaprezentowano zmiany demograficzne, jakie zaszły w powiecie opoczyńskim w latach 1995–2018. Jest to próba identyfikacji obszarów problemowych, wyludniających się, pozbawionych szans rozwoju oraz terenów, które pomimo różnych problemów demograficznych czy gospodarczych rozwijają się i stanowią miejsca pozytywnych zmian i procesów demograficznych. Oprócz identyfikacji takich rejonów kluczowe jest podanie przyczyn rzeczywistego ubytku lub przyrostu ludności w dłuższym czasie. Dokładna analiza uwarunkowań tych procesów wymaga dodatkowych badań wykraczających poza ramy tego opracowania, pomimo to przeprowadzenie nawet prostych analiz może stać się pomocne w formułowaniu ogólnych wniosków i przedstawianiu obecnej sytuacji. W badaniach uwzględniono zmiany liczby ludności w powiecie oraz w poszczególnych jego gminach, zmiany przyrostu naturalnego i salda migracji, opracowane za pomocą miernika syntetycznego w postaci typologii Webba, zmiany w strukturze wieku i płci ludności oraz zarysowano problem starzenia się społeczeństwa. W celu wykonania takich badań wykorzystano dane z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z Państwowego Rejestru Granic.

Głównym celem opracowania jest identyfikacja zmian demograficznych powiatu opoczyńskiego oraz ich zróżnicowania między gminami w latach 1995–2018. Celami szczegółowymi natomiast są:

- określenie zmiany liczby ludności w powiecie opoczyńskim w latach 1995–2018, z uwzględnieniem przyrostu naturalnego i salda migracji z podziałem na gminy;

- identyfikacja typów demograficznych gmin i ich zmian w latach 1995–2017 na podstawie typologii Webba;
- porównanie struktury wieku ludności powiatu opoczyńskiego w 1995 i 2018 r.;
- ocena zróżnicowania współczynnika obciążenia demograficznego i wskaźnika starości pomiędzy gminami powiatu opoczyńskiego w latach 1995–2018.

2. POŁOŻENIE POWIATU OPOCZYŃSKIEGO

Powiat opoczyński znajduje się w południowo-wschodniej części województwa łódzkiego i sąsiaduje z województwami mazowieckim i świętokrzyskim. Graniczy z trzema powiatami województwa łódzkiego: tomaszowskim, piotrkowskim i radomszczańskim, z powiatem przysuskim w województwie mazowieckim oraz z powiatem koneckim należącym do województwa świętokrzyskiego. W skład powiatu opoczyńskiego wchodzi dwie gminy miejsko-wiejskie: Drzewica i Opoczno oraz sześć gmin wiejskich: Białaczów, Mniszków, Paradyż, Poświętne, Sławno i Żarnów, a także dwa miasta: Opoczno (21 327 mieszkańców w 2018 r.), będące siedzibą władz powiatu i Drzewica (3844 mieszkańców w 2018 r.) oraz 226 wsi. Większe miasta, położone najbliżej powiatu opoczyńskiego, to (w kolejności od najmniejszego oddalenia): Radom (70 km), Kielce (70 km), Łódź (90 km), Częstochowa (120 km), Warszawa (130 km). Przez teren powiatu nie przebiega żadna autostrada ani droga ekspresowa, znajdują się tutaj jedynie trzy drogi krajowe – numery: 12, 48 i 74, i cztery drogi wojewódzkie: 713, 726, 728 oraz 746.

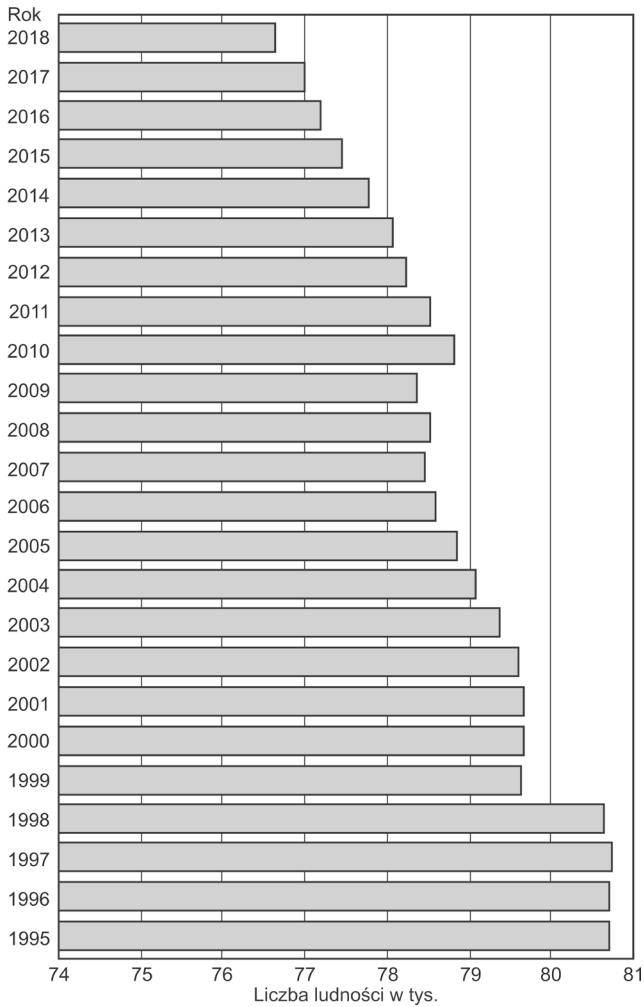
3. ZMIANY LICZBY LUDNOŚCI W POWIECIE OPOCZYŃSKIM

Powiat opoczyński w 2018 r. zamieszkiwały 76 623 osoby, przy czym jego miasta: Opoczno i Drzewica, liczyły łącznie 25 171 mieszkańców. Liczba ludności w powiecie opoczyńskim od 1995 r. (80 721 osób) ciągle spada, jedynie w latach 2000 i 2010 można było zaobserwować nieznaczny jej wzrost (rys. 1).

Przyrost naturalny na 1000 osób w 2018 r. wynosił -1,45 i był jednym z niższych w badanym okresie. Gorszą sytuację pod tym względem odnotowano tylko w 2013 i 2015 r. Najwyższy przyrost naturalny wystąpił w 2008 r. (1,82) (rys. 2).

Jeszcze mniej korzystnie przedstawia się efekt migracji, bowiem od 2002 r. saldo migracji jest cały czas ujemne, co świadczy o większej liczbie osób opuszczających

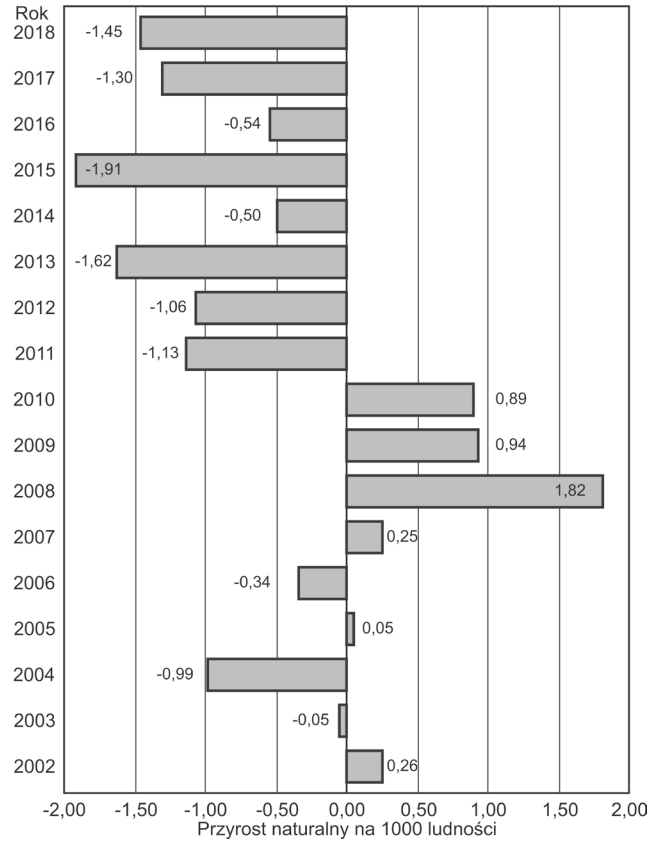

Rys. 1. Liczba ludności w powiecie opoczyńskim w latach 1995–2018

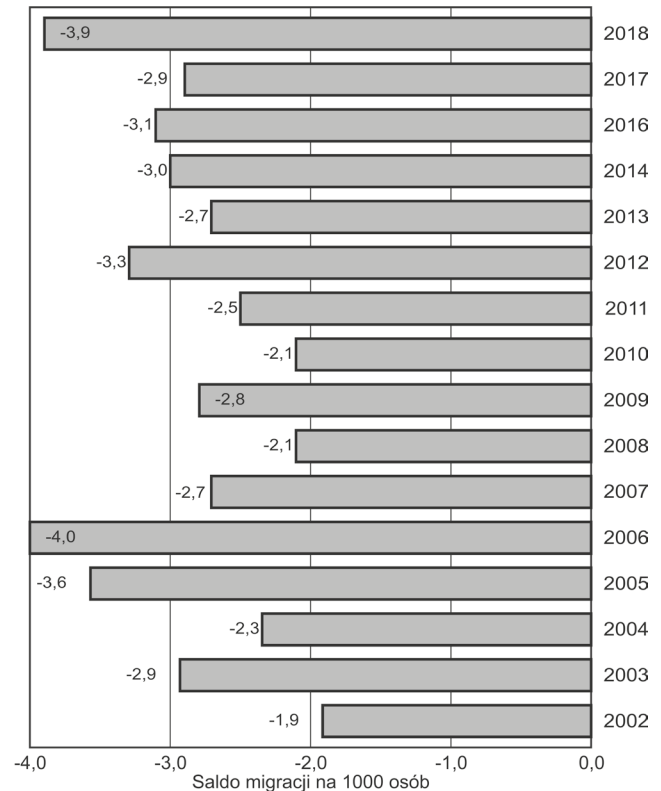
Źródło do rys. 1–9: opracowanie własne na podstawie danych GUS

powiat opoczyński niż osób do niego przyjeżdżających. W 2018 r. saldo migracji na 1000 osób wynosiło -3,9, a gorszy wynik odnotowano tylko w 2006 r. (rys. 3).

Powiat opoczyński nie jest jednorodny pod względem demograficznym. Większość jego gmin charakteryzuje się spadkiem liczby ludności. Wyjątkiem jest część wiejska gminy Opoczno, w której liczba ludności od 2010 r. rośnie, w przeciwieństwie do miasta Opoczno, gdzie obserwuje się duży ubytek ludności. Wzrost liczby mieszkańców widoczny jest również w gminie Sławno oraz niewielki wzrost w ostatnich latach w gminie Mniszków (rys. 4). Można tu dostrzec pojawiające się zjawisko suburbanizacji, czyli procesu przepływu ludności, kapitału i podmiotów gospodarczych z miasta do wiejskiej strefy zewnętrznej (Lisowski, Grochowski, 2007). Pozostałe gminy cechuje malejąca liczba ludności, z niewielkimi wahaniami w ciągu badanego okresu (rys. 4). Proces ten prowadzi do depopulacji wiejskich obszarów peryferyjnych, które są

Rys. 2. Przyrost naturalny na 1000 ludności w powiecie opoczyńskim w latach 2002–2018

Rys. 3. Saldo migracji na 1000 osób w powiecie opoczyńskim w latach 2002–2018

Rys. 4. Zmiany liczby ludności w gminach powiatu opoczyńskiego w latach 1995–2018

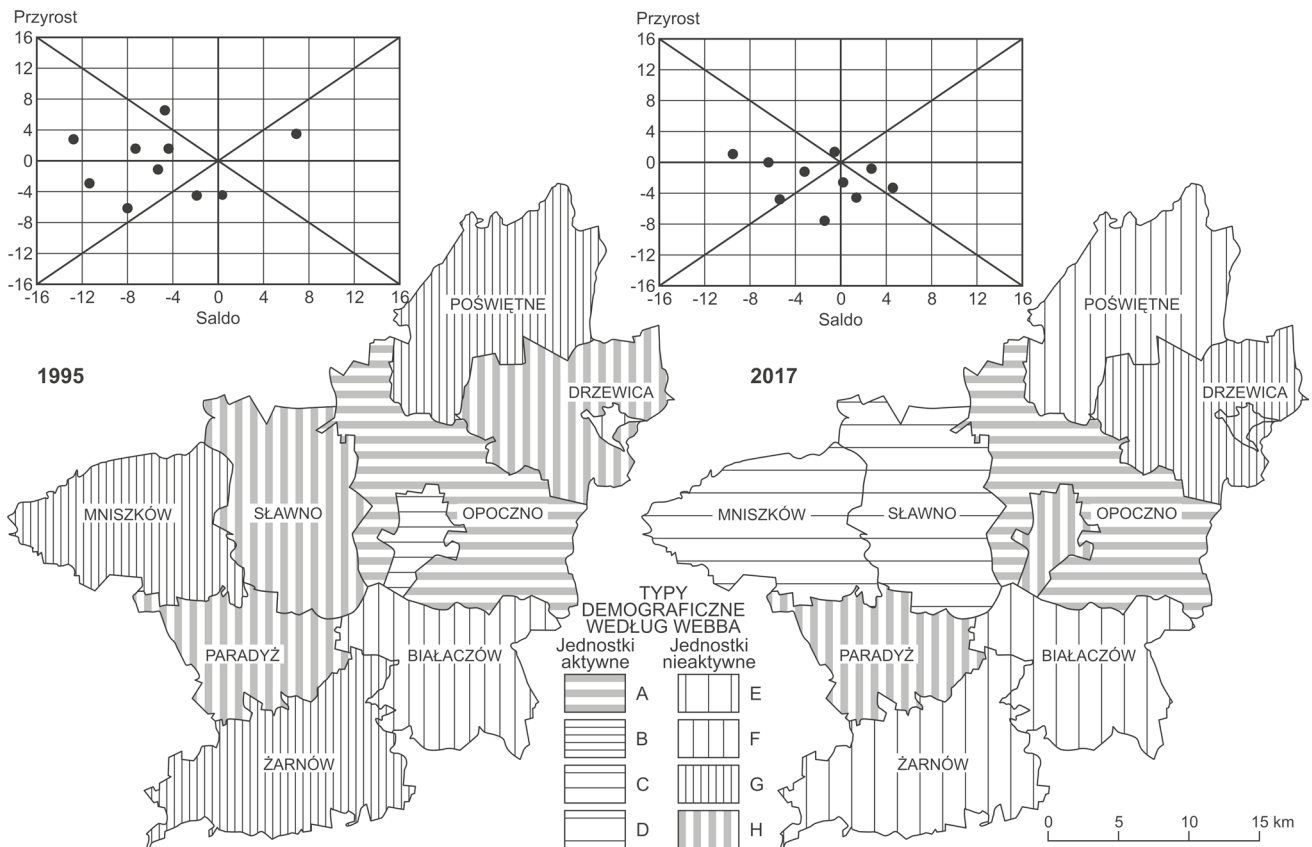
różnie definiowane w literaturze. Takie tereny bywają nazywane stykowymi, depresyjnymi, kryzysowymi czy strefami cienia (Miszewska, 1988). Peryferyjność zwykle utożsamiana jest z odległym położeniem od centrum, ale także z pewnego rodzaju marginalizacją pod względem społeczno-gospodarczym (Duś, 2009). Problem depopulacji wiejskich obszarów peryferyjnych dotyka wielu wsi całego województwa łódzkiego, w szczególności gmin położonych w powiatach: kutnowskim, łowickim, łączyckim, rawskim, radomszczańskim, wieluńskim, pączęzańskim, sieradzkim, wieruszowskim, poddębickim, a także w opoczyńskim (Janiszewska, 2015).

4. AKTYWNOŚĆ DEMOGRAFICZNA GMIN POWIATU OPCZYŃSKIEGO

Rozwój jednostek administracyjnych jest związany w dużym stopniu z potencjałem ludnościowym (Górecka, 2006). Przyrost naturalny i saldo migracji to procesy powodujące zmianę liczby ludności na określonym obszarze: ubytek lub przyrost. Na podstawie typologii Webba można zestawiać wartości obu procesów i przedstawić badane jednostki zgodnie z wyszczególnionymi klasami aktywności demograficznej (Chądzyńska,

2016). Metoda ta pozwala wyznaczyć obszary charakteryzujące się przyrostem ludności oraz rejony zagrożone brakiem dalszego rozwoju spowodowanego utratą dużej liczby mieszkańców (Górecka, 2006). Metoda Webba jest przeprowadzana w kartezjańskim układzie współrzędnych, gdzie na osi poziomej przedstawione są wartości współczynnika salda migracji, a na pionowej wartości współczynnika przyrostu naturalnego. W wyniku dokonanej klasyfikacji można uzyskać podział badanych obiektów na osiem głównych grup typologicznych oznaczonych symbolami literowymi A–H. Przyrost rzeczywisty ludności można odnotować w jednostkach przynależnych do typów z zakresu A–D, natomiast ubytek ludności w jednostkach zakwalifikowanych do typów z grup E–H (Majdzińska, 2018). Opis sposobu tworzenia oraz interpretacji wyników typologii Webba znajduje się m.in. w pracy Rungego (2007).

W 1995 r. spośród 10 badanych jednostek aż osiem zostało zaklasyfikowanych do typów nieaktywnych, charakteryzujących się ubytkiem rzeczywistym ludności (rys. 5). Jednostkami aktywnymi demograficznie były zarówno należące do części wiejskiej, jak i miejskiej gminy Opoczno, przy czym miasto znalazło się w klasie C, gdzie przyrost migracyjny jest wyższy od przyrostu naturalnego, a część wiejska w klasie A, charakteryzującej się przewagą przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym. Najwięcej gmin przydzielono do klasy G

Rys. 5. Typy demograficzne Webba gmin powiatu opoczyńskiego w latach 1995 i 2017

(Poświętne, Mniszków i Żarnów), w której ubytek migracyjny przewyższa ubytek naturalny ludności, oraz do klasy H (Paradyż, Sławno oraz część wiejska gminy Drzewica), gdzie gminy mają dodatni przyrost naturalny, ale ujemne saldo migracji, przeważające i powodujące ubytek rzeczywisty ludności. Jedna gmina należała do typu E (miasto Drzewica) oraz jedna do typu F (Białaczów). Typ E dotyczy gmin z ubytkiem naturalnym i przyrostem migracyjnym, jednak ubytek naturalny jest większy od imigracji, nierekompensujący ujemnego przyrostu naturalnego. Typ F natomiast to gminy charakteryzujące się zarówno ubytkiem naturalnym, jak i migracyjnym ludności, z przewagą oddziaływania ujemnego przyrostu naturalnego. W 2017 r. do jednostek aktywnych zaliczono trzy gminy: część wiejską gminy Opoczno (co nie zmieniło się w stosunku do 1995 r.), a także gminy Sławno i Mniszków, przypisane do typu D, w którym przyrost migracyjny z nadwyżką rekompensuje ubytek naturalny ludności powodując jej przyrost rzeczywisty. W gminach tych miały miejsce najbardziej pozytywne zmiany spośród wszystkich gmin powiatu opoczyńskiego. Największą negatywną zmianę odnotowano w mieście Opoczno, które z jednostki aktywnej, charakteryzującej się przyrostem naturalnym i migracyjnym, stało się jednostką nieaktywną. Wprawdzie ciągle jest to widoczny przyrost naturalny, jednak dostrzegany jest również duży ubytek migracyjny, przewyższający przyrost naturalny i wywołujący ubytek rzeczywisty ludności. To konsekwencja licznych osób przeprowadzających się z miasta na inne tereny – możliwe, że w dużej mierze do gmin Mniszków i Sławno – charakteryzujące się wysokim przyrostem migracyjnym ludności. Przynależności do klas typologii Webba, oprócz części wiejskiej gminy Opoczno, nie zmieniła gmina Paradyż. Pozostałe gminy zmieniły przynależność w obrębie klas nieaktywnych, z najbardziej niekorzystnych klas F i G na klasę E (Żarnów, Białaczów i Poświętne) oraz z klas mniej niekorzystnych E i H na klasę G (cała gmina miejsko-wiejska Drzewica), co wskazuje na pogorszenie się sytuacji demograficznej tej gminy (rys. 5).

5. ZMIANY

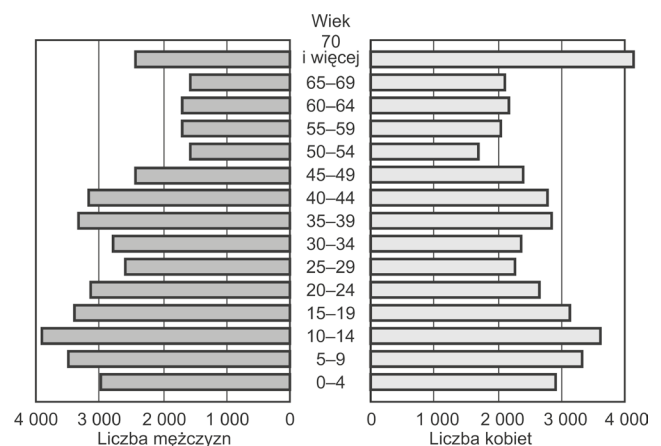
W STRUKTURZE WIEKU I PŁCI LUDNOŚCI

Rozkład wieku populacji ulega przeobrażeniom w czasie i jest uzależniony od wielu czynników demograficznych, takich jak: umieralność, dzietność czy migracje, ale też pozademograficznych – warunki życia czy poziom opieki zdrowotnej. W Polsce zmiany, jakie zachodzą w strukturze wieku ludności można dostrzec w stopniowym wzroście udziału osób starszych oraz

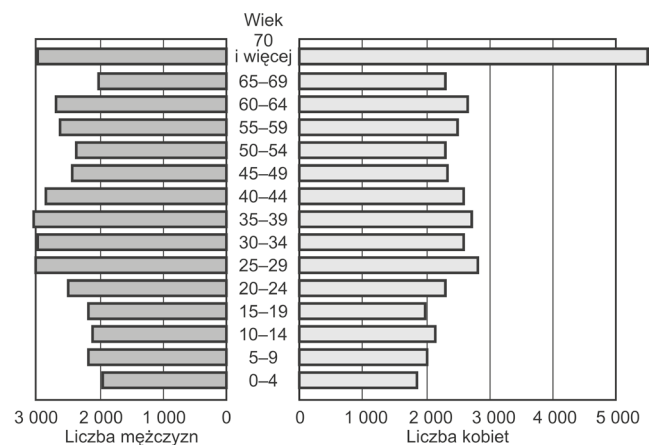
zmniejszaniu się liczby dzieci i ludności w wieku produkcyjnym (Majdzińska, 2015). Graficznym odzwierciedleniem stanu i struktury ludności na określonym obszarze, a także miernikiem syntetycznej oceny tych wielkości jest piramida wieku, która na osi pionowej prezentuje wiek, natomiast na osi poziomej liczebność ludności z rozdzieleniem na mężczyzn i kobiety. Wyodrębnia się trzy główne typy piramid wieku ludności: progresywny, stacjonarny i regresywny (Roeske-Słomka, 2009).

W badanym okresie (1995–2018) znacząco zmieniła się struktura wieku ludności w powiecie opoczyńskim (rys. 6 i 7). W 1995 r. w stosunku do 2018 było zdecydowanie więcej dzieci i młodzieży, szczególnie w grupie wiekowej 5–14 lat. Można zauważyć również duży wzrost liczby osób starszych, szczególnie w wieku 70 i więcej lat.

Piramida wieku z 1995 r., choć nie jest to idealne odzwierciedlenie, jest bardziej zbliżona kształtem do piramidy wskazującej na typ społeczeństwa progresywnego. Piramida wieku z 2018 r. wskazuje na społeczeństwo stacjonarne, a nawet częściowo regresywne. Świadczy o tym zdecydowany spadek liczby urodzeń,

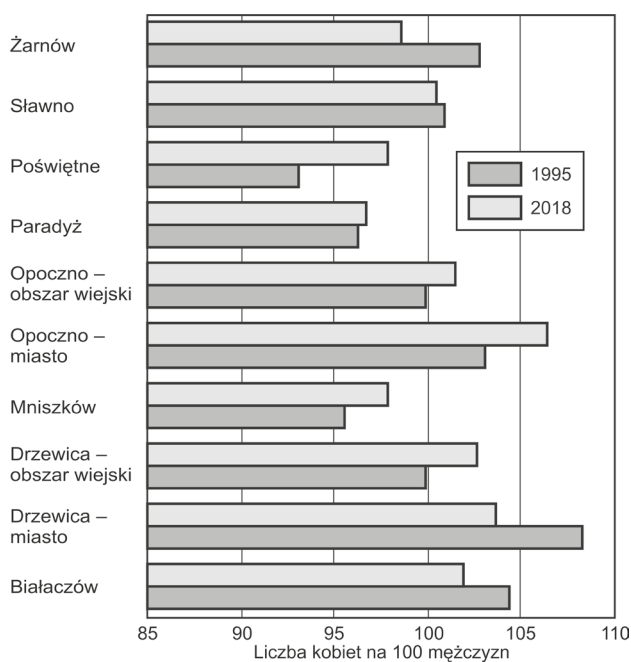
Rys. 6. Struktura wieku i płci ludności powiatu opoczyńskiego w 1995 r.

Rys. 7. Struktura wieku i płci ludności powiatu opoczyńskiego w 2018 r.

liczby ludzi młodych, większy udział osób w wieku średnim i zdecydowany wzrost liczby ludzi starszych.

Liczba kobiet i mężczyzn w poszczególnych grupach wiekowych, zarówno w 1995 r., jak i 2018 była wyrównana, jedynie zdecydowaną przewagę liczby kobiet nad liczbą mężczyzn można zauważyć w grupie wiekowej 70 i więcej lat. Sytuacja taka miała miejsce w 1995 r. oraz w jeszcze większym stopniu pogłębiła się w 2018 r., co jest spowodowane ogólnym wzrostem liczby osób starszych oraz dłuższym średnim wiekiem życia kobiet niż mężczyzn, podobnie jak w całym kraju. Warto wspomnieć także o zaobserwowanym wyrównaniu liczby kobiet i mężczyzn w wieku 50–69 lat w 2018 r. w stosunku do 1995, gdzie kobiet było nieznacznie więcej (rys. 6 i 7). Współczynnik feminizacji dla całego powiatu opoczyńskiego nieznacznie wzrósł, ze 101,0 w 1995 r. do 102,1 w 2018. Wartość współczynnika jest niższa na obszarach wiejskich niż w miastach powiatu opoczyńskiego. Na wsiach współczynnik ten w 1995 r. wynosił 99,7 i w 2018 wzrósł do 100,2, natomiast w miastach w 1995 r. osiągnął wartość 103,7, a w 2018 zwiększył się do blisko 106,0. Wzrost wartości współczynnika feminizacji spowodowany jest głównie większą liczbą kobiet w wieku 70 i więcej lat. Spośród gmin powiatu opoczyńskiego większość zachowuje podobną, nieznaczną tendencję wzrostową współczynnika feminizacji, z wyjątkiem gmin Białaczów, Sławno, Żarnów i miasta Drzewica. W 1995 r. najwyższy współczynnik feminizacji miało miasto Drzewica (108,2), a najniższy gmina Poświętne (93,1), natomiast w 2018 r. najwyższym współczynnikiem feminizacji charakteryzowało się miasto Opoczno (106,4), a najniższym gmina Paradyż (96,7) (rys. 8).

Rys. 8. Współczynnik feminizacji w gminach powiatu opoczyńskiego w 1995 i 2018 r.

6. STAROŚĆ DEMOGRAFICZNA

W całym kraju zauważalny jest postęp procesu starzenia się populacji, jednak stopień zaawansowania starości demograficznej jest zróżnicowany terytorialnie, a różnice są widoczne na obszarach poszczególnych jednostek administracyjnych. Proces demograficznego starzenia się można rozumieć przez sukcesywny i systematycznie występujący wzrost udziałów osób starszych w populacji. Współcześnie jako wartość graniczną starości najczęściej uznaje się wiek 65 lat (Majdzińska, 2015). Stopień zaawansowania starości demograficznej można ocenić za pomocą wielu miar. Podstawowe i najbardziej popularne miary przedstawiają relację między odsetkiem lub liczbą osób w określonych grupach wieku i należą do nich m.in. współczynnik obciążenia demograficznego i wskaźnik starości (Podogrodzka, 2016). Współczynnik starości (*old-age rate*) definiowany jest jako udział osób starszych (60 lat i więcej lub 65 lat i więcej) wśród ogółu populacji (Rosset, 1959, za: Abramowska-Kmon, 2011). W literaturze można znaleźć różne klasyfikacje struktur wieku ludności, w tym starości demograficznej, takie jak: skala starości demograficznej według A. Sauvy, skala starości demograficznej według J. Beaujeu-Garnier, klasyfikacja społeczeństw według stopnia zaawansowania procesu starzenia się ludności według Rosseta, skala starości demograficznej według demografów ONZ (Rosset, 1959, za: Kurek, 2008) czy skala starości demograficznej według Prochownikowej (Prochownikowa, 1983, za: Kurek, 2008). Podogrodzka (2016) wyznaczała klasy zaawansowania starości demograficznej w oparciu o średnią i odchylenie standardowe. Polski demograf Rosset (1959, za: Abramowska-Kmon, 2011) wyróżnił kilka etapów starzenia się ludności, które autorka zdecydowała się uwzględnić w dalszych analizach:

- młodość demograficzna (udział osób starszych w całej populacji wynosi mniej niż 8%);
- wczesna faza przejściowa pomiędzy stanem młodości i starości demograficznej (8–10%);
- późna faza przejściowa pomiędzy stanem młodości i starości demograficznej (10–12%);
- starość demograficzna (12% lub więcej) oraz stopnie starości demograficznej:
  - stan początkowy (12–14%),
  - stan średni (14–16%),
  - stan zaawansowany (16–18%),
  - stan mocno zaawansowany (18% i więcej).

Do opracowania wskaźnika starości wykorzystano liczbę ludności w wieku ponad 65 lat. Wskaźnik ten dla całego powiatu opoczyńskiego w 1995 r. wynosił 13%, a w 2018 r. blisko 17%, co zgodnie z wyżej przedstawioną skalą starzenia się ludności świadczy o tym, że powiat opoczyński od 1995 r. znajduje się w fazie starości demograficznej i od stanu początkowego tej fazy w 2018 r.

przeszedł w stan zaawansowany. Jest to wynik zbliżony do wskaźnika dla całej Polski (17,5%). W porównaniu z innymi powiatami województwa łódzkiego analizowany powiat znajduje się na trzecim miejscu (wraz z powiatami łódzkim wschodnim i piotrkowskim) wśród najniższych wartości tego wskaźnika. Najniższy wskaźnik charakteryzuje powiat bełchatowski (14,7%), natomiast najwyższy miasto Łódź (23,1%) oraz powiat pabianicki (20%).

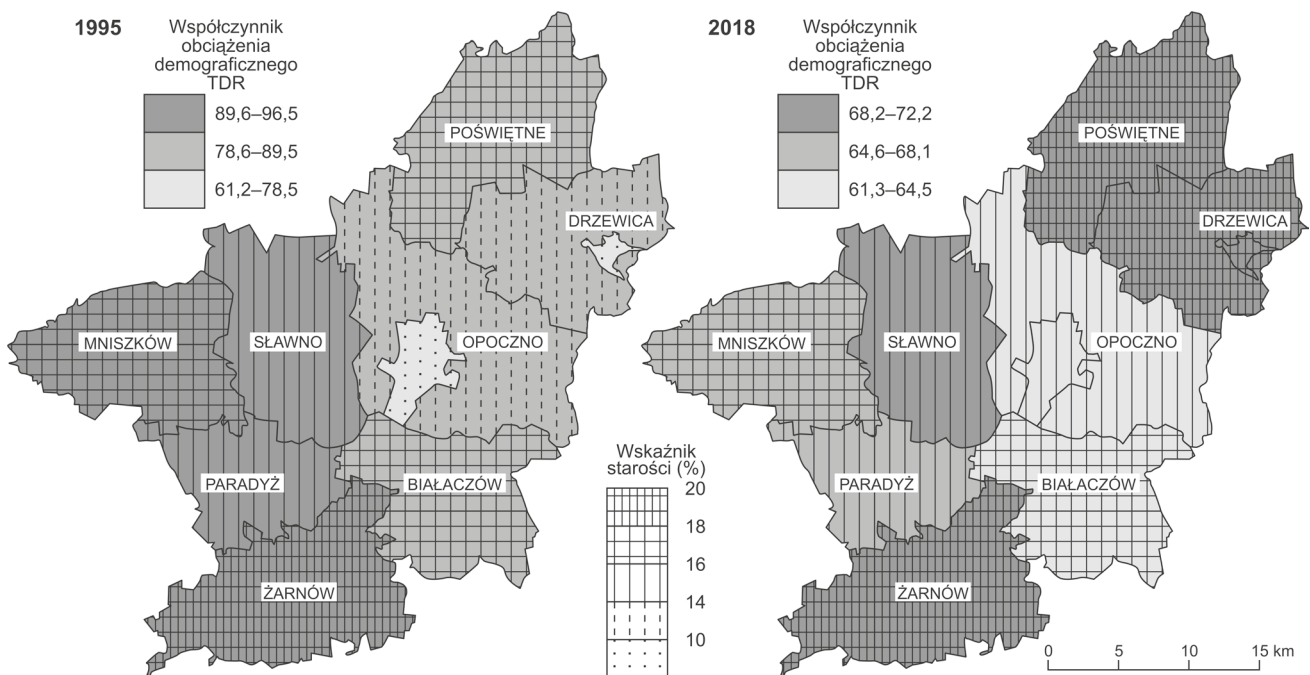
Ciekawe jest pokazanie powiatu w podziale na miasto i wieś, bowiem w miastach powiatu opoczyńskiego w 1995 r. wskaźnik starości wynosił 7% (młodość demograficzna), a na wsiach aż 15% (średni stan starości demograficznej). W 2018 r. sytuacja pogorszyła się zarówno na wsiach (17%), jak i w miastach, jednak w miastach odnotowano znaczący wzrost odsetka ludzi starszych – z 7% na 16%, co spowodowało, że i miasta i wsie znajdują się w zaawansowanym stanie starości demograficznej.

Warto przyrzeć się także zróżnicowaniu wskaźnika w gminach (rys. 9). W 1995 r. najniższym wskaźnikiem starości, świadczącym o młodości demograficznej (7%), charakteryzowało się miasto Opoczno. Względnie niskimi wartościami wskaźnika, wskazującymi na późną fazę przejściową lub początkowy stan starości demograficznej, cechowały się również część wiejska gminy Opoczno oraz cała gmina miejsko-wiejska Drzewica. Najgorsza sytuacja pod tym względem (ponad 18% osób w wieku 65 lat i więcej) występowała w gminie Żarnów. W 2018 r. nie zmieniło się to w pięciu gminach: Sławno, Paradyż, Mniszków, Białaczów i Żar-

nów. W pozostałych gminach wskaźnik starości wzrósł. Największy wzrost odnotowano w miastach (Opoczno – stan średni starości demograficznej, Drzewica – stan mocno zaawansowany). Podobna sytuacja miała miejsce w częściach wiejskich tych gmin, a także pogorszyła się w gminie Poświętne, która osiągnęła mocno zaawansowany stan starości demograficznej. Analiza zmian wartości wskaźnika starości w latach 1995–2018 pokazała, że wszystkie gminy powiatu opoczyńskiego znajdują się w różnych fazach starości demograficznej, co świadczy o postępującym starzeniu się społeczeństwa.

Kolejna z miar – całkowity współczynnik obciążenia demograficznego (*total dependency ratio* – TDR) – jest miarą opierającą się na relacjach między głównymi funkcjonalnymi grupami wieku ukazującą stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym do 100 osób w wieku produkcyjnym (Abramowska-Kmon, 2011). Współczynnik ten może być także wyrażany jako stosunek liczby dzieci (0–14 lat) i osób w starszym wieku (65 i więcej lat) do liczby osób w wieku 15–64 lata (Holzer, 1997) lub czasami jako obciążenie tylko osobami starszymi. Autorka przyjęła jednak definicję za Abramowską-Kmon (2011) i uzyskane wyniki przedstawiła na kartogramie, gdzie do konstrukcji przedziałów użyła metody interwału geometrycznego (rys. 9).

W badanym okresie wartość współczynnika obciążenia demograficznego w całym powiecie opoczyńskim zmalała z 83,0 w 1995 r. do 65,2 w 2018. Nie jest to jednak spowodowane mniejszym udziałem ludzi starszych w całej populacji (o czym świadczy coraz

Rys. 9. Całkowity współczynnik obciążenia demograficznego (według Abramowskiej-Kmon, 2011) i wskaźnik starości w gminach powiatu opoczyńskiego w 1995 i 2018 r.

wyższy wskaźnik starości), a mniejszą liczbą urodzeń i osób w wieku nieprodukcyjnym, a także niewiele słabnącym udziałem ludzi w wieku produkcyjnym. Wartość współczynnika obciążenia demograficznego w 2018 r. dla powiatu opoczyńskiego jest zbliżona do jego wartości dla całego kraju (65,1) oraz jest niższa od wartości dla całego województwa łódzkiego (68,4). Powiat opoczyński pod tym względem znajduje się na ósmym miejscu wśród wszystkich powiatów województwa łódzkiego. Najniższą wartość współczynnika obciążenia demograficznego przyjmuje w powiecie bełchatowskim (59,8), zaś najwyższą w Łodzi (75,1), Piotrkowie Trybunalskim (71,5) i Skierniewicach (70,3). W 1995 r. najwyższymi wartościami tego miernika (89,6–96,5) charakteryzowały się gminy w południowo-zachodniej części powiatu – Żarnów, Paradyż, Mniszków i Sławno, najniższe jego wartości (61,2–78,5) wyróżniały zaś miasta. W 2018 r. najwyższe obciążenie demograficzne (68,2–72,0) zaobserwowano w północnej części powiatu: w gminie Poświętne, a także w części wiejskiej i miejskiej gminy Drzewica oraz w gminie Sławno. Najniższą wartość miernik ten osiągnął w mieście Opoczno (61,3), gdzie najniższa jest także wartość wskaźnika starości.

7. PODSUMOWANIE

W powiecie opoczyńskim zaobserwowano w latach 1995–2018 różne procesy demograficzne, niestety głównie negatywne: ciągle malejącą liczbę ludności, spowodowaną zarówno ubytkiem naturalnym, jak i migracyjnym ludności, zmianę jej struktury wieku, wskazującą na regresywny typ społeczeństwa starzejącego się, oraz wysokie wartości wskaźników zaawansowanej starości demograficznej. Jednak powiat opoczyński nie jest jednorodny pod względem demograficznym. Procesy te inaczej przebiegają na wsiach, inaczej w miastach, ale także widoczne jest zróżnicowanie między gminami powiatu opoczyńskiego. Niektóre gminy lepiej radzą sobie z problemami demograficznymi, niektóre ulegają ciągłym niekorzystnym przeobrażeniom. Można zauważyć tu zjawisko depopulacji miast oraz większości gmin wiejskich. Pozytywnymi wyjątkami są część wiejska gminy Opoczno, gdzie wzrost liczby ludności jest największy, oraz rozwijające się gospodarczo gmina Sławno i w mniejszym zakresie gmina Mniszków. Te trzy gminy w typologii Webba zostały uznane też za jednostki aktywne demograficznie.

Na szczególną uwagę zasługują gminy Sławno i Mniszków, które pod tym względem przeszły największą przemianę, głównie dzięki dużej liczbie nowych mieszkańców. Przyrost migracyjny był bowiem głównym powodem przyrostu rzeczywistego ludności

i awansu tych jednostek do typów aktywnych. Gminy te charakteryzuje dobra dostępność komunikacyjna oraz rozwijająca się działalność gospodarcza, szczególnie widoczna w gminie Sławno, w której w ostatnich latach zrealizowano kilka ważnych dla gminy inwestycji, m.in. otworzono Geopark Owadów – Brzezinki, będący jedną z większych nowych atrakcji turystycznych regionu.

Największe negatywne zmiany w aktywności demograficznej gmin zaszły w mieście Opoczno, spowodowane ubytkiem migracyjnym ludności, oraz w całej gminie miejsko-wiejskiej Drzewica, gdzie ubytek rzeczywistej ludności jest wynikiem zarówno ujemnego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji. Opoczno staje się coraz mniej atrakcyjnym miejscem do życia ze względu na pogarszający się stan jakości powietrza, ceny mieszkań czy duży ruch samochodowy. Jednak jest to nadal centrum administracyjne i usługowo-handlowe powiatu, a także miejsce pracy wielu jego mieszkańców, dlatego dość silnie rozwijają się tu obszary podmiejskie.

Cały powiat opoczyński cechuje znaczący wzrost udziału osób starszych w strukturze wieku populacji. Świadczy o tym wskaźnik starości, wynoszący prawie 17%, co oznacza, że powiat znajduje się w zaawansowanej fazie starości demograficznej. Najgorsza sytuacja pod tym względem jest w gminach: Żarnów, Poświętne i Drzewica, gdzie wskaźnik ten jest wyższy niż 18%. Wzrost wartości wskaźnika starości od 1995 r. nie spowodował jednak wzrostu wartości współczynnika obciążenia demograficznego, który znacznie zmalał (od wartości maksymalnych w 1995 r., sięgających 96,5 osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, do maksymalnych wartości w 2018 r., dochodzących do 72 osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym). Jest to jednak spowodowane spadkiem liczby urodzeń oraz wzrostem liczby osób w wieku produkcyjnym.

Przeprowadzone analizy pokazują skalę problemów demograficznych, z którymi zmagają się powiat opoczyński. Wyraźnie uwidacznia się problem depopulacji wiejskich obszarów peryferyjnych, gdzie następuje zjawisko nakładania się wielu czynników społeczno-gospodarczych: brak miejsc pracy, nieefektywne rolnictwo, zła dostępność komunikacyjna i duża odległość od ośrodków centralnych oraz rozprzestrzenianie się miejskiego wzorca rodziny, co skutkuje coraz mniejszą liczbą urodzeń oraz zdecydowanym wzrostem liczby osób starszych, a to z kolei powoduje słabe szanse rozwojowe. Problemy demograficzne widoczne są również w miastach, które stają coraz mniej atrakcyjnym miejscem do życia. Pozytywny jest jednak fakt, że istnieją rejonny cieszące się wzrostem liczby ludności i pewnego rodzaju ożywieniem zarówno demograficznym, jak i gospodarczym.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowska-Kmon, A. (2011). O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności. *Studia Demograficzne*, 1 (159), s. 3–22.
- Chądzyńska, E. (2016). Procesy demograficzne w małych miastach i ich wiejskim otoczeniu na przykładzie województwa dolnośląskiego (okres 1995–2013). *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 279, s. 97–109.
- Duś, E. (2009). Funkcje obszarów wiejskich województwa śląskiego. *Geographia. Studia et Dissertationes*, 31, s. 81–103.
- Górecka, S. (2006). Demographic changes in the Central and East Europe at the turn of the 20th and 21st century. *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 6, s. 67–76.
- Heffner, K., Marszał, T. (2006). Uwarunkowania rozwoju małych miast. *Biuletyn KPZK PAN*, 226.
- Holzer, J.Z. (1997). Proces starzenia się ludności Polski według prognoz z lat 60. i 90. W: *Profesor Edward Rosset: demograf i statystyk – w setną rocznicę urodzin. Materiały na konferencję jubileuszową* (s. 7–15). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Janiszewska, A. (2015). Depopulacja ludności w województwie łódzkim. W: P. Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI wieku* (s. 11–32). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kurek, S. (2008). *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Kurek, S. (2014). Przestrzenne zróżnicowanie przemian demograficznych w Polsce w latach 2002–2011. *Space – Society – Economy*, 13, s. 43–73.
- Lisowski, A., Grochowski, M. (2007). *Procesy suburbanizacji. Uwarunkowania, formy i konsekwencje*. Opracowanie przygotowane na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Warszawa.
- Majdzińska, A. (2015). Zróżnicowanie zaawansowania starości demograficznej na obszarze województwa łódzkiego. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 4 (315), s. 109–126.
- Majdzińska, A. (2018). Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002–2014. *Studia Demograficzne*, 1 (173), s. 23–54.
- Miszewska, B. (1988). Problem peryferii w geografii – przykłady niwelowania dysproporcji. *Czasopismo Geograficzne*, 59 (3), s. 257–266.
- Podogrodzka, M. (2016). Przestrzenna konwergencja indeksu starości w Polsce. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 4 (324), s. 51–65.
- Roeske-Słomka, I. (2009). Piramidy wieku ludności państw Unii Europejskiej. *Wiadomości Statystyczne*, 11, s. 88–101.
- Runge, J. (2007). *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Artykuł wpłynął:
18 kwietnia 2018
Zaakceptowano do druku:
4 grudnia 2018

RECENZJA

MACIEJ KOWALEWSKI, *PROTEST MIEJSKI. PRZESTRZENIE, TOŻSAMOŚCI I PRAKTYKI NIEZADOWOLONYCH MIESZKAŃCÓW MIAST*, ZAKŁAD WYDAWNICZY NOMOS, KRAKÓW 2016, SS. 371

Publikacja Macieja Kowalewskiego, która ukazała się nakładem Zakładu Wydawniczego Nomos w roku 2016, jest pracą z zakresu nauk społecznych, dotyczącą istotnego współcześnie problemu, jakim są zachowania zbiorowe obywateli miast w przestrzeni publicznej. Książka reprezentuje interdyscyplinarne podejście, w ramach którego dokonana została analiza relacji treści oraz formy protestów niezadowolonych mieszkańców miast, które mają miejsce w przestrzeni publicznej. W omawianej pracy autor uznaje miasto zarówno za podmiot, jak i kontekst badań nad zjawiskami społeczno-politycznymi, będącymi efektem współczesnych przekształceń społeczno-przestrzennych.

M. Kowalewski pełni funkcję dyrektora Instytutu Socjologii na Uniwersytecie Szczecińskim. W swoich licznych pracach koncentruje się na zagadnieniach związanych z socjologią miasta, w tym kulturą miejską, mieszkalnictwem, tożsamością obywateli miast, polityką protestu oraz ruchami społecznymi i miejskimi. Jest autorem, redaktorem, współredaktorem wielu monografii naukowych oraz autorem i współautorem licznych artykułów w znaczących czasopismach z zakresu socjologii miasta.

Publikacja składa się z trzech głównych rozdziałów, poza wprowadzeniem oraz zakończeniem. We wprowadzeniu autor określa rolę miasta i przestrzeni publicznej miasta w polityce protestu. Zwraca uwagę na symboliczną i instrumentalną funkcję przestrzeni miasta twierdząc, że „związanie lokalnych żądań i strukturalnych nierówności objawia się dzięki praktykom rozgrywającym się w fizycznej, realnej przestrzeni miejskiej. Nawet w przypadku protestów dziejących się w przestrzeni wirtualnej najczęściej mamy do czynienia z sytuacją, w której jedną z funkcji internetowego protestu jest mobilizacja do uczestnictwa w przestrzeni fizycznej” (Kowalewski, 2016, s. 23). Ponadto podkreśla również tożsamotwórczy charakter

miasta jako przestrzeni, w której jest ustawicznie konstruowana i renegocjowana kolektywna tożsamość jej mieszkańców.

Cel główny książki został sformułowany dość szeroko jako „analiza miasta jako podmiotu politycznego i przestrzeni protestu niezadowolonych obywateli” (Kowalewski, 2016, s. 30). Przy czym miasto, zgodnie z tym zapisem, stało się przedmiotem badań oraz analiz (które nie powinny jako takie stanowić celu pracy¹), a nie ich podmiotem, co autor wyjaśnił we wprowadzeniu. W dalszej części rozdziału cel ten został doprecyzowany w postaci sformułowanych celów szczegółowych i pytań badawczych. Główna hipoteza pracy zakłada, że „tym co definiuje protest miejski, nie są oderwane od siebie formalne prawa, tożsamości oraz praktyki obywateli miast, ale powiązanie tych elementów w kontekście przestrzennym” (Kowalewski, 2016, s. 31).

W swoich rozważaniach autor odwoływał się do metodologii socjologii historycznej i do jednego z jej wariantów, jaką jest socjologia historyczna miasta (*historical sociology of the city*). Wykorzystanie tej metodologii miało na celu rozstrzygnięcie, czy badania odwołujące się do przeszłości miast mogą być użyteczne w badaniu zmienności zjawisk, które interesują socjologów miejskich współcześnie. Za pomocą doboru szerokiego wachlarza literatury zarówno polskiej, jak i zagranicznej z zakresu socjologii, jej nauk pokrewnych, a także geografii, szczególnie geografii społecznej miast, autor postawił sobie za cel wskazanie punktów wspólnych perspektyw socjologii historycznej i socjologii miasta. Wykazał również świadomość trudności i niedoskonałości dobranych metod oraz wykorzystywanych źródeł, uzasadniając jednak każdorazowo powody dokonanych decyzji oraz wyborów sposobów uzupełniania danych bądź udoskonalenia metodologii tam, gdzie uznał to za stosowne.

Kolejne rozdziały poświęcone są procesowi formowania się miejskiego obywatelstwa, ruchów społecznych oraz strategiom i taktykom manifestowania niezadowolenia obywatelskiego w przestrzeni publicznej miasta. W rozdziale pierwszym autor precyzyjnie opisał proces kształtowania się obywatelstwa miejskiego, począwszy od cywilizacji starożytnych, poprzez okresy średniowieczny i nowożytny, aż do odradzającej się miejskiej demokracji czasów współczesnych. Opis ten miał jego zdaniem służyć wykazaniu „związku pomiędzy przekonaniem i tożsamościami wynikającymi z przynależności do miejskiej wspólnoty a gotowością do określonych działań politycznych.” (Kowalewski, 2016, s. 38). Podkreślił elementy mające wpływ na kształtowanie się zjawiska segregacji społecznej i przestrzennej oraz takie, które wywarły wpływ na wykreowanie współczesnych nierówności i stanowiące przedmiot niezadowolenia obywateli miast. Opis zawarty w rozdziale pierwszym publikacji cechuje bardzo przekrojowy charakter i stanowi istotny punkt wyjścia do dalszych rozważań zawartych w pracy.

W rozdziale drugim M. Kowalewski odniósł się bezpośrednio do przedmiotu badań, jakim jest zagadnienie miejskiego protestu. Analizie został poddany proces kształtowania się tego zjawiska, począwszy od dyspozycji obywateli jako jednostek, po zorganizowane działania zbiorowości. Autor dokonał analizy społecznej członków protestu, posługując się głównie przykładami krajów europejskich. Celem tej analizy była próba wskazania, które z kategorii społecznych mają największy potencjał emancypacyjny, umożliwiając zmianę społeczną. Ukazane są również przyczyny protestów miejskich, z jednoczesnym podkreśleniem trudności związanej z włączeniem kategorii niezadowolenia nacechowanego negatywnymi emocjami do analiz obywatelskiej podmiotowości.

W pracy został również poruszony temat ruchów społecznych oraz ich podkategorii, jaką stanowią ruchy miejskie jako zorganizowana forma wyrażenia niezadowolenia w mieście. Należy zwrócić uwagę na fakt, że autor bardzo rzetelnie przedstawił zagadnienie ruchów miejskich oraz ich odmian, ukazując niejednoznaczności w definiowaniu i delimitowaniu pojęć. Dokonał krytycznej analizy literatury w tym zakresie i precyzyjnie określił zakres semantyczny pojęć, jakimi posługiwał się w pracy. Jest to niestety wciąż niewystarczająco często wykorzystywana praktyka, pozwalająca w znaczący sposób niwelować chaos definicyjny, który może wystąpić zwłaszcza w przypadku podejmowania tematyki dotyczącej kształtowania się stosunkowo nowych zjawisk, do których można zaliczyć z pewnością formowanie się ruchów miejskich w Polsce.

Trzeci, najobszerniejszy rozdział koncentruje się na wskazaniu, opisie i klasyfikacji form manifestacji niezadowolenia obywateli miasta w przestrzeni

publicznej, które autor określił jako strategie i taktyki miejskiego protestu. Bardzo istotne jest zwrócenie uwagi na konstytutywną rolę przestrzeni w odniesieniu do zdecydowanej większości taktyk protestu i podkreślenie, że zgodnie z nurtem socjologicznym w badaniach miejskich przestrzeń nie stanowi jedynie ramy określonych zdarzeń, ale jest aktywnym czynnikiem będącym jednocześnie przyczyną zmian i efektem zorganizowania społeczeństwa. Uzupełniając rozważania dotyczące przestrzeni o korelację z działaniami politycznymi przytoczył m.in. słowa E. Wnuka-Lipińskiego wskazujące, że „[i]stnienie przestrzeni publicznej oznacza [...] możliwość uczestniczenia w relacjach publicznych i w zasadzie wszystkie działania obywatelskie odbywają się w przestrzeni publicznej, ponieważ jedynie tam zyskują swój obywatelski charakter” (Wnuk-Lipiński, 2005, s. 104).

Następnie omówiony został przestrzenny wymiar polityki protestu w kontekście wybranych taktyk i technik. Dokonana została klasyfikacja obszernego katalogu form protestu miejskiego, począwszy od historycznych, zanikających jego postaci, kończąc na nowo powstających współczesnych formach. Za pomocą określonych kryteriów klasyfikacji przeprowadził podział na sześć podstawowych typów form, poczynając od najłagodniejszych form protestu (najmniej interwencyjnych w przestrzeni publicznej) i kończąc na najostrzejszych odmianach protestu. Autor wymienił i opisał: demonstracje uliczne; zakłócenie funkcjonalności systemu miejskiego; interwencje społeczne; strajki, bojkoty i odmowę współpracy; akty symboliczne oraz subwersje, a także formy oparte na przemocy. Typologię tę uzupełniło wskazanie kierunków oddziaływania nowych mediów oraz technologii na zjawisko miejskiego protestu.

M. Kowalewski podjął w swojej książce tematykę, która jest stosunkowo nowa w polskiej literaturze. Temat pracy został przez niego potraktowany interdyscyplinarnie zarówno z dobrą podbudową teoretyczną z zakresu socjologii, jak i nauk o mieście. Uważnie przeanalizował zagadnienie, dokonał precyzyjnego zdefiniowania problemu i rzetelnego badania opartego na dopracowanej metodologii. Miasto stanowiło dla niego obszar analizy zjawisk społecznych, jakimi są zachowania zbiorowe niezadowolonych mieszkańców miast.

Recenzowana praca może być ciekawym źródłem wiedzy dla badaczy z wielu dziedzin. Autor bardzo sprawnie porusza się wokół definicji i teorii oraz ich interpretacji, co powoduje, że książka jest stosunkowo prosta w odbiorze, nawet dla czytelnika nieposiadającego wstępnej wiedzy na poruszane w niej tematy. Warto podkreślić, że ukazał również luki w badaniach, które już znalazły się w analizowanym zakresie zagadnień oraz zwrócił uwagę na problemy badawcze, pozostające wciąż niezbadane. Otwiera to pole dla

kolejnych badaczy i zdaniem autorki recenzji stanowi bardzo dobrą praktykę sprzyjającą rozwojowi badań, co warte jest docenienia.

PRZYPIS

¹ Analiza, zgodnie ze słowami Apanowicza (2005, s. 28), stanowi „proces myślowy, polegający na rozłożeniu pewnej całości na jej części składowe i rozpatrywanie każdej z nich osobno.” Jest tym samym jedynie częścią procesu poznania myślowego. Celem pracy natomiast nie powinien stanowić jedynie proces myślowy, a wynik poznania myślowego i empirycznego, jak np. ustalenie, wyjaśnienie czy opracowanie modelu.

BIBLIOGRAFIA

- Apanowicz, J. (2005). *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej: prace doktorskie, prace habilitacyjne*. Warszawa: Difin.
- Kowalewski, M. (2016). *Protest miejski: przestrzenie, tożsamości i praktyki niezadowolonych obywateli miast*. Kraków: Nomos.
- Wnuk-Lipiński, E. (2005). *Socjologia życia publicznego*. Warszawa: Scholar.

Patrycja Grzyś
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
patrycja.grzys@unilodz.eu

